

Рисунок (2-я)
Х30

ХВИЛЬВИЙ М.
ТВОРЧ. Том I. 8 томи.

Х. Дергавид. Часр. 1927.

М. ХВИЛЬОВИЙ

Т В О Р И

ТОМ ПЕРШИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1927

М. ХВИЛЬОВИЙ

Е Т Ю Д И

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1927

ВСТУПНА НОВЕЛА

Вчора в „Седі“ безумствовала Ужвій, і „Березіль“ давав ілюзію екзотичної зливи. А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар і йде справжній тропічний дощ — густий, запашний і надзвичайно теплий. Горожани зовсім збожеволіли з такої несподіванки й висипали на вулиці. Про тропік Козерога вони знали тільки з географії, а тут трапилось чудо, і тропік Козерога завітав на Лопань. Натовпи суетяться, ловлять язиками солодкі краплі тихої тропічної зливи й ніяк не думають хватись під навісами домиків.

— Чудесно,— говорю я й булькаю в теплі ка-
люжі.

Юліян Шпол, автор комедії „Катіна любов або будівельна пропаганда“, мовчки ступає за мною: я завжди забігаю вперед. Весь він як мокре курча, і — дивно! — з його капелюша тече чомусь синя вода. Я повертаюсь до нього й говорю:

— Сьогодні мое любиме число — 13. Отже сьогоднішній день мусить принести нам якусь приємну несподіванку. Як ти гадаєш, що це має бути?

— Очевидно, зустрінемо професора Канашкіна,—серйозно відповідає мій приятель.

І дійсно: в кавярні Пока до нас підходить названий професор, і підходить з такою, знаєте, усмішкою, ніби він допіру наївся карамелі. Він нас вітає, робить нам кніксен та кілька компліментів, розповідає щось про критичну оглоблю й тут же читає нам свій науковий труд під такою назвою: „Що таке липа, як так трапляється, що професорська катедра раптом стає липова, що таке, нарешті, липовий професор, його роля в марксистському суспільстві, а також про соціальне коріння богемських ухилів серед наших еспанських письменників”

— Чудесно! — говорю я, похлопавши Канашкіна по плечу й узявшись двома пальцями за його піджачну петельку.— Чудесно! Ти подаєш великі надії, і я певний, що суспільство на слідуючій рік обере тебе членом свого парламенту.

— Ну, що ви! — червоніє мій професор.— Я зовсім не припускаю, щоб моя робота мала такі несподівані наслідки.

Але ми — я й Юліян Шпол — стоїмо на своїому: мовляв, без бляхи тут не обійтися, мовляв, на слідуючій рік ми вже саме Канашкіна будемо обирати, мовляв, він же знає, що в цьому році ми таки зуміли провести кількох своїх кандидатів.

— Дякую, дуже дякую! — говорить професор, ми виходимо з ним на вулицю.

Нас зустрічає та сама тропічна злива. Я запевняю, що „Три мушкетери“ написав несамовитий Ринальдо Ринальдіні, а професор Канашкін запевняє, що цей твір не належить перу „письменника Ринальдо Ринальдіні, а належить перу французького письменника Гофмана Молодшого, що писав під псевдонімом Дюма (батько)“. Тоді до нас підходить Олесь Досвітній (переступає через калюжу) і каже:

— Драстуйте, товариши! Драстуйте й ви, професоре Канашкін!

— Драстуй! — говоримо ми й ловимо язиками краплі теплої тропічної зливи.

Олесь Досвітній інформує, що він допіру скінчив свій новий твір під такою назвою: „Собор Паризької Богоматери“. Вищеназваний професор виймає олівець і записує: „Олесь Слісаренко написав удосвіта новий твір „Собор Паризької Богоматери“. Потім до нас підходить відомий пан-футуррист Семенко й одразу ж починає ображати мене дотепами й ляти за французькі фрази, що я їх вживав у своїх памфлетах: мовляв, це ж французьке парикмахерство. Я з ним погоджуюсь, і таким чином виявляється, що я творив *свідоме* французьке парикмахерство. Тоді беру „Зустріч трьох“ і питаю:

— А що значить NP, що стоїть над кожним твоїм віршем у цьому збірнику?

— Як що! — каже Семенко. — Це значить кінська сила!

— Боже мій! — скрикнув я. — Та ж кінська сила має зовсім інше позначення.

Панфутурист нічого не відповів, і таким чином виявилось, що він творив *несвідоме* латинське патрикмахерство.

Юліян Шпол зареготав. Семенко зблід і пішов до Красної гостиниці. Ми його не затримували, як і професора Канашкіна.

Нарешті підійшли до Держвидаву. Там ми обтрусилися від дощу й зустріли ще кількох творців читанок („папа режеть, мама клейт“). До Держвидаву мусив зайдти сьогодні якийсь начальник, і тому в одній кімнаті пахло репейним маслом — саме тим, що не з *agrimonia eupatorium*, а з *lappa*. В кімнаті Аркадія Любченка, автора „Буреної путі“, кількох талановитих оповідань і незакінченого ще роману, до нас підійшов Пилипенко, автор „Байківниці“ й закінченого роману „Малоросія“, і каже до мене:

— А в цьому році вашого прізвища в держвидавівському календарі не буде.

— Під рубрикою „історичні події“? — питую я.

— І під рубрикою, і без рубрики! Ніяк не буде!

— Та невже? — кажу я й сідаю до столу, щоб трохи поплакати.

І я плачу гіркими слізьми. Тоді Пилипенко, Юліян Шпол і Олесь Досвітній (як і Аркадій Любченко) починають утішати мене. Але як утішити? Я говорю крізь слези:

— За що? За що? — і, вийнявши з кешені жменю підсмаженого насіння, вибираю гарбузові кабачки й з смаком лузаю гарбузові кабачки (мовляв, „за що? за що?“).

Нарешті, поговоривши про садизм, пролетарських письмоводителів і рябу шкапу, ми йдемо до нашого мецената — Раїси Азарх. Вона зустрічає нас милою усмішкою.

— А... — говорить Раїса Азарх. — Дуже рада вас бачити! А тебе, Nicolas, особливо!

Вона мені пропонує перевидати мої твори під назвою — „Твори“. Я, звичайно, відмовляюсь. Словом, я проти. Вона — за. Я проти! Вона — за! Виявляється також, що за і мої приятелі, як от Аркадій Любченко. Тоді я погоджуєсь, і ми складаємо умову.

...І от умову складено. Я знову перечитую свої оповідання (до речі, страшенно нудно перечитувати) і сідаю писати „вступну новелу“ Але що писати? Знаю тільки, що написати обов'язково треба, бо ж і я все-таки несу відповідальність за себе.

.І от я відповідаю. По-перше — „твори“. Це зовсім не „полное собрание сочинений“, це не претенсія — це непереможне бажання моїх меценатів: Раїси Азарх, Сергія Пилипенка й Аркадія Любченка. Отже за всякими справками з приводу назви звертайтесь, будь ласка, до вищезазначених меценатів. І далі (щоб не забути): в перший,

у другий, як і в дальші томики я вкладаю речі ще ніде не друковані.

А тепер про зміст. Свою наймолодшу збірку я писав на початку тридцятих років нашого століття (в 1921 — 1922). В кімнаті, де я працював, було страшенно тісно (жило багато народу), так що я міг сідати за стіл лише вночі. Саме тому, мабуть, у моїх творах і мжичка.

Ні, мабуть не тому: я просто фіксував настрої тридцятих років.

Тепер про форму. Я, знаєте, належу до того художнього напрямку, який сьогодні не в моді. Я, проплаче за вольтер'янство, я... романтик! Саме відци й іде розхристаність і зворушливе шукання самого себе до ста двадцятьох років (я думаю прожити сто п'ятдесят).

Впливи. Я погоджується з тими вельмишановними критиками, що не бачать у моїх творах нічого оригінального. Вони мають рацію: весь я в лабетах пільняковщини та інших серапіонових братів.

Мова. Мова моїх творів надзвичайно кострубата. Окрім виразів бувають буквально безграмотні. От приклад: „Балачки його нічого собою не уявляли“ Про мову моїх творів можна прочитати в професора Сулими.

От і все. А коли сказати, що я можу бути автором тільки одного твору, який хочу написати через багато років і до якого я дійду, очевидно, через етюди, то це вже буде рішуче все!

Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь лятають оглянопері вальдшнепи (мій сюжетний любовний роман „Вальдшнепи“ буде в третьому томі) — все те, чим так пахне сумновеселий край нашого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних жінок з добрими, розумними очима, і я страшенно шкодую, що мені не судилося народитись таким шикарним, як леопард. Іще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки („садок вишневий коло хати“) і знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни. Я вірю в „загірню комуну“ і вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий „скепсис“ нашого скептичного віку. Ну, і так далі.

А тепер — поки — що до побачення! Зараз іду в робітничий квартал до радянських робітничих домиків і буду там слухати, як заливається гармошка бродячого музики.

Вона заливається якось сумно, і я думаю: тут я все-таки не зустріну професора Канашкіна, і я пригадую, що попереду мене стелеться великий життєвий шлях. Він починається десь у минулих віках і шкутильгає осінньою елегією через шведські могили, через Сорочинський ярмарок і далі, аж до Гофманської фантастики (між іншим, можна сказати не тільки „Три мушкетери“, але й „три

мушкетонери“. Мушкет, аркебуза — це одно, а мушкетон — це старовинна рушниця з набоями в кілька куль, що одразу летять у кілька сторін).

Словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово! Хай живе тропічна злива — густа, запашна й надзвичайно тепла. Я — вірю!

Юліян Шпол, автор комедії „Катіна любов або будівельна пропаганда“, мовчки ступає за мною. Весь він як мокре курча, і — дивно! — з його капелюша тече чомусь синя вода.

Драстуй, Юліяне Шпол! Драстуй, запашне життя! Тисну вам руку! Завтра піду на могилу комунара, автора „Ударів молота і серця“. Я понесу йому пучок синьооких фіялок і там згадаю про свою загадкову смерть. Драстуй, Юліяне Шпол! Драстуй, запашне життя! Я — вірю!

ЖИТТЯ

1

Коли за лісом зав'яне молодик, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелеться, а він зав'яне — в оселях сутеніє, розливаються цебра синяви — тихої, блідої, і вмирають каганці. Тічки тоді бігають, тріщать тини, скаженіють пси, найбільш крихкотілі — дужі пси мовчазно шкульгають за переможцем, а крихкотілі в спорзний солоднечі гризуться. Спорзно тоді в повітрі. Тому: наші прадіди теж у цей час бігали тічкою, а наша кров — прадідівська, червона і теж горить.

А от клуні. Так, клуні. В них торішня солома, а на ній зеленіє кохання. І до клунь тріщать тини. І риплять вони теж спорзно. Хто знає, як у ці ночі клуні риплять? Солома зідхає, так вона зідхала віки, навіть коли татарські загони блукали по степах на Україні.

І от: на однім боці Ворскла — Дамаївка, на другім — хутір Комарівка. Недалеко гетьманський ліс, а далі — Диканька (диканське пиво й меди опішнянські — недалеко біля Полтави). Дивишся на

гетьманський ліс, згадується гетьманщина, Гоголь, татари, Карло XII і т. інші. Тоді могли жевріоти, піч, день, ранок, світанок — все одно. Над степами гойдається шуліка

Із Дамаївки приїздили двоє: Павло й Мишко комуніст. Приїздили на човні до Степанового городу. Степанова дівка — Гандзя, казали — повна пазуха грудей. У Степановій клуні спала їй Оксана. З Оксаною от що: їй 17 літ, батько її, Рубан, сюсюкає, а мати теж сюсюкає. Оксана ходить „корольком“, груди що яблука тверді й несе їх уперед, от і спокушала парубків.

Казали:

— Оксано, пора на вечерниці!

А батько не пускав. Парубки обмазали ворота дьогтем, а на ворота солом'яного діда поставили. Рубан перелякався й засюсюкав:

— Сарас іди носювати в клуню!

Оксана:

— Що ви, тату?

— Сарас, сьоб мені сього гріха більс не було.

І виштовхав із хати, а сам пішов у комнезам скаржитись. А було це вдень. Оксана подумала й пішла до Гандзі. Та ж спить з парубками уже шостий рік. Порадила: лягай зо мною. Послухала. Гандзя з Павлом на возі, а Оксана поки-що сама. На другий день Павло приїхав з Мишком, і Мишко ліг біля Оксани.

Було й так: Павло забариться, а Гандзя чекає. Тоді виходили з клуні, щоб парубки не почули,

і через город до дошок — прали удень білизну там.
Сюди приставав Павлів човен.

Комарівка була на узгір'ї, і з дошок майоріли силуети будівель. З річки йшов дух — може, татарський, задвістілітпоздній, може, з баговиння, і річка була далека в своїй глибині, вона з Дніпра в Чорне море бігла, думалось, що й вона морськими синіми бурями дихає, казали — Комарівка над баговинням замислилась, так: вечори ходили по Комарівці — сірі, тихі — і далі — далі... І Оксана мріяла. А Гандзя булькала у воді ногами, спідницю закочувала й співала

Маруся отруїлась,
В больничной дом везутъ.

І груди її високо підіймались, ніби хотіли полинути в темносині простори. І ще вона співала, і співи лагідно лунали за рікою. А потім зідхала й нудьгуvalа. Оксана дивилася на Гандзю й теж хвилювалася й думала про очерети, про комуніста, про комуністів, про продподаток — батько лаявся — а вони полинуть в - осени— качки, про качок думала, а куди — невідомо. І мріялось, і ще мріялось.

Нарешті з -за коси виринав човен, наблизявся скоро, але тихо, щоб ніч не почула. Павло гребе, мов справжній рибалка, а Мишко в душогубці з очима заплющеними — боязко. І Гандзя завмирала, і Оксана завмирала, і всі завмирали. Ах! Павло... Павло поспішає — міцний, бадьюний і злий.

Збентежено ховалась в очеретах вона — ніч. Зорі горіли хоробливо й у солодкій тузі падали на поверхню.

... Потім у чотирьох ішли в клуню спати. В клуні на возі Гандзя здергливо реготала — і солодко було. Трішав віз — і було тъмяно. На вулиці і по городах, і по садках блукали зайві парубки й лякали ніч штучним іржанням:

— І-го-го! І-го-го!

І чути було ще тоскний заспів:

Не за Леніна, не за Троцького

А в другім кінці співали:

Чий я козак, звуся Воля,
Українець з Гуляй-Поля.
Гей шумуй, мое вино,
Йде за правдою Махно!

Біля Оксани лежав Мишко, мовчки цілував їй волосся, а вона мовчала. Мишко брав її руку й теж цілував. Оксана пручалась тихо.

— Господи, не треба, у мене руки брудні.

Мишко важко дихав і уперто не пускав її руки. Було тримтіння. І так цілу ніч: він її руки цілував, а вона пручалась. Иноді він її брав за груди, але зараз же „вибачався“ і казав, що це якось так. Світало — і вони розходились. Дивно, яка ніч була коротка! Оксана козою бігла додому, і цілий день туманіло в голові.

.. А від дошок відпливав човен, а десь дзвенили червоні дзвони зорі.

ІІ

Минали дні, і в спогадах поринали ночі. Як це: десь біля Диканьки єсть село і хутір — а що тут раніш було? До татарви? Га? Так, село і хутір — і далі — далі. А що через сорок віків? Га? Гоголь, Мазепа, Карло XII.

Моя люба соціалістична Україно! Степи, шуліка і літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих, а може й червін'кових пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть — і далі — далі. Ферми, електричні плуги... машини, фабрики, заводи... Ах!.. І далі — далі Молочна стежка співає — яких пісень?

Ішло літо, куріли сіновали, думали підстрижені луки. Проходили громовиці, відходили блискавиці — далеко - далеко, тільки на обрії блимало золото, і ріка тихо хоронила післядошовий глибокий смуток.

Мишко казав Оксані:

— Я скоро поїду до міста. І ти поїдеш. Я докінчу вчення — тепер тихо. Тепер можна, і ти будеш учитись. Тепер усім можна, тепер для бідних школа.

Оксана не любила комуністів, усе село не любило, а в Мищчиних очах стояло кохання, і вона вже любила комуністів.

У липні ночі були душні, із степів дзвонило — неясно, із невідомих химерних дзвонів. Тоді Мишко казав :

— Оксаночко, яке життя! Хоч би скоріш до міста. Як мені хочеться до міста. У Київ поїду я...

Думала про життя, думала про Київ, думала, що в Києві невідоме життя, думала про великі міста, де курить химерно, і хотілось до великих міст, до життя.

І ще проходили дні, і в спогадах поринали ночі. І знову куріли сіновали. Але стало неспокійно.

В Дамаївці партизани вбили двох комуністів, а Мишко втік.

Із повіту приїхав карний загін. І Мишко знову збирав продподаток, але в Комарівку їздив рідко, бо боязко було. Коли приїздив — був несміливий, прислухався, не говорив про чудесне, тільки Оксані чудесно було.

І от: Оксана до колодязя йшла, назустріч — Гандзя.

Гандзя :

— Чула... виїздить твій?

Захмарилось обличчя :

— Не знаю.

Оксані їй гарно було і погано було — чи візьме її з собою?

Каже Гандзя

— Не випускай комуніст гарний — може, ожечиться. Та тільки чорт їх розбере. Мій дід крепак

був, розказував, як колись такі ж паничі теж установлювали власті. Бувало й так, що селянок брали. а бувало й так, що дурили тільки.

Оксана замислилась і пішла на вигін, дивилася і прислухалася, як за суховієм вечір тече. Згадувала, що комуніст їй казав.

Він такий несміливий, а каже так хороше.

На світанку після однієї солодкої ночі Мишко віддався Оксані й Оксана віддалася Мишкові. Гандзя й Павло спали, а вони не спали. Тоді в клуні було тихо, тільки зрідка миша шаруділа в золотій соломі...

Ах, яка тоді була чудова ніч!

У неї такі тугі зідхання, як яблука з антоновки, і величезні очі, де цвіте життя, щирість і тихий сум кохання... Хто бував на соломі?.. Тоді було передосінньо. На вигоні вистукував перепел, а серця не чути було. Ішов дух від свіжих снопів і нагадував широкі безмежні лани. Крізь щілину жевріла зоря. Тоді Мишко згадав, що в цю мить (читав десь) цвітуть на серці чайні троянді. А Оксана не призналася Гандзі — їй гарно було хоронити в собі велику таємницю зачаття. Тільки в її кривих японських очах відбився передосінній зажурний шелест тополі, і серпнево виглядали її груди, наче стіжки молоді на стерні блідій.

Оксана вже не ходила до дошок вичікувати човна із-за коси. Вона знала, що скоро приїде Мишко, забере її з собою, і вони поїдуть у далеке,

невідоме місто. Туди — далі — далі, де курить і дзвонить життя, найбільше, наймолодше. Боялась тільки, щоб повстанці Мишка не вбили: вони частіше чужинців убивали, а він був чужинець — з іншої губерні.

Потім пішли дощі, і зелина зажурилась. Зрізали очеред, і сумно стало на річці. В Дамаївці майже кожного дня ховали когось, і похоронні дзвони заповнювали річку — голу, сиротливу, осінню, заповнювали її глибінь. Комарівка слухала ці дзвони й дивилася на хмурий гетьманський ліс, на змарнілі степи.

Потім іще пішли дощі.

III

Зими не було й знову було мокро й осінньо. Мишко чекав наказу виїхати до міста й уже майже не їздив у Комарівку. Партизани вже не ховались у лісах і приходили з повинною. Ліси були нудні й жорсткі, чорні, як смерть, вишкірялись навіть. Оксана почула, що вона завагітніла. Уночі вона лапала свій живіт, їй здавалося, що він росте й вона це почуває.

Виходила на вигін, дивилася на поле, на тумани, до станції (за сорок верстов Кочубейка була), і були гони, і верстви, і тракт, і стовпи, і було тоскно, і хотілося невідомого. А вдома батько сюсюкав, і мати сюсюкала, і комунію лаяли, і ще раз її лаяли.

Дівчата повернулися з буряків і вечерниці улаштовували — і не хотілось на вечерниці. Увечері батько приносив газету й крутив з неї цигарки, а Оксана дивилась на рядки й думала, що там написано про Київ, про місто. А батько ще приносив газети — у волості їх багато було й ніхто їх не читав, вони лежали в шахві в писаря і їх крали в нього курії, а на базарі говорили про Петлюру, про румунів, про кінець радянської влади.

За цілий місяць Мишко приїздив один раз — і вже не говорив, а коли говорив, то про якусь суворість, про нудоту й ще про щось — Оксана не пам'ятає. А вона брала його біленьку руку й гладила нею свій живіт і усміхалась загадково. Потім вона говорила з Гандзею, але й на цей раз хорошила тайну народження. А в хуторі почали ходити темні чутки, що повстанці нахваляються вбити Мишка. Тоді прийшли тривожні ночі. У вікна бив напівдощ, напівсніг, у бовдуру гув вітер і снілисся далекі, брудні дороги без кінця, без краю. Верстви, гони, стовпі і шляхи, і знову шляхи...

І знову зими не було, і було мокро і осінньо...
І припадала осінь до Оксаниного серця і стискала його.

Але не гадала Оксана, що в цій чвирі життя кине свою першу важку тінь на її прекрасну молодість, і тому, коли їй було переказано, що Мишко виїхав з Дамаївки, вона навіть здивувалася: як, невже зовсім? Їй сказали, що зовсім. Вона не

заплакала, вона навіть не почула, як їй заболіло — так пекуче заболіло. Вона пішла на Полтавський шлях і дивилась у той бік, на Полтаву. І пригадала липневу ніч і неясні дзвони із степу. Потім сіла на зрубаного дуба й дивилась на болото. Вітер носився по Комарівці — чіткий, колючий, жорсткий. І знову, як крізь сон, солодкі ночі й зорі в синім мареві. Але треба було щось думати. І надумала:

— Піду.

І пішла. Коли б вона читала „Кобзаря“, вона б знала Катерину, але вона була неписьменна. Вона чула тільки про Київ, а що Мишко — ах, Мишко! Мишко!

Увечері Оксана зібрала таке-сяке шмаття й вийшла за ворота. Сіріло й дощу не було. Сунулись хмари невідомо куди, сунулись далеко-далеко — у далечину. Чоботи грузли в багні, а навколо голе поле йтиша. І ще мріяла про липневі світанки, про неясні дзвони із степу. Думала про великі міста, і ще про щось незнайоме, таємне. Зрідка назустріч їй тягнулися підводи, із станції їхали. Коні пнулися і з великим напруженням витягали з багна вози. Люди підозріло оглядали їх, оглядалися і ще раз оглядали. Проходили верстви, проходили й гони, а криві очі виразно, з сумом дивилися на мовчазні станційні огні, що заблищають за могилами. На обличчі застигла скорботна, ледве помітна посмішка. Гетьманський ліс залишився

далеко збоку, а вона дивилася на нього й згадувала Мишка і його жагучий шепіт на соломі. Знсву налетіла темна хмара й забризкали сірі води. Повернулася — Комарівки не видно. Було тоскно й було радісно. Згадала газети, батькові цигарки й подумала: це темне життя, а хотілося світлого, молодого, як молодик. Станційні огні наблизалися. Зупинилася біля верстового стовпа відпочити.

... Недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник в далені.

Оксана підходила до семафору.

КОЛОНИ, ВІЛЛИ...

Так от: єсть вілли, біля міста в кучерявих лісах засіли, і шосе до них гадючиться. Єсть вілли, єсть і колонії — дитячі. Вілли: специ, іхні жінки відповіdalні, взагалі — кваліфікація, цвіт. Ну.

— Ну, я цю гладку корову й близько не допустила б. Ганьба! Годуємо паразитів.

— Да, непорядки.

А вдруге вже друга на першу:

— Подумайте: їй одно місце на віллі, а вона цілу сем'ю притягла, ще й „друга дома“ притягla.. Безобразіє.

..Отара білорогих баранців посунула до сонця то хвари, то небо за голубе поле... Ну

I третя на другу:

— Сволоч! В городі одержує тринадцять пайок, ще й тут у три горла.

Ідять шоколад, п'ють каву, молоко — поправляються. Так живуть.

Синіє вечір — під'їжджають автомобілі. Тоді гости їдять і всі їдять.

. Слобожанські ліси й тракти і досі були тривожні. Ходять бандити по лісах. На віллах тихо

тому. Купражили гультяї колись, літали по шосе мотори, кавалькади й гомонів ліс від музики, гамір буржуйський, купецький ходив по корчах. Тепер тихо, тепер їдять

... Колонії пішли далеко в ліси. От колонія, скажемо. Цвітуть діти, ростуть з молодняком дубовим, бронзові ший, очі блищать, як спілі вишні після дощу. В колонії виховательки — тьотя Бася, соцвосниця. да...

Господарською частиною завідує Гіль. Гільходить і співає: „ми смело в бой пайдьом за власть саветов“ Цілий день співає. Соловей. Очі йому теж цвітуть, як спілі вишні після дощу. Відки він — бородатий, мамулуватий? Хто його знає — революція родила. І він у свою матір конче закоханий — у революцію. Не знає нічого, крім цієї пісні — і не треба.

— Та покиньте ви співати,— кричить Анфиса Павлівна, гладка, охайна — німецької породи.

Гіль зникає.

Є ще стара діва — Павлина Анфісівна, — так кажуть, так звуть, — це не так.

Ну, і так далі..

Тьотя Бася — фанатичка. Зустрічає незнайому жінку:

— Що ви читали з жіночої справи? Що? Бебеля „Женщина і соціалізм“ не читали? Та нівже?

Витягає „Женщину і соціалізм“. Читає, слухачі тікають.

Вона молиться на Колонтай і Ліліну. А Анфиса Павлівна розказує анекдоти

Я вам по секрету. Цілий скандал був. Колонтай кричить: „Стерво! Тебе в публічний дом“. А Ліліна як скопиться: „Ах ти, розпусто! Тобі жалко, що я з Зінов'євим живу?..“ Ха! А вона ж молода, а та стара.

Павлина Анфісівна, як заходить сонце, іде до ставка, до купальні, роздягається, оглядає тіло й зідхає. Співає з надхненням: „місяченьку блідо-лицій, за хмари швидше ти б сковавсь“.

У ставку купається сонце — на ніч. Десь далеко залізниця, десь потяг далеко.

Б'ють корову в кошарі. Корова замукала й рогами — в землю. Пахне кизяками, парним молоком і свіжою кров'ю.

Прибігла економка (це вілла):

— Када ви, наконец, убйоте єйо?

— Та зараз.

— .. Та січас,— кричить економка і біжить — ії покликано. Сидір чухається:

— От стерво! Жалко ії народнього добра.

Микита не чухається:

— Нехай. Все одно вже сховав.

Здивований Сидір:

— Що?

— Мнясо!

— Те, що буде?.. Тьху! От практикант!

Микита закурив цигарку.

Пахне зеленою, пахне кизяками.

Сидір умочив у цеберку ножа й перехрестився:

— Яке - небудь стерво та ще й лізе. А спитати б тебе: де ти було, як ми власті завойовували? Ex! Одно слово — ex! Та й тільки.

Потім він ріже, але не мовчить.

— Більшовицька власті, щоб ти знала, не печериця печена. Це значить воля й слобода. Як ти набиваєш собі пельку, то й іншим не перешкоджай. О!

Микита хитає головою:

— Правильно!

. Вони ріжуть корову.

В колонії сідають обідати. Виховательки, діти.

Анфиса Павлівна подивилася на Павлину Анфісівну та й подавилася. Павлина Анфісівна сама ж невинність: вона ж не знала, що Анфиса Павлівна дитячу котлету їла.

Анфиса Павлівна запивала водою:

— Хотіла попробувати...

Павлина Анфісівна

— Так, так...

... Приїздить до дітей якась мама. Виховательки люб'язно усміхаються.

— Ваша дитина прелест, прямо удівітельно.

Мама мліє.

.. Набігає хмара літня, пахне дощем. Кричать галки над деревами літаючи — перед громовицею...

Тільки в тьоті Басі нема корзини, а в інших є. У корзинах — варення, котлети, білий хліб та інше...

...Навіщо?.

...До тьоті Басі приїхав знайомий. Було місячно, всі були над ставком. Місце гарне, поміщицьке: нагадує поміщиків.

Знайомий сказав:

— Уся Україна повстанська, запорізька. Куди не глянь — усюди бандити. Мабуть і за цими березами сидять, щоб вискочити, щоб перерізати всю колонію.

Павлина Анфісівна скрикнула:

— Ах!

Це вона кокетує. Всі це знають, не звертають уваги. Знайомий серйозничає:

— Чудний українець — то він флегматик, не знати який, то він злодій з великого шляху то він революціонер..

ТЬОТА БАСЯ ЗАХВИЛОВАЛАСЬ:

— Що то є українець? Пролетар - революціонер.

Знайомий сперечаеться, тьотя Бася назвала його „соглашателем“, лається ще; іде на терасу.

Анфіса Павлівна глибоко зідхає (їй спати хочеться) і теж іде в кімнату — корова.

Павлина Анфісівна була задоволена, взяла під ручку знайомого й повела в садок однієї вілли.

Відтіля їх вигнано. Знайомий обурився.

— Як ви смієте! Ми ж тільки гуляємо!

— Іді, іді! не разговарівай!..

Знайомий пообіцяв поскаржитись голові Вуцвику.

А Павлина Анфісівна спітала:

— Ну, скажіть правду: ви ж не комуніст?

Він тричі побожився, що він комуніст, але вона йому не повірила.

...Громовиця не прийшла — пройшла. В лісі було тихо, між дерев ходив місяць і крапав срібне масло в гущавину.

Хтось ламав гілки в лісі — не людина, тріскalo в лісі. Вилуплювались солов'ята, і соловей уже не співав, і солов'ї мовчали.

— ...Якби ви знали, яка це Анфіса Павлівна: жадна, не дай господи. Годує дитину, а сама більш за дитину з'єсть: дитячу порцію.

..На як-найдальшій віллі сміялись. Підійшли до тераси, а за терасою тихенъка пісня. Це на-дхненний Гіль.

ТЬОТА БАСЯ НЕ ОБІДАЛА: ЇЇ обід з'їв хтось.

Коли поодцвітали вишні (позривали ягоди), поналивались яблука. В яблуках мед, пасіка, бджоли, дід сивенький — смачно.

Летіли трутні по шосе.

.У віллі мешкають два тижні, три, місяць, а то й ціле літо. Одні виїздять, інші приїздять.

Хто приїздить, каже:

— По вулицях голод, а тут

Через тиждень каже:

— Чому це сьогодні нема какао? Який же це дім відпочинку. Га?

...Пахне кизяками й парним молоком.

Ледве світає, Сидір запрягає коні й везе м'ясо на місто.

Насіли де — хто.

— Захватіть оцього лантуха з яблуками.

— Що за лантух?

— Та оцей.

— Та це ж яблука казенні.

Його просята, він згоджується за двісті п'ятдесят від пуда. Накрив лантух свіжим м'ясом і закаляв у кров.

(Кров і яблука, революція й кров...).

Сидір покликав Микиту й поїхали.

Як виїхали з села — на місто селяни ідуть.

Сидір кричать:

— Гей ти, шкапо селянська, не застуй дороги.

Роздавлю!

Кричать із воза:

— Не пан, звернеш і сам. То тільки земському звертали колись. Но - о!.

Почухав Сидір потиличю й згодився

— Та воно й правда.

Сіпнув за віжку — ліворуч...

... Підводилося сонце — червоне, заспане, не-
вмите...

На вілли (мабуть, і в колонії) залітають амури людське. Буває випадково, буває свідомо, під кущами, коли думає ліс, коли мовчить ліс, тільки тріщить у глибинах — дрібний звір ходить, буває в садках.. А через дев'ять місяців вилуплюється дитина. Це гарно, природно, свіжо й людяно.

Залітають сюди й погані баси — невдачники з міста й дебютантки — балерини і третіорядні скрипники. Тут усе задовольняє. Усіх задовольняє.

Есть і літній театр.

У суботу висіла афіша:

Грандіозний вечір. Участвують etc.

У неділю тьотя Бася кричала:

Я не поведу дітей на цю буржуазну гниль!

Її не послухали й повели дітей. У дітей сьогодні цвіли очі, як спілі вишні після дощу. Кричало голубе небо і були оплески гучні й сміх дитячий.

Діти задоволені, артисти „в ударі“, небо кричить.

Кінчався вечір, заспівали інтернаціонал і скрипник заграв. Тріснула струна в скрипника й інтернаціоналувівався.

І розлігся дитячий регіт на ввесь ліс.

Раптом вискочила з лісу тьотя Бася, бліда, схвильована.

— Як ви смієте! Як ви смієте глузувати?

Стояла біля артистів і махала кулаками. Її заспокойли, вона — на сцену і плакала. Діти дивились на неї, витрішивши оченята, деякі теж плакали.

Ще з тьотею Басею була істерика, і її повели в колонію: скрипник (що увірвалась струна) і балерина.

Зодіяковий бліск видно весною, як заходить сонце, зодіяковий бліск видно і в осени, коли сонце сходить.

Ранком жеврів зодіяковий бліск, ранком умирали чебреці, снились і пахли чебреці.

Ходили з вілли в колонію, з колонії на віллу Віллі, колонії

Легенький золотий сум.

Чебреці, чебреці...

Анфиса Павлівна, Павлина Анфісівна посварились.

— До другої чистки не доживете, все одно викинуть!

Анфиса Павлівна обурилась:

— Безпартейна! Глядіть, щоб знову в тюрму не попросили.

Приїздив ще знайомий: дитячі порції їв. Він був сумний — осінь. У городі взимку холодно й голодно.

. Колонії, вілли.

Павлина Анфісівна ще ходила в купальню, навіть роздягалась і дивилася на своє тіло. Але не купалась.

Ставок думав золоту пісню:
„Ой пряду, пряду“ — Леонтович.

І минуло літо.

Глибокого часу - зажури колонії переводили в місто. Засмутніли діти, засмутніли вілли. А Анфису Павлівну викинули з партії, і вона виїхала кудись. Із кущів вилізли бандити і, як вовки, скрадались до осель.

Павлина Анфісівна плакала — йшов тридцять п'ятий листопад.

Коли їхали по шосе, із корзинки випала „Женщина і соціалізм“ — пом'ята, некрасива книжка.

Тьотя Бася хвілювалась: думала, що це хтось нарочито. Позад усіх ішов Гіль і співав:

— Ми смело в бой пайдьом.

Гудів ліс, падало листя — ішов листопад, при-
йшов листопад.

...А на віллах ще пахло кизяками й парним молоком.

Стояли золоті ранки й зодіяковий блиск.

Із першої вілли Сидір кричав:

— Микито! Та йди - бо, бісова личино! Бандисте
клятий!

Микита не озивався.

РЕДАКТОР КАРК

І Бєлий, і Елок, і Есєнін, і Клюєв
Росія, Росія, Росія моя.
Стойть старостерзаний Київ
І двісті розіп'ятий я.

П. Тичина

Связан я узловыми дорогами,
На которых повеснилась Русь.
На которых трактиры с острогами
Хоронили народную грусть.

В. Александровский

I

На стола поклав бравнінга й на нього дивився
тревожно — редактор Карк. Згадав: холодний ра-
нок — 1905 року чи 1906, тоді гімназистом був;
це було вчора: учитель, а потім учень, а потім їх
ховали в той ранок, у холодний, і дні йшли сірі,
сірі — мабуть, того холодний. Гімназіяльна церква
й піл із жіночим обличчям. Повітове місто, болото,
гуси, хмари й цвинтар на горі.

Кожний бравнінг має свою історію криваву
і темну — у нас, на Україні, сьогодні: 3 березня

року нашого п'ятого... а взагалі — 1922. Як довго як курс нашого карбованця, як товарний потяг у момент відступу в невідомість — і вогкий день, і на деревах жовті сльози, а біля дерев танок умирання — листя, а біля вокзалу метушаться сем'ї комуністів, а їх не беруть.

Дехто не встиг сісти, і їх ловили по селах.. Мого товариша жінку зловили, а потім згвалтували, і вона стала дурненька.

Кожний бравнінг має свою історію: темну, як духовне нутро окремої особи...

Історія бравнінга така: ліс, дорога, втікачі, вороги, і хати, і дерева, і всім байдуже, вже дихати не можна, горять груди і згорають — згорають... Постріл... Темна історія. У буржуа відбирали бравнінги, і вони плакали, а потім у нас одбирали, і ми не плакали — не іронія! — а може хто й плаував... Чого одну людину шкода, а до тисячі мертвих байдуже? Почуття колективізму нема — це не з „азбуки комунізму“, провірте!

Проте це не щоденник — це справжня сучасна новела.

Редактор Карк підвівся, ще раз тривожно подивився на бравнінга і вийшов.

II

Із тихої вулиці пішов на клекіт.
Жевріло блакиттю.

На північ ішли води — дощ. На заході сонце в зелених усмішках: за міськими левадами вже зеленіло — теж ішло, і мріялось сонцем, за сонцем на Американський материк, тому — там океан, там велично й синьо.

Так: телеграфні дроти узгір'ям і проходили на брудні квартали міста, там вони вище над будинки.

Так: після теплої зливи дротом котились краплі, зупинялись, звисали, а котрі налітали — вливались і падали на брук. Жевріло блакиттю.

Чудово: смердюче, промислове місто велике, але не величне — забуло слобожанське народження, забуло слобожанські полки, не утворило американської казки: не йшли будинки в хмари — чудово, воно ховає сьогодні в своїх завулках криваві легенди на сотні віків.

Зійшов на тротуар. Пробігли трамваї з задумливим світлом: на фоні вечерового повітря електричні лямпочки тъмянорожеві. Не хотілось знати, що трамваї біжать на край міста, що трамваї повертаються, що нема далі трамваїв, що далі важкі дороги й кістки замучених коней. А проте чудові легенди революції теж виростають тут.

Наприклад: на цій вулиці, на цім місці — тут тепер міщани проходять, провозять свині з окопиці — гурток матросів умирав у нервній боротьбі з ворогами, умирали на автомобілі, коли барикади посувались на північ — інсургенти йшли на північ, а в проваллі раптово зацвіла Венера.

Редактор Карк дивився на вікна: там Чепіга й теж зацвіла. Йшла синя ніч і налягала на будинки, мабуть, заповнювала коридорне повітря — коридори довгі, темні — установ. А в міщанських домах тукали, мабуть, годинники. Тукали, одмірювали простори по культурних, некультурних віках, згадували революції, не знали революцій — народні бунти, селянські повстання, Хмельниччина, Павлюк, Трясило..

І дивився Карк на небо: там голуба безодня, там кінчається життя, а степи України теж голубі — асоціація з небом. Думав:

— Чого так вабить туди — там же смерть? Може тому, що голуба?

Потім повернув додому. Біля цього магазина — тут тепер державний шоколад продають — одного зимового ранку він зустрів нову владу. Згадав, як шумувала Україна — хохол упертий чоловік, а може тут десь проходив Сковорода Григорій Савич, великий український філософ, а тепер, кажуть, могила бур'яном поросла й бджоли не гудуть біля дупла, тільки пчілка іноді пролетить, і шумують революції, повстання на Україні знову.

Григорій Савич Сковорода — так російська інтелігенція любить: Григорій Савич, Ніколай Романович, Владислав Ілліч, Тарас Григорович. І єсть у цьому якась північна солодкість, упертість, і казузькі нетри, і Іван Калита, і московська сила — велика велетенська, фатальна, від варязьких гостей

іде. І нема тут вишневих садків — на вишнях у червні проростають зорі — і нема тут лунких дівочих пісень — далеких, край села, а то в заводському посьолку, або коли з сапками йдуть, а навколої їх зелено, а за ними з цукроварні ледве-ледве манячить у літні, ясні ночі дим.

Дим... Подумав, що над Україною завжди був дим, і вся вона задимилась у повстаннях, задимилась у муках, огонь ішов десь у землю, тільки на Дінці спокійно думали й упирались у небо димарі. І був огонь і теж — велика велетенська сила, фатальна, тільки від варязьких гостей вона не йшла.

Коли Карк зійшов на місток, біля ліхтаря його зупинили.

— Пачістім!

Здивувався: уночі? Подивився на хлопчеська — очі благають. Поставив ногу на підставку, але згадав, що грошей нема. Пішов. І згадав, як багато тепер дітей на вулиці — з щітками, з цигарками, стільки бачив у Ясах, чи в Бакеу, в Румунії — там багато кафешантанів, добрі скрипники, а в горах їдять мамалигу, живуть із свиньми, там же носяться вітри, а збоку Карпатські й Трансильванські гори, снігові верхів'я... Коли в Румунії буде революція?

З Лопани дмухало вогкістю.

Лопань теж має свою історію: на березі багато калу й дохлі коні, а вчителі гімназії і досі ловлять удочками рибу й думають — про минулі дні, коли

фунт білого хліба коштував три копійки, а пів-пляшки — двадцять чотири.

Лопань теж має свою історію — вона не знала революції, вона не бачила революції, біля неї проходять червоні крамарі, на ній теж зрідка появляються кайори. Розмова:

— Що за світла ніч, а на душі темно: нема простору. Чека. Госпуп. Ех ти, життя прокляте!

Другий голос:

— Нічого. Сила за нами. Ха! Обиватель. А обиватель — хвиля, дев'ятий вал. Регулятор. Піднявся високо, а ну-бо нижче! Не хочете? Себе виніть. Ми теж дещо знаємо. Налетів обиватель — і човен поринув. Обиватель регулятор.

З Лопани дмухало вогкістю.

III

Мої любі читачі! — простий і зрозумілий лист. — Я боюсь, що ви мою новелу не дочитаєте до кінця. Ви в лабетах просвітянської літератури. І я поважаю. Та кожному свій час. Творити то є творити. Да. Соловей — от як дерева здалека пухкі, а між дерев біліс, а біля дерева зарясніло — солов'ї не однаково співають, прислухайтесь. Свої Моцарти, Бетховени, чув і Лисенка — солов'я. Переспівувати — не творити, а малувати. І читач творець, не тільки я, не тільки ми — письменники. Я шукаю і ви шукайте. Спершу від новаторів — і я теж — це нічого: від них, щоб далі можна. А твір мій буде цілком

художній — треба продумати, треба знати. Ах, зелені мої сни за далеким невимовним. Ах, моя молодість — на фабричних посьолках тебе залишив, заблукалась ти ніччю в шахтарських огнях, на степах запорізьких безмежних.

IV

Револьвер системи „бравнінг“ не виходив із голови. Про бравнінг: Конан-Дойль добре знав звичайного читача: розвязка і зав'язка, фабула, сюжет та інше. Шерлок Холмс. Не виходив із голови не тим, що його куплено в повстанця з банди Ангела, а тим, що він лежить у столі, а в кімнаті тихо, домовинно, тим, що є „сьогодні“ і нема „вчора“ — далекого, несподіваного, великого, особливо на фоні „позавчора“.

Карк зійшов на площу й раптом обернувся: його покликано.

— Товаришу!

Дивиться: чоловік розкинув руки, немов повітря хапає.

І ще раз:

Товаришу!

Відкіля цей голос?

Так, він знає цей голос, це сімнадцятого року, голос сімнадцятого року, голос молодої, бадьюрої, червінської революції, тривожної радості — може глибокої, може синьої, може це не голос, а сон з оточеного ворогами геройчного Луганську.

І що ж: був сліпий, вийшов з лікарні—голодний і радий, і світлий, як усі після хороби. Він після тифу. І на нього дмухало бузково, ачей ромашками, як дитині, що перший раз стала на ноги або заговорила.

Хотілось обняти сліпого, згадав сентиментальний роман, провів сліпого на тротуар — і тільки.

Той пішов.

— Товаришу,— і руками повітря ловить.

Думав про радість сімнадцятого року.

Пішов тривожний: стояли в очах січневі сніги, іржали десь повстанські коні — думав.

V

Живе редактор Карк близько міського парку, на тім краю, де сонце сходить і блимає в скалках сміття — там вигін, там собаки, а вночі постріли на сполох — вартові. Між іншим, відповіданості за газету жодної, відповідельний інший.

На кватиру прийшов випусковий.

— Entrez!

Редактор Карк завжди: entrez! Випусковий товариш Шкіц і суворий і булий член ЦК есерів. Був на суді — виправдали, тепер щось знає. Поклав останню коректу до підпису.

Редактор Карк:

— Сідайте, прошу.

Шкіц дивиться на всіх трішки з презирством. І на Карка. Безумовно: одні не знають, що є ЦК,

а другі — що він булий. Дивився поверх Каркової голови й стояв: Каркові з ним приємно, а коли згадував — неприємно: від ЦК дмухало чимсь величним, мов генерал - губернаторство. І прийшло чогось у голову про величиність. Хтось скаржився — іхати далеко: триста верстов. Не міг уявити: сьогодні за фунт хліба заплатив сто тисяч карбованців. За маленький шматок. Що ж триста?

Мовчав. І Шкіц.

Потім Шкіц запахмурів.

— Україна... Да... Прогавили — і пішла від нас. Україна пішла. А все тому, що ми поети, що ми не комерційної вдачі.

І ще суворіш:

— Ми не політики. Ми поети. Нема в нас і північної жорстокості. Ми романтики.

Редактор Карк:

— Велику французьку революцію поети робили.

Із злістю:

— Французи — нація. А ми без міста, в місті ми музлаї, розсвятивши рота ходимо, а в установах революція і на селі революція. А в тім, ми не французької вдачі, ми до німців скоріш. Може, вам дивно, а я кажу не дивно. Це ж у нас німець картопельку садить. Не дарма наші культурники до Німеччини їздять. А німецької комерційності в нас і нема. І в цім наше лихо. Ми і короткозорі... А що наш народ? Був по лісах, а тепер в оселі повертається, і плює на нас. Він теж романтик. Наш народ.

Редактор Карк слухав і було боляче й тоскно. Дивився на той стіл, де лежав бравнінг, і було сіро, як у 1905 чи в 1906 році. Було:

— Центральна рада, трудовий конгрес.

Випусковий узяв підписану коректу і в'яло промовиза:

— До збачення.

Потім хвилину розглядав біля дверей статуетку — бюст якогось римського полководця. І Карк дивився на статуетку. Він приніс її з редакції: створиною віяло. В його редакції виходила колись велика газета сімнадцятого року. Розповсюджувалась її по всій Україні... Ну, і від статуетки віяло.

Шкіц, зачиняючи двері, сказав:

— Римський полководець. Дивно.

А за дверима зідхнув.

Приходила ще хазяйка і покликала до себе. Із хазяйчиної кімнати видно дорогу й зоологічний сад. Дорога ховається на краю міста, і на ній пасуться по-провінціальному гуси. Хазяйка підфарбовує щоки, дарма що стара. Унизу її спідниці — шмаття, а все-таки вона лермонтівська пані, з гусарів. У неї кватирує декілька чоловіків. Вона завжди незадоволена з будинкового податку. Говорить:

— З мене беруть податок, а я нічим не торгую. А тепер усі торгують. Або можна прожити не торгуючи?

І ще каже:

— У мене дочка хора, а їй не дають пайки.
А тепер усі хорі мають одержувати пайки, бо тепер комунізм.

Це вона каже досить широко. Редактор Карк п'є в ней чай. За чаєм вона оновідає йому, як ховала фарфорові чашки від реквізицій — вони лежали у відомого лікаря внутрішніх хороб, а в нього реквізиції не було.

Потім вона згадувала минуле. Із станції бігли степові гудки, і хазяйка ще говорила:

— Колись їздila в Крим... Вілла була. Горняшки були — багато. Підїдемо фаetonом, а потяг уже шипить. Сядемо — гу! — і поїхали. Так гарно в купе колисає. Їдем, їдем — і так без кінця. На віллу в Крим. Все за тобою біжить, як у кінематографі. А тебе колисає...

Думав: все це порожньо, а гарно; спогади за Єгипетські сфінкси — для чого? а теж гарно.

Потім він підвівся — іти треба. Похитала головою:

— Ах, редакторе! Працюєте ви багато. Матвій Самойлович...

І замислилась. Матвій Самойлович її чоловік. Розстріляли за контр - революцію. Це було три роки тому. Висів його портрет над її ліжком, а в рядок — Михайлівський. Купила на базарі, казали, що Михайлівський теж не з комуністами.

Коли Карк проходив вітальню, біля вікна сиділа Нюся. На качалці: не ходить, ревматизм. Качалка

із старими візерунками. Придивиша — щось подібне до візантійських малюнків, а то взагалі до фарбописі якогось минулого століття. Століття — віки. А то нагадує чомусь якогось гетьмана.

Нюся покликала. Коли підійшов, подивилась ясно.

— Драстуйте! — і подала руку.

Рука тепла й м'яка, як його маленька подушка з лебединого пуху, що подарувала мама. Мама вмерла, а подушка нагадувала маму.

Налетіла на вікно сіра хмара, і стало волохато. Замріялось. Нюся казала:

— Чому це в голові два дні одбиває: губ-трамот! губ-трамот! Чому це слово? Ну, я не знаю. Чому це слово? Навіть уночі тривожить: знаєте — гупає й утрамбовує. І боляче. Навіщо?

Вечоріло.

Слухав, як десь прокричав півень.

Нюся:

— А на тім тижні думала про степи. Про махновщину. Довго-довго думала. І думала, що махновщина то є трагедія інтелігенції Лівобережної України. Як ви гадаєте?

Подумав.

— Може.

Потім сів біля неї, а вона ще говорила. Вона говорила краще, як Шкіц: тепло, по-жіночому. І хотілось погладити її руку.

За вікном гуділо місто. Десь ще прокричав півень.

VI

Зауважте, як пишуть молоді українські письменники. Ви їх, мабуть, не знаєте, а іх треба знати, це ще в Шевченка написано. Є повір'я, що наші діди всі грали на сопілках, тим - то й мова така музична. Наші діди були чабани і виганяли товар на вигін по синій росі, а біля підбитого бурею дуба грали на сопілках. А от Робінранат Тагор теж народився в нетрах.

Так от, зауважте: вони родилися в нетрах і заблукалися в нетрах. Це погано. Я вихожу на новий шлях і мені радісно. Поперед мені горить зоря, як і колись горіла. Я її кладу в своє волосся— і вона горить інакше. Да

VII

На подальшім розділі мій читач зупиниться й продумає те, що він прочитав. Ах, як радісно блукати невідомими чебрецевими шляхами.

VIII

Для живої мисли читачевої.

IX

Мені хочеться говорити не на тему, і я говорю. Я хочу написати агітаційного листка. Історична справка: великий соціалістичній революції завжди

бракувало на талановитих поетів-агітаторів, а халтурили всі, за гонорар. Як мені тяжко писати про халтуру, я дивлюсь у майбутнє, я звертаюсь до нашадків: заплюйте темну тінь моїх сучасників від халтури.

Це — риторика утилітарного походження. Ну, і що ж. З Карком спільногого — нічого, а з новелою — багато, з життям — теж багато.

Так от, революція творить новий побут, і треба писати революційний побут. Є ще пролетарська поезія, в українській літературі вона утворює добу, а може епоху...

У мене, як на сеансі на користь голодних, в антрактах — „на користь“. Між іншим — читайте сповідання на тему „голод“ — це корисно.

...Про вічність твору: де тенденція — межа її, де рафінована художність. Я хочу, щоб твір мій був вічний і величний... Пролетарська поезія — не метелик... Яка загальна композиція моєї новели?.. Важко торувати... твердий ґрунт, реп'яхи... Коли я вийду з літератури минулого?

Відчуваєте змагання моєї класи! Моя класа — пролетаріят — по крові в бур'янах і на шляхах боєтби за волю, рівність і братерство.

X

У редактора Карка очі як у Гаршина, а очі Гаршина писав Репін, а Репін оголосував себе за українця, і Нюсі здавалось, що в очах Карка — степи.

Крім того, вона часто читала Б'ольше, може й тому
степи.

Стояли ясні дні і йшли ясні дні. За міськими
левадами сторожили простори, і було просторо, а
на душах темно. І на тих і на других, і переможці
і переможені — а хто переміг? Це редактор Карк
думає. Усі були похмурі, того й театри так повно
заповнювали публіка... республіка... ха!..—це
редактор Карк думає.

На заняття ходив уже пізніш відповідального.
Вчора зійшлися у кабінеті.

Відповідальний каже:

— Читали „Росію в імлі“ Уельса? Хай тепер
радіє: на вулицях весело — магазини всі одчинено.

Занозуватий чоловік — це видно, і нервовий —
це теж видно. Йому повсякчас здається, що з нього
глузують. Він лас інтелігенцію, але любить, коли
йому скажуть:

— Та ви ж сами інтелігент!

Правда, замахає руками:

— Ізбави бог, ізбави бог!

Каркові він говорить:

— Про присутніх історія замовчує.

Карк інтелігент. Карк червоніє. Відповідаль-
ний іде.

В редакції не по собі. В конторі теж. Контора
міститься в одній із кімнат другого поверху

А там, де була контора, губпечать роздає газети.

І там нудно. Згадує, яке життя кипіло тут.

У конторі сидить машиністка, дочка бувшого власника цієї друкарні. (бувшого. тепер усі бувші і все бувше, і в цім глибінь вечірньої мисли...). Каркові шкода її, і він також ставиться до неї, як і до статуї римського полководця — з повагою, і йому сумно, коли дивиться на неї. Здається, що вона, як і Нюся, вміє говорити, що і в неї такі м'які руки, як у Нюсі. Проте він до неї ніколи не говорить.

Редактор Карк любить сидіти в кімнаті коректорів, а в конторі ні. Тут так тихо, а внизу гудить машина. Голови нахилялись над столами. Напруження. Навіть небо працьовито заглядає сюди: світлі-світлі плями на розісланий папір. Думає: і за триста літ така ж напруженість і байдужість до всього, що діється там.

...Шумить машина внизу.

Пішов знову в кабінет. Йому треба писати передову. Не хочеться. Але він сідає й пише — треба. Потім згадав про губ-трамот, і в голові почало одбивати:

— Губ-трамот!

Потім він пішов додому.

І завтра він ходив додому, і багато днів ходив додому. Дивився: по верхів'ях парку з паровозобудівельного в задумі заходив десь дим, ішов за димом і думав про дим знову. По дорозі стрічав знайомих. Як от: у чумарці, із стъожкою, він завжди все знає, улесливий, лагідний.

Він каже:

— Хі! хочете побачити радянський шлюб? Це інтересно. Справжній робітник, з тютюнової фабрики. І його батько робітник.

Входять у церкву. Улесливий метушиться, вказує на двох, що біля вівтаря стоять — шлюб. Заневняє, що це робітник, що батько його робітник. А Карк думає, що улесливий, мабуть, бувший есер, мабуть, бувший есдек.

Курить ладан-дим. Церква завжди збирала націю — Кирило-Методієвські братчики, лаври — фортеці. Та от прийшла революція, і закуріло, і не стало церкви, і воскресла церква.

— Христос воскресе із мертвих!

Пішов дощ.

До Великодніх свят було сіро, холодно, першого (паски святили) засніло, весело, тепло. І другого. Потім знову дощі. Віруючі думали, що це знамення, і Карк сьогодні трішки збентежений: бачив колись комету з хвостом, чогось тепер зелена, біля Оріону... Нащо комета? А земля одірветься таки від сонця й полетить у провалля. І тоді будуть смішні революції й автокефалії. Буде тільки дим. Дим заповнить повітря, і буде первотвір.

— Христос воскресе із мертвих!..

У церкві співали мелодії з Леонтовича — кажуть він загинув химерно однієї зеленої ночі, а це було взимку, а його композиції французькі діти співають, в нас у церкві, з ладаном Вийшов із церкви.

Виходило світло, виходило темно, і йшли за обрій, щоб більше не повернутися. Шуміли трамваї, часом давили людей, а назавтра об'ява:

Комендант міста наказує...

Колись Карк бачив, як автомобіль задавив велосипедиста. Летіли обидва.

Що думав велосипедист? І уявив: Сиваш, тривожна ніч, море і 10.000. Махновщина по Сивашу па тачанках. Трагедія інтелігенції Лівобережної України...

..Нюся. Вона така лагідна, а візерунки нагадують гетьманщину.

Було сумно.

Вечорами сидів з Нюсею або ходив до відомого українського діяча — з боротьбистів — з рукою борідкою.

Слухав його плани за те, як утворити нову партію — викинути „Р“ з РКП, викинути „У“ з КП(б)У, утворити єдину КП. Це фантазія, це романтика.

Український діяч ще видавав поганенького журнала й не міг його видавати — самоокупаємість сувора, а в нім не було німецького духу.

І була лагідність і скорбота в сірих очах, і було м'яке тіло.

Фантазії розцвітали під блакитним небом.

Блакитне небо проточувалось на всі вулиці великого промислового міста.

Зазеленіли міські садки. Виходили няньки й діти, і тут же бліді обличчя з вокзалу — невідомі, невідомо, в невідомість. І хотілось кохати і не хотілось кохати.

Редактор Карк виходив у зоологічний сад і прислухався до неясного шуму, що туманів між дерев.

Тягнуло кудись, а на серці наростало слизьке, наростала злість на всіх. У редакції він не хотів стрічатись. Не говорив із відповідальним. Про що говорити?

Була й на нього злість. Росла. Торік думав: парнепи, а відповідальний ріс, і була вже злість. Образливо було за себе, за руду борідку, за тисячі розкиданих по Україні невідомих і близьких. А відповідальний ріс, знову лаяв інтелігенцію, і хотілось плюнути йому межі очі, за його неправду, за його лицемір'я. Годинами стояв біля букініста, а недалеко бандурист набринੱкував про славу України.

Пішов до Нюсі. Нюся розказувала про козачину, про боротьбу українського народу за своє визволення.

Тоді він говорив — суворий, ніби з борами говорив:

— Ні, Нюсю, я так не можу. Мені важко. Мене оточують люди, а хто вони? Про імення замовчують. Я не можу жити, не можу творити. У нас жах — одні продаються, одні вискають — темні,

невідомі, *parvenu*. Бувші соціял - демократи метрополії беруть. Соціял-демократи!.. Розумієте — в митрах соціял - демократи. Це — жах. Я не можу. Це — жах.

Нюся втішала, він заспокоювався, і вона знову говорила про козаччину, про Хмельниччину.

Редактор Карк:

— Мені сняться зелені сни — навколо простори, а на мене лізуть гадюки. Я їх б'ю, а вони лізуть. Я не символіст, а вони на мене лізуть...

Нюся:

— Покладіть на мої коліна голову.

Він клав, і вона пестила йому м'яке волосся.

Вона усміхалась:

— Губ - трамот! Губ - трамот!

І він усміхався хоро:

— Губ - трамот! Губ - трамот!

А потім він знову думав про бравнінг, і було тоскно, бо хотілось жити, руда борідка теж хоче жити — одірваний від життя із своїм журналом радянський автомат.

І було його шкода. А от варязька сила — велика, велетенська, напирає, ще напирає. І мовить руда борідка з сумом:

— Не придавіть зовсім!

...Підхопився. Хотілось вилаятись, кріпко, цінічно, матюком. У голову лізли соціял - демократи в митрах...

Простогнав:

— Нюсю!

Вона одкинула руку, подивилась на його обличчя — воно було мертвe. Сказала схвильовано:

— Ідіть, випийте води!

Редактор Карк підвівся і, як хорий, пішов до дверей.

XII

Вогкий ґрунт притягує: вогкість на сонці. Майже що-дня ходив у ярок і вбирав у легені вогкість. З ярка чути було далекий шум, у ярках блукало сонце. Знаєте, сонце вміє жити ранком воно веселе, вдень — працьовите, увечері — задумливе, коли за обрій відходить, а біля нього купчаться хмари, обгортують сонце; воно задумливе, як мудрець.

Удень бачив, як гурток дівчат біля акаїй із сапками. Смішні в шумнім місті: у них такі ноги бронзові й м'язкі. Знаєте: ґрунт, рілля — пухко; тільки-що важко пройшов плуг, а недалеко панський маєток, а десь збираються води, і зелина буйно б'ється вгору. Знаєте: майбутнє не в обмашиненні життя, а в притягненні природи до машини. Ах, як природа дивиться на машину! Знаєте: колись я вийшов із цеху на повігря після нічної зміни. Цокотіли молотки, гуділи машини — і все задумливо. А вгорі одне небо з зорями — і тільки. За заводським парканом тиша — ніч. Тоді в голові мудро, тоді в серці мудро, тоді я цар життя, і моя голова підпирає темносиню височину.

Редактор Карк заговорив до дівчат:

— Відкіля ви?

— Xi! xi! xi!

Але одна сміливо сказала:

— Що тобі, паничу? Подивись на себе: тобі жиги два дні. Хіба тобі до дівчат?

Здригнув

— Відкіля це ти знаєш?

— Знаю! Тепер усе пішло на комунію. Всі знаємо.

І заспівала:

Ципльочок жареной, ципльонок вареної,

Ципльонок тоже хочіть жити.

Я не совецької, я не кадецької,

А я народной комісар.

І говорила:

— Бач, і той лізε в комісари — ципльонок.

— Да... — сказав і одійшов. Думав...

Увечері бачив Шкіца. Дивно: почав одягатися краще, навіть надто. І комуністи одягаються краще, може й не всі — неп.

Шкіц організовує трест і вже не говорить про Україну, тільки иноді мало.

Але він каже:

— Практика — річ велика. Це життєва пошлість, але й життєва мудрість. Треба жити. Так після пожежі: стоїш на руїнах — важко, бо смердить трішки й нагадує... та треба жити.

Карк нервово кинув:

Після пожежі не смердить!

Шкіц уперто заявив:

— Після пожежі маленький дим і... смердить.
І розійшлись.

Знову наростала злість. І на Шкіца. Був самотній, сунула непереможна жахна стихія: степова пожежа... А потім буде дим. Крізь дим вириється дірка на чолі...

Цілу ніч горів степ, бігли отари товару, ревли, і душно було в повітрі...

Так снилося.

XIII

Справа посувається до розвязки. Як ви гадаєте, чим закінчиться новела? Американці не читають творів із нещасним кінцем, слов'яни, навпаки — така вдача в тих і других. Я буду щиро казати: я сам не знаю, чим закінчиться вона.

Проте над новелою я працював чимало. Я нарочито не знаю, чим вона закінчиться.

Я не хочу бути звязаним. Я хочу творити по-новому. Все-таки новелу мою дочитайте — інтересно, до чого я прийду?

XIV

Уривок із моого щоденника. Міркую про сучасну українську белетристику. Думаю так: іде доба романтизму. Хто цього не зрозуміє, багато втратить. Реалізм прийде, коли з робфаків вийдуть тисячі, натуралізм — коли конче запаскудимо життя.

XV

В новелі два головні типи: Карк і Шкіц. Я хотів, щоб Нюся покохала Карка, а Шкіц — Нюсю. Вони не покохали, і не треба. Проте не можна в кожній новелі про кохання — як ви гадаєте?

XVI

Навіщо стільки розділів?

Така психологія творчого інтелекту: дати як мoga більш навіть тоді, коли не можна.

XVII

Ранком заявив відповідальному, щоб підшукував йому заступника.

Спокійно:

— Добре.

Чуття казало:

— Тепер багато знайдеться.

Стрічав руду борідку — це не відповідальний. Хазяйка стала суворіша. Шкіц у тресті заправило.

Каже:

— Практика — велика річ, хоч і життєва пошлість.

Тільки Нюся. А хазяйка стала ще нахабніша.

Не знов, що буде далі, і не цікавився. Без посади? Добре. Далі? Однаковісінько.

Ішов міський вечір: фаркали ліхтарі, шумувало на тротуарах, а брук — тихше.

Сидів проти Нюсі. Нюся не говорила про Хмельниччину — дивно.

З вікна видно третину міста — з другого поверху. Місто загадкове, надмрійне. Уносить ген-ген: чогось згадуються лицарські часи в Німеччині, потім бараки з тифозними — тифозні залишились, а вороги прийшли. Тифозні в гарячці, а палати сумні. І думають палати велику народню думу: де правда?

...Ішов міський вечір, фаркали люкси, шумувало на тротуарах, а брук — тихше...

— А я вам хочу ще сказати.

Це Нюся.

Карк:

— Говоріть.

— Не думаете ви, що на Волині й сьогодні ліс шумить? Я гадаю, що шумить Я в цей момент на Волині.

...Як і завжди в тиху погоду, струмками відходив за обрій дим — над вечером, над містом.

Редактор Карк:

— А я от: Запоріжжя, Хортиця. Навіщо було бунтувати? Я щоденно читаю голодні інфэрмациі з Запоріжжя. І я згадую тільки, що це була житниця.

На столі стояли фарфорові чашки. Це ті, що лікар ховав.

Карк згадав: український мужик ніколи не бачив фарфорові чашки, а потім він пішов у повстанці — і бачив чашки. Але він не пив з тих

чашок-- йому ніколи. Український мужик і на заводі— він усюди український. Буває він пролетар — таких багато. Він більшовик і вміє умирati.

Це було в листопаді. Український мужик біг обіданий і темний з гарячими очима, з порожніми руками на багнети — чимало їх бігло. Вони вміли умирati. Тоді вітер носився з листям. Було й так: приїздили до його, ставили його до стінки розстрілювати. А він казав:

— Простіть, господа... чи то пак, як вас...

Було ще й у ярках — ярки багато знають.

Я: на те революція, на те боротьба.

Він, редактор Карк:

— А все-таки вклоняюсь тобі, мій геройчний народе! Твоєю кров'ю ми окропили три чверти приденої нами пути до соціалізму. Почалося з волинців та ізмайлівців у Петрограді; продовжується в посьолках Донеччини, в шахтах і на тихих чебрецевих ланах.

Так от. Карк казав:

— Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?

Нюся підвела очі, подивилася на Карка й узяла його руку. Вона сказала:

— Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого бога, за неї душу погублю.

...Було тихо. Вулицею пролетіла прольотка. Карк схилив голову:

— Нас не зрозуміють: як погубити?

...Було тихо.

Нюся заговорила ледве чутно:

— Моя мама рада, що нема вибухів, а я не рада. Свідомістю моєї мами життя керує, а моєю ні. Чого це? Я вночі прокидаюсь і прислухаюсь, і мені здається, що я в оселях і там громи. Потім гайдамаччина, махновські рейди, тачанки, а над ними я горлицею. Як мені хочеться бути горлицею! У нас у маєтку був байрак, і там реп'яхи. Коли підходила до них, відтіля пурхали горлиці й летіли до лісу. Потім до нас прийшли селяни, лаяли нас, і ми поїхали в місто.

Карк підвівся й нервово заходив по кімнаті. Пішов до вікна. Вбирав у груди свіже повітря. На першому поверсі грали на піяніно щось стародавнє, далеке. Було в голові: чия музика? Верді?

Стукало в голову:

— Ала - верди! Ала - верди!

І ще:

— Губ - трамот! Ала - верди!

Нюся покликала:

— Вам боляче? Скажіть правду!

Він:

— Не знаю, я дивлюся вгору — там синьо і нічого не видно, а я щось знаю. Його ніхто не бачить, а я почиваю. Налетить вітер, розвіє його — я про дим — і нічого не буде. Загориться будинок, і довго на всю вулицю йде дух. Тоді буває тоскно.

Нюся:

— Все так, все дим! Я бачила вчора книжечку, червона, для молоди, про козаччину. Малюнки там. Один малюнок: козаки на морі — величний малюнок. Над ними буревісники, над ними в хмараах сковано блукають бурі. Під ними морська безодня. Це символ безумства хоробрих. І от під малюнком надпис: „Козаки випливають грабувати турецькі міста“. І текст відповідний... Може й козаччина через сто літ буде дим...

Карк зблід і скопився з канапи. Але не повірив тому, чого хотілось. І було тоскою.

Карк пішов у свою кімнату, сів біля столу, в якому був бравнінг.

Так просидів до трьох годин ночі.

.. Близько вікна пролетіла пташина, гасли зорі.
На міській башті загорівся циферблат.

XVIII

Новелу скінчено... Що? Так, скінчено

.. Велике промислове місто, велике, але не величне: забуло слобожанське народження, забуло слобожанські полки...

...А проте чудові легенди революції теж виростають тут.

• •
Нарешті коментарій і дієві особи:

1. Автор.
2. Читач.

Читач. Прослухай, шановний авторе, де ж твоє авторське обличчя?

Автор. Любий мій читачу, це ж Карків щоденник (для того: розкрити природу типа), і тільки зрідка проривався я.

Читач. Ну, а хто ж ти, шановний авторе?

Автор. Милий мій читачу, редактор Карк думає, що я — рагнепи.

Читач став біля вікна й замислився.

Автор. По-мойому, я виконав своє завдання. Га?

Читач мовчав.

У кімнату влетів запашний вітер.

У далекій кузні співали молотки.

За вікном стояв город у вечеровій задумі.

А на горизонті відходило шосе в степову бур'янову безвість.

КІТ У ЧОБОТЯХ

I

Отже про глухе слово: Гапка. Гапка — глухо, ми її не Гапка, а товариш Жучок. Це так, а то — глухо.

А от гаптувати — це яскраво, бо гаптувати : вишивати золотом або сріблом.

... А то буває гаптований захід, буває схід, це коли підводиться або лягає заграва.

Гаптований — запашне слово, як буває лан у вересні або трави в сіновалах — трави, коли йде них дух біляплавневої осоки.

Гапка — це глухо. Ми її: товариш Жучок.

І личить.

... От вона:

Це тип: „кіт у чоботях“? Знаєте малюнки за дитинства: „кіт у чоботях“? Він дуже комічний. Але він теплий і близький, як ненъчина рука з синьою жилкою, як прозорий вечір у червінцях осени.

„Кіт у чоботях“ — це товариш Жучок. От.

А тепер я питую:

— Відкіля вони вийшли — товариші Жучки? Скільки їх вийшло? Га?

А пройшли вони з краю в край нашу запашну
червінськову революцію. Пройшли товариші Жучки,
„кіт у чоботях“.

...Ах, я знаю: це Жовтнева тайна. Відкіля
вони вийшли — це Жовтнева тайна.

...Сьогодні в степах кінноти не чути, не бачу
й „кота в чоботях“.

Відкіля прийшов, туди й зник.

...Зникли, розійшлися по шляхах, по кварта-
лах, по глухих дорогах республіки.

„Кіт у чоботях“ — це муралі революції.

І сьогодні, коли голубине небо, коли вітер стиха-
лоскоче мою скроню, в моїй душі васильковий сум.
?

Так! Я хочу проспівати степову бур'янову пісню
цим сіренським муралям. Я дуже хочу, але —

— Я не можу: треба, щоб була пісня пісень,
треба щоб був —

— Гімн.

Тому й васильковий сум: хіба я створю гімн
„коту в чоботях“, щоб понести цей гімн у глухі
нетрі республіки?

Хіба я створю гімн?

От її одіж:

— Блуза, спідничка (зимою стара шинеля), ка-
пелюшок, чоботи.

Блуза колір „хакі“, без гудзиків, колір „хакі“
це ж зелений, а вся революція стукає, дзвенить,

пілужить, утрамбовує по ярках, по бур'янах, біля шахти — де колір „хакі“.

Вся революція без гудзиків, щоб було просторо, щоб можна розправитись, зідхнути вільно на всі легені, на всі степи, на всі оселі...

— На ввесь світ!

Спідничка теж „хакі“, а коли й не так, то все одно так, бо колір з бур'янів давно вже одбився в ній. Так, і спідничка теж „хакі“. Вона трішки подерта спереду, трішки ззаду, трішки по боках.

Але спідньої сорочки не видно, бо революція знає одну гармонію фарб: червінський з кольором „хакі“, тому й сорочка була зелена — тіні з бур'янів упали на сорочку.

От.

Капелюшок... а на нім п'ятикутна зоря. Цього досить? А то ще: під капелюшком голена голова — не для моди, а для походу, для простору.

І нарешті —

— чоботи.

Ну, тут ясно:

подивіться на малюнок, той, що за дитинств?

Досить?

А тепер про її зовнішність, а потім —

— про неї...

...Зовнішність.

Русява? Чорнява?

Ясно — жучок.

А в тім, це не важно.

Очі... ах, ці очі... Я зовсім не роман пишү,
а тільки маленьку пісню.

Але треба й про очі.

Очі —

— теж жучок.

Іще дивіться на її очі: коли на бузину впаде
серпневий промінь, то теж її очі.

А от ніс (для барішень скандал!)... ніс — го-
ловка від цвяшка: кирпатенький (Кирпик! --- казали
й так, поза очі тільки).

Ну, ще зрист.

Ясно: „кіт у чоботях“.

А в тім, я зовсім не хочу ідеалізувати това-
риша Жучка, я хочу написати правду про неї —
уривок правди, бо вся правда, —

— то ціла революція.

Тепер мій читач чекає від мене, мабуть, ці-
кавої зав'язки, цікавої розвязки, а від „кота в
чоботях“ — загальновизнаних подвигів, красивих
рухів —

— іще багато чого.

Це даремно.

Ми з товаришем Жучком не міщани, красивих
рухів у нас не буде:

у товариша Жучка не буде.

За цим звертайтесь до гітарних героїв гітарних
поэм.

Товариш Жучок — це тільки „кіт у чоботях“
із жвавими рухами, з бузинковим поглядом, що

ходить по бур'янах революції і, як мураль, тягне сонячну вагу, щоб висушити болото.

А яке — ви сами знаєте.

І тільки.

А зав'язки — розвязки так від мене й не дочекаєтесь. Бо зав'язка — Жовтень, а розвязка — сонячний вік, і до нього йдемо.

Розвязка в гітарних поетів.. От: „вони поцілувались, кінець“, або „О, моя Дульцінє! Всаджу собі оцей чингал Умирає...“

Ми з товаришем Жучком цього не знаємо. Правда, подвиги є, але вони не наші...

— А чий?

— Ви подумайте!

Так от. Це не роман — це тільки маленька пісня, і я її скоро скінчу.

II

В цьому розділі я оповідаю про невеличкий подвиг...

— А чий? Ви подумайте!.

...Зима, фуга, буруни, іще буруни...

Потяг, залізниця й рейки, рейки в степ.

На Кубань! На Кубань! На Кубань! Довго павовик борсається в депо: і тут — у депо, і там — у депо...

І тихо в мовчанці стоять снігові станції: може, знову ми будемо бігти сюди розгублені, з запаленими

очима, а за холодними станційними будинками за-
виють вовки на журний холодний семафор.

Але сьогодні ми ідемо на Кубань, бо віrimo
в свої запалені очі.

— Товаришу Жучок!

Так, і товариш Жучок!

... А чому вона в цьому полку, ви, звичайно, не
знаєте й ніколи не взнаєте, бо й я не знаю, а бре-
хати не хочу: це уривок правди, а вся правда —
то ціла революція.

... На кожній станції тільки й чути:

— Козаки! Козаки!

Всюди козаки, всюди бандити.

Тягнеться потяг, як ледачі воли в поле, як ле-
дачі воли з поля.

Степ. Раптом:

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

— Товаріщі! Всеросійская кочегарка в опас-
ності!

Д'ех, яблучко, куда катішся,
Попадьош до Краснова — не воротішся.

І раптом:

Ой, на горі та женці жнутъ.

— ... Ей, ви, хохли! Чого завили. Буде пани-
хидити — і так сумно.

... Степ. Фуга. Буруни й ще буруни.

—... Єфто пятой вагон — антінаціональной.
І скажу я тобе, братяц, про народи. Латиш — єфто
тіш, смірной народ, мудрай; оврей — тож нічяво.
Ходя — катаяць аль тутарін — суварай і вернай на-
род. А вот єфтот хахол — паняхіда: как завоя про
поля аль про дівчину — тякай!

... Степ. Фуга. І рейки — рейки.

— Козаки!

— Козаки!

— Де? Що? Як?

— Хто паніку робить? Сволочі!

Вискають сотні „наганів“, „бравнінгів“, „гвин-
тівок“.

Дехто дивиться з тugoю, дехто готує набої, де-
хто сів на тендер і полетів: паровик одчепився
ї летить по паливо.

— Товаришу Жучок, вам не боязко? Козаки!

Усміхається: в їхнім селі були козаки. О, вона
добре знає, що то — козаки. І чогось засмутніла,
замислилась.

... Довго білі широкі поля. Довго паровик
не приходить. Нарешті приходить. Тоді знову від-
ходить у дикий і німий степ.

... Від станції до станції, від холодної ночі до
холодної ночі.

Палива нема. Коли ніч, тоді тріщать станційні
паркани, і тріщать і дивляться з тugoю обідрані
діряві вагони:

„Поїзд генерала (імя рек)“.

... Від дикої станції до холодної ночі, від дикої ночі до холодної станції.

Товариш Жучок дістала палива. А дістає так:

Тъотю, дайте оцю паличку.

Що?

-- Дайте оцю паличку.

— Бери.

Взяла.

— А може ще дасте?

Подивиться „тъотя“:

. Жучок: „кіт у чоботях“.

Іще дає.

Товариш Жучок заливається:

— Ха! Ха! Обдурила тъотю!

А вона зовсім не обдурила, вона просто — жучок!

Ах, ці жучки в чоботях, вони конче не дають мені покою! Коли я буду відомий письменник, тоді я напишу велику драматичну поему: „Кіт у чоботях“.

... Тріщить чавунна пічка — паливо. За вагоном летить, виє дика фуга.

Їдемо на Кубань.

-- . Отак... не так. (Це товариш Жучок).

Отак... не так...

Біля пічки одиниця вагону — може я, може хто інший, може всі ми.

Вона вчить, як залатати пропалену шинелю.

Але вона каже:

— Дурня нічого валяти. Думаєш, як приїдеш додому, то я з тобою буду і тепер панькатись? Дзуськи! Як би не так!.. На, ший!

Вона нам обід варить, вона наша куховарка — і тільки. Вона безпартійна, але вже має в торбинці товстеньку книжку „Что такое коммунизм“ (без автора)... Издание N-го боевого участка рабоче-крестьянской Красной армии.

Іноді ми їй кажемо:

— Слухай, товаришу Жучок! Чи не можна з тобою пожиравати?

Тоді ми чуємо:

— Дзуськи!

Ми речочемось, бо знаємо, що не всім „дзуськи!“ — у нас є молодий „пареньок“ — так звється, так звемо: „пареньок“. Він теж кирлатенький, і ми вже бачили, як він обіймав її, і вона мовчала.

...Ну, то їхнє діло.

...Але вона нас конче дивувала, вона іноді вживала таких слів, вела такі промови, що ми лише роти роззявили.

Безумовно, коли ми думали тільки про ворога, вона ще про щось думала.

— Чи не скінчила ти бува гімназію? — сміявся дехто.

Вона комічно сплескувала руками:

— Гімназію? Гімназія для панів. А для нас — дзуськи!

Тоді один незграбний хохол авторитетно заявив :

— Це паходной Ленін

— Да руки порепані.

... А за вікном стояла туга і звисала туга з дроту, що йшов, відходив за стовпами невідомо куди.

... Хуртовина, морози, станції з заметеними дзвонами, зрідка туга на дріт, а завжди:

— Д'ех! Революція — так революція!

А потім знову холодні вагони, довгі потяги, потяг, як воли, і раптом :

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

Паровик одчеплюють, паровик летить у темну дику фугу, у дикий німий степ.

Тільки забув я ще сказати :

Частенько, коли потяг зупинявся на станції „на неопредельонное времѧ“, товариш Жучок, упоравшись біля походної кухні, виходила з вагона невідомо куди, і довго її не було. А відтіля вона приходила завжди в зажурі.

Чого в зажурі?

Це буде видно далі.

Плакàти! Плакàти! Плакàти!

Гу - у! Гу - у!

Бах! Бах!

Плакàти! Плакàти! Плакàти!
Схід. Захід. Північ. Південь.
Росія. Україна. Сибір. Польща.
Туркестан. Грузія. Білорусія.
Азербайджан. Крим. Хіва. Бухара.
Плакàти! Плакàти! Плакàти!
Німці, поляки, петлюрівці — ще, ще, ще ...
Колчак. Юденіч. Денікін — ще, ще, ще ...
Плакàти! Плакàти! Плакàти!
Місяць, два, три, шість, двадцять. ще, ще,
ще ...

Гу - у! Гу - у!
Бах! Бах!

Мчались місяці ...

Минуло... я не знаю, скільки минуло: може це
було вчора, може позавчора, а може промайнуло
двісті літ?

Коли це було? А може це васильковий сон?
— Не знаю!

І от — літо, степове літо. Це степи біля Дні-
пра — недалеко Дніпро.

Тепер ночі в літніх степах.

Це так чудово, так каламутно!

Знаєте? Сидиш у степу й думаєш про тирсу.
Це так чудово: думати про тирсу, коли вона
таємно шелестить, коли шелест зайчиком: плиг!
плиг!

Це так чудово!

Ах, який мене жаль бере, що мої попередники змалювали вже степ уночі. А то б я його так змалював —

— йй право!

...Я приїхав.

На третій день одержую записку:

„Товаріш, ви, кажеться, пріїхалі єщо в пятніцу.

Предлагаю немедленно зарегістроватися в ячейкі.

Кажу:

— Секретар, мабуть, жоха, із старих партійців.

Товариш усміхнувся:

— Тебе дивує записка?.. „Это чепуха“. От ти ще понюхаєш дискусію. В печінках мені сидить оця дискусія.

Я зацікавився.

— Що за дискусія?

— Почекай, сам узнаєш.

І не сказав.

Я пішов.

— Де кімната ком'ячейки?

— Он!

Входжу.

Дивлюсь — щось знайоме. Думаю, пригадую ї раптом згадав: та це ж „кіт у чботях“.

Ото штука!

— Ви секретар ком'ячейки?

— Я...

— Вас, здається, товариш Жучок?

— Так.

— Ну, так ми з вами знайомі. Пам'ятаєте?

Вона, звичайно, все пам'ятає, але вперше зареєструвала мій партквиток, а потім уже говорила.

... Ясно: минуло стільки - то часу. Товариш Жучок дочитала — прочитала „Что такое коммунизм“ (без автора). Издание N боевого участка рабоче-крестьянской Красной армии. I тільки.

А інше так просто: ходить „кіт у чоботях“ по бур'янах революції і може й сам не знає, що він секретар ком'ячейки, а потім узнає й пише:

„Предлагаю немедленно зарегістроватися...“

Одно слово, я, мабуть, і не здивувався, тим паче, що минуло так багато часу, а „кіт у чоботях“ і тоді вже був —

— „паходной Ленін...“

I, треба щиро сказати, друге видання Леніна — „паходной Ленін“ — таке ж іноді було суворе й жахне.

От малюнок :

Я завинив.

Товариш Жучок очі драконом :

— Товаришу! I вам не соромно?

— Дозвольте... я ж... їй право... я ж...

Товариш Жучок очі драконом :

— Ваш партквиток!.. Давайте!

Віддаю.

Пише :

„Товаріщ такий - то в таком - то месяці пропустіл стілько - то собраній. Получіл виговор от секретаря

ком'ячейкі с предупрежденіем винести его недісці-
плінірованность на обсуждение общественного мнения
партии посредством партийного суда на предмет
перевода в кандидати ілі окончательного исключенія
із наших коммунистических рядов.

Подпись“.

Точка.

Коротко.

Ясно.

I — трішки того... ніяково.

... Звичайно, як і тоді (тоді — в дикім степу) на ній колір „хакі“, бо революція знає одну гармонію фарб: червінський з кольором „хакі“. Як і тоді величезні чоботи не на ногу. Як і тоді:

— Дзуськи!

Як і тоді, бузиновий погляд, бузиновий сміх і носик — голівка від цвяшка: кирпатенький.

Як і тоді, були ночі, але вже не холодні, а теплі, замріяні — літні степові ночі.

Тільки тепер тривожили нас не козаки, а бандити-лісовики тривожили наш тил. А з півдня на сідав розлютований, поранений (добивали) ведмідь з білого кубла великої російської імперії.

А от дискусія (у печінках сидить!).

Є ходяча фраза: треба бути на чеку і не забувати про чеку.

Зробили перефразовку.

— Дискусія — це бути на чеку, щоб не попасти в секретарську чеку.

Товариш Жучок каже:

— Сьогодні вечір дискусії!

Ми:

— О - ох! У печінках вона сидить! (це, звичайно, не вголос).

— Товаришу! Дайте мені на хвилину „Азбуку комунізма“.

— Ах, нє мешайте, товаріщ. От я і забил: как ето? Фу, чорт. Значіт, капіталізм імеєт трі прізнака: найомний труд найомний труд . найомний труд...

Хтось підказує:

— Монополізація средств проівідства. І

— І ідіте ви к чорту, сам прекрасно знаю.

А от на другім краю:

— Камедія! Как все заволновалісь. Товаріщ Ларіков, невжелі ви не волнуетесь? Нє верю. Нє поверю, чтоб ви всю зналі.

Це до одного з тих, що все знають:

— Ну, от, єслі ви всю знаєте, скажіте: когда Тьєр разбіл велікую французскую комуну — в 71 ілі в 48 году. А? От скажіте.

— А ви, товаріщ Молодчіков, нє хітріте, нє випитивайте, скажіте просто, что ви нє знаєте. І тогда я вам скажу.

Молодчіков червоніє, і я червонію, і багато з нас червоніє, бо більшість із нас — це ті, що нічого не знають, але цього ні в якім разі не скажуть.

— Це ж дурниці — ці дискусії, наче ми шкільники.

— І правда. На чорта це? Це ж буржуазна метода освіти. Не достає ще екзамена з інспектором.

Іще чути:

— Да, наконець, дайте мене на мінути „Азбуку комунізма“.

— Фу, чорт, снова забил. Капіталізм імеєт трі прізнаки: монополізація проівдства... монополізація проівдства...

— От бачите, все ж одно не знаєте.

— Ах, оставьте меня, товаріш...

Нарешті вечір.

Так: за вікном, як і в інших моїх оповіданнях (не всіх) — громи гармат, а десь у травах, а потім на дорозі — кавалерія. Наша? Кажуть, не наша. А чия? Не знаю. Може ворожа кавалерія, може, рейд.

І хтось тихесенько, за травами — „може завтра тут, де ми сидимо, будуть папірці, ганчірки й дух порожнечі, дух побігу, дух крові“.

Але те забувається.

Доповідач скінчив.

Товариш Жучок:

— Ну, товаришу Бойко, все-таки я нічого не зрозуміла. При чому тут діялектика, коли сказано — історичний матеріалізм? Ви як думаете?

— Дозвольте, товаришу голова, я собственно слова не прохав.

Товариш Жучок очі драконом:

— Як голова, нічого не дозволяю, а, як товариш, прошу вас сказати.

Ми говорили, ми плутались (з нами иноді було навіть дурно).

А все це називалось дискусія.

Товариш Жучок казала:

— Дзуськи! Не так. Ану ви, товаришу Молодчиков?

Вона рішуче входила в ролю педагога.

А ми бісились, бо в нас було самолюбство. Ми обурювались на нашу бувшу куховарку, на сьогоднішнього секретаря ком'ячейки — на „кота в чоботях“.

... Потім вона бігала, метушилася, збирала жінок, улаштовувала жіночі зібрання, де говорили: про аборт, про кохання, про право куховарки (Ленін сказав).

Кричали:

— Геть сем'ю!

— Хай живе холоста жінщина!

А для плодючої жінчини казали:

— Хай буде інтернат, хай будуть спільні прачешні й т. д. й т. інш.

— ... Товаришу Жучок, можна двох любити?

— Це залежить від того, як ви знаєте історичний матеріалізм. Я його погано знаю, а тому й „воздержуюсь“.

Так от —

— багато я написав би ще про товариша Жучка, і це заняття вельми цікаве. Та, бачите, зараз пів

на п'яту, і мені треба вже спішити на партзірання, бо там —

— товариш Жучок № 2, а це значить... проте коли ви партійний, то ви сами знаєте, що це значить.

Вона написала так:

— Товаришу Миколо (це до мене. Микола Хвильовий). Ви, здається, після завтра будете вже в Таращанському полку, а я зараз буду в резервній кінноті: там щось махновщина, треба поагітувати. Може, ніколи не побачимось, так я вас хочу попрохати: не гнівайтесь на мене за дискусію. Я знаю, у вас — самолюбство, але в нас — темнота. А поскільки диктатура наша... Словом, ви мене розумієте: нам треба за рік - два - три вирости не на вершок, а на весь сажень. З комуністичним привітом Жучок".

Але вона сьогодні не поїхала, і ми ще побачились.

Побачились от де.

Уявіть — порожня школа, політвідділ. По кутках, на столах сплять. Це — муралі революції. Частина з них поїде в полки, подиви, частина ще буде тут, а потім теж поїде в полки, в подиви.

Це бурса революції.

...Було зоряно, а потім стало темно — пройшли хмари.

...Побігла мжичка.

Мжичило, мжичило, і чогось було сумно тоді.
Хотів скоріш заснути.

Але в кутку часто підшморгували носом і не давали спати.

— Товаришу, не мішайте спати!

... Мовчанка.

Мжичка тихо одноманітно била у вікно. Хотілось, щоб не було мжички й не торохотіли підводи: нагадували важку дорогу на Москву — іти на Москву, на північ від ворожих рейдів.

— Товаришу, не мішайте спати.

Мовчанка.

... Ви, мабуть, уже знаєте, що то товариш Жучок підшморгувала.

Вона підійшла до мене.

— Ходімте!

Я здивовано подивився на неї.

. Вийшли на ганок.

Була одна сіра дорога в нічний степ, і була мжичка.

— Ви плакали?

— Так!..

І засміялась:

Мені трішки соромно... знаєте... буває.

І розказала.

Тоді я вінав, що товариш Жучок, хоч і жучок і „кіт у чоботях“, але і їй буває сумно й буває не буває:

— Дзуськи!

Тоді мені кирпатенький носик розказав, що їй не 19, як ми думали, а цілих 25 літ, що в неї вже було байстрия і це невеличке байстрия —

— повісив на ліхтарі козак.

Це було на Далекім Сході, але це й тепер тяжко.

Це було на Далекім Сході, коли вона пішла по дорозі за отрядом. А то була козача помста.

... Я згадав сніговий степ.

... Ішла мжичка.

... Була одна сіра дорога й темні силуети будівель.

А в тім, це не диво, що дитину на ліхтарі повісили: було ще й не таке.

Я не збираюсь у вас викликати слізозу.

А от маленький подвиг — це без сумніву.

А чий? —

— Ви подумайте.

Товариш Жучок № 2,

№ 3,

№ 4,

і не знаю, ще скільки є.

Товариш Жучок № 1 нема.

Зник „кіт у чоботях“ у глухих нетрях республіки.

Зник товариш Жучок.

...Ходить „кіт у чоботях“ по бур'янах революції, носить сонячну вагу, щоб висушити болото, а яке — ви знаєте.

Так:

— піп охристив Гапка (глухе слово, а от гаптувати—вишивати золотом або сріблом—це яскраво).

Ми назвали —

— товариш Жучок.

А історія назве —

— „кіт у чоботях“.

Кіт у чоботях — тип.

Точка. Коротко. Ясно.

Все.

ЮРКО

На Донеччині — завод.

Уночі над заводом темно й недосяжно думає небо. Проливається на небо золото золотого шлаку — тоді в посьолку сниться...

На нічній зміні були: Остап, Юрко. Юрко: гори Юри (Швайцарія), юрта, за юртою тайга — холодна, в снігах: бори, бори і нема їм краю.

Був Перекоп, а після Перекопу Юрко сказав:

— Або в завод, або за кордон революцію робити.
Послали в завод.

Уночі над заводом, мабуть, проходять хмари; коли з півночі — відходять до моря, коли зі сходу — на запорізький степ.

... Цех. Вийшли. Пізно.

Мовчазно шуміли машини в таємнім напруженні. Зникали постаті за машинами: носили за лізо. З гасом стояв дух заводської ночі — глибокої, як море біля японського берега.

Ішли: Юрко, Остап — люди однакові, люди різні. (Проходили дні — холодні й теплі, близькі, далекі... люди однакові, люди різні).

Над посьолком люкс, над заводом ніч. Що ду-
має ніч?

Остап брав великі кроки, Юрко відставав.
Дивився на саженну постать Остапову...

— Так, як почнеш шукати правди, то, гляди,
і залізеш у кривду. А чоловік я темний, хоч і
пролетаріят. Ну, а Наталка хай ходить до вас,
я нічого не імію. Лишь би не в шалапути, не
люблю я їх: по-свинячому шукають правди, бого-
родиць нароблюють — один розбрат.

... Одчинить двері Наталка, трішки заспана,
теплий жіночий дух від неї. У неї ноги трішки
колесом і, як у молоденької дівчини, зідхання.

... Був я в партизанах. Ще з Махном ходив,
а що до чого й досі не добрав. Така вже вдача:
як вип'ю пляшку, то й за властъ совітів. Більшо-
виків подавай — і квит.

Юркові було образливо, а Остап говорив:

— Мое яке діло; хтось добере — нас чимало.
А Наталка хай у ячейку ходить, я нічого не імію.
Болото закумкало ніч. Де болото? То — жаби.
Коли увійшли в двері, Наталка в одній сорочці
зустріла. Спитала

— Товаришу Юрко! Що це таке — емісія?
А потім: що це таке — девальвація?

— Ти краще постіль постели, — сказав Остап.

А Наталка постіль стелила й уже з сумом:

— Мабуть, довго вчитися нам: революція наша,
а слова не наші.

... Роздягались, говорили. Потім Наталка увійшла в Юркову кімнату, білою плямою стала край столу.

— Я забула зачинити вікно.

— Зачиніть.

Вона мовчки вийшла. Юрко думав про неї. Боліли плечі, боліла脊на — цілий день носив рейки.

Без революції, коли нема творчості, життя тече нудно, одноманітно (або, або: дух творчости, дух руйнування). Живе в посьолку багато людей. Багато з них творять, багато — так.

Ранком, коли пролетять тъмяні одуди світанку, гудок. Один, два, три. Наталка будить і чоловіка, і Юрка. Остап іде раніш, Юрко — потім. (Потім): кидається до дверей. Наталка зупиняє.

— ...Що?

— Підождіть. я вам сніданок загорну, все одно запізнилися.

... А то підставляє під його обличчя дзеркало.

— Гарний?

Він знає, що все обличчя в сажі. Йому ніяково: чотири дні лягав не роздягаючись. Не вмивався.

— Ех, Наталю!

Він зідхнув, але зачепити її не відважився. Попспішає через сонний посьолок. Повз Торця парує, а далі парує в степу: тоскно дивиться на степ, де мріє далина. Наталка дивиться синьо, так буває не часто, так дивляться не всі.

І все - таки Юрко звичайнісінка людина, хоч і комуніст (це не Америка, але — істина, здорована логіка). Уже проклиниав завод — важко, а коли приходив додому, уперто думав про Наталку.

Тече життєва ріка одноманітно, глухо перекликаючись в осоках (зелене баговиння в громовицю глибоко сидить у воді, і йому не страшно).

Єсть заводський клуб. Улаштовували вистави — заводська молодь (заводська молодь у футбол і лаун - теніс грає). Сьогодні улаштовували таку — на диво. Сам робітник написав: і рай був, і пекло було. Виступали (як треба) промовці: один доповідач, а решта — так, свої, заводські.

Одному кричали:

— Та ти, Юхиме, мабуть, злізь, не шкандаль нашої фірми.

Юхим не слухав і все - таки договорив. І все - таки закруглив. Були оплески. Закінчив „урою“.

Хтось ударив по халяві й із задоволенням зазначив:

— Хоч свійський, та хитрий... Щоб тебе дощем намочило!..

Остап, Юрко, Наталка — теж на виставі. Остап теж сказав:

— От тобі ѿ революція: і не видно її, і видно її. Як ота благодать з неба: щось, десь, а в руки не візьмеш, мов ужак, вислизне.

Наталка сиділа поруч Юрка. Її тіло торкалось його тіла, і йому було гарно.

І спітала Наталка :

— А що це таке, що й капітал Маркса, і „Нива“ Маркса: директорша колись виписувала?

Юрко сказав Наталці, і зраділа вона :

— А я оце два дні думаю: як же це так, що і в буржуїв був Маркс, і в нас Маркс. Невже одурили Леніна?

Прийшов... антракт. Після вечора були танки. Юрко позіхав.

Заводський паркан перстніє мармурово : сіверко, димно, похмуро. Вийдеш за ворота — жовтява безпорадність ланів. Заглядають, відбігають назад.

Ах, давно це було, за молодості молодої, коли юні дзвони юність молоду дзвонили...

...Кричали, кричали „кукушки“, стукали, стукали молотки за брамою, а назад нема вороття.

...Посьолок забайрачився у вітах.

До заводу ходять через залізницю — доріжка така, вторована, повз Торця — ріка така: фабрично - заводська, ховається в степах.

Ходив Юрко. А до Юрка приходили комітетчики, секретарі. Казали, що не так лекції читає, що доба епізодичних пройшла. Юрко згоджувався, а десь на споді своєї душі запитував: а ви звідки знаєте? Фамільярно похлопували його по спині, а йому було чогось неприємно. Таранкуваті, мамулюваті, „типічні сурйози“, але вони вважали себе за справжніх представників пролетаріату.

...І сказав Остап із кутка:

— Все це гарно, а ще б краще було, коли б хто з вас хоч півлляшки дістав.

Голова фабзавкому примружив око:

— І справді, хлопці, чи не випити?

Юрко запротестував. Тоді підійшли всі й стали його уламувати.

— Пий, та не пропивай розуму,— сказав секретар.

І Наталка підійшла:

— Та що це ви, Юрко! Невже ми в черниці приписалися? Хіба таки Троцький не п'є?

Він хотів сказати, що не п'є, але подумав, що йому однаковісінько не повірять: „він же з ним не живе“.

... Вийшли в садок, горіли зорі, текли потоки, зоряні: аероліти.

... Випили небагато (більш не було) і закінчили. Говорили.

— ...От тепер і я скажу: подавай мені більшовицьку владу, а хочеш, то й у саму ком'ячейку записуй.

Наталка сіла біля Остапа:

— Що в п'яного на язиці, то у тверезого на думці. Товаришу Юрко, запишіть його в ячейку

Наталка говорила щиро, і обличчя її було світле, як винне повітря в - осени — ранньої.

... Над заводом знову думало небо — темно, недосяжно.

Секретар сказав:

— Плюю на всіх і вся. Моя власты і баста!

Його спитали:

— А я?

— І твоя.

— А я?

— І твоя.

Наталка взяла за руку Юрка:

— І їхня?

Всі подивились і подумали, а секретар кинув:

— Це гість.

А Остап п'яно й нахабно засміявся:

— Це той, як його... як ото мітинг був...—

попутчик. Ха... ха

Юрко спалахнув, а всі зареготали, а секретар похвалив:

— Нічого, хоч попутчик, зате дорогий,— і похлопав Юрка по спині.

..Зорі зазорили все небо. Було тихо, а на залізниці кричав паровик.

Сьогодні возив рейки вагонеткою Юрко, з вальцювального цеху.

...Залізо співало. Надворі дніло, верещали молотки. В гострих лезах тонкого упаду Юркові тихі спогади.

„Попутчик... так...“

Бантини, бетонні крокви й залізне, кам'яне — ми. Ми — король землі. Ми той, що в скажено.

рухомому танці машин керує огняною електричною вагою — непереможною, всесильною.

„... Отче наш, електричної системи віку, да буде твоя непохитна воля там — на землі, як тут — у заводі“.

... У вальцовальному цеху кипіло штавбування нагартованих шматків. По підлозі вогняні гадюки плаzuвали з дріб'язким сміхом.

... Попутчик... так..

Юрко відпочивав. Остап стояв біля розпаленої печі. В руках важка крицева жердина... Крізь щілини проточувались огняні язики, бурхотала біла курява нагартованого кубла. Стогнала — на зовнішнє повітря.

Остапові м'язи залізні, спругові. Він крикнув:

— Е - ех !

Стукнув (енергійно) по землі жердиною і ще:

— Подавай ! Подавай !

Підкотилася одноколеска до печі, щільно притулилась, як дитина до материної спідниці. Остап із силою одкинув дверцята й зашилив у пащу жердину.

І була біла курява, а в ній казковий велетень — Остап. Він боровся з огнем і знову крикнув:

— Держи !

Ралтом полилася біла маса, і бухнувся нагартований опецьок.

— Гата !

.. Попутчик... так

Юрко дивився на це не вперше.
Нудить під сердцем — так завжди.
Довгі дні цілого року, тиха лютість, спругова
Остапова сила. Підійшов.

— Закуримо?

— Давайте!

Помовчали. Говорив Остап:

— Ну, що? Сказали в ячейці, що Наталка
пила?

Здвигнув плечима Юрко.

Мовчали

Вони були люди різні, люди однакові.
.. Залізо співало.

Люди жили не тільки в заводі — і за заводом.
Люди — не воли. Ходила Наталка, ходив і Остап:
„гуляти“; Юрко майже не ходив.

(Я думаю про кінець етюду. Як жили інші —
про це в другий раз).

Блимали червневі зоряниці — це зорі. Палав
краєвид — за вечером. Було душно. Заводська мо-
лодь уїдливо домагалась, щоб Юрко читав їм лек-
ції. Він говорив, що не має часу, а вони знову
приходили й знову домагались.

Остап пішов у трактир (знову був трактир):
прийшли о шостій годині з заводу.

У кімнаті був він, Юрко, і Наталка — червона,
горіли очі. Підвела очі від книги.

— Гарно...

— Вам подобається книга?

— Мені подобається книга.

Він подумав і взяв її за руку.

— Гарно?

— Гарно.

Він сів біля неї:

— Гарно?

.. Були останні дні червня, запашні, в садку
куделів цвіт, летів.

Зацвіла метелиця — літні курделі.

Держав її руку, вона знизила вії.

Він зрозумів, і йому забилось серце.

.. Проходила літня метелиця, а в кінемато-
графі грала музика — міщанський мотив: присмерк,
будні, зажури, як до революції.

Пересипались дні, пересипались тижні: у ко-
шику часу — сині ночі, далекі зорі, рожеві дороги,
бузкові ранки.

І прийшла неділя. Наташка сказала:

— Ходімте над берег Торця.

(Остап пішов до фабзавкому).

Юрко:

— Ходімте!

Сказав просто, було не просто.

Пішли левадою. Наташка сьогодні надто весела,
сміялась, і стан їй манливо колихався. Була, як і
завжди, босоніж, а тому, проходячи повз колючок
або кропиви, вона раз - у - раз голосно скрикувала.

А коли вони зійшли на стерню, Наталка сіла на землю й рішуче заявила:

— Я далі не піду.

Юрко сказав :

— Ходімте, товаришко.

Наталка сказала:

— Не піду! Не піду!

Він знов, чого вона хоче, і з незадоволенням кинув:

— Я не Остап, у мене бичачої сили нема.

Тоді вона підхопилася:

— Остап! Остап! Остап!

Поперед них промайнула стъожка срібно - лускової ріки. Підбігли до верби, що самотно на березі Торця стояла. Сюди зайшов дим Торецького заводу.

Коли сіли в тіні лапастої гілки на піску, Наталка з реготом розказувала, як вона маленькою дівчиною хотіла була колись купатись, та не встигла роздягтися, як біля неї виріс директорів син.

— Тепер, кажуть, за кордон утік. Він хотів зо мною купатися, а я на нього наплювала таке плюгавеньке та паршиве.

Потім вона спустилась униз, до води. Забулькала, уважно розглядала кущ осоки.

...Біля Торця вогко, а тінь од верби до західсонця лапастіша, густіша. За Торцем широкі мовчазні поля. Сонце мжичить золото на ріку. Полями йде легкий смуток.

Юрко сів біля Наталки, обняв її однією рукою. Вона не говорила, дивилась униз. Він узяв її за талію — вона не говорила. Він поцілував їй шию — вона не говорила.

Юрко подивився назад — було широке поле, і все було видно. Вони сиділи цілу годину — так.

Вона не говорила.

Юрко думав її схилити на землю.

Тоді на ріку упала із скому важка синя тінь ішла ніч.

І сказала Наталка зажурно:

— От я вже й забула. Ніяк не запам'ятаю емісію й девальвацію. Оце з півгодини думаю — де те, де інше! Думаю, думаю і ніяк не пригадаю.

Тоді Юрко раптово підвівся, а Наталка подивилась на нього здивовано. Юрко сказав:

— Пора додому.

... Вона ледве наздогнала його.

Юрко писав до товариша (завтра): досі почиваю гармати, досі бачу барикади. Клянуся, що комуніст. Я не винесу цієїтиші. Припустім, я не пішов на завод. Ну? Я завідував би райрибою. Ти розумієш — райрибою!!! А, може, райсіллю? Ха! Чого мене не пускають за кордон? Я ладен робити замах хоч на самого Пуанкаре. Я роздився для вибухів... А на заводі я теж не можу — тут треба марудної праці, а я не

можу. Я досі почиваю гармати, а завідувати рай-
рибою я теж не можу. Я...“

Він (Юрко) писав довго, надхненно.

Ще була вночі тривога і гули гудки — на заводі
пожежа.

Остап прийшов пізно — тільки - но ліг. Підвівся,
розвбудив Юрка:

— Пожар!

— Де?

— На заводі.

Юрко сказав:

— Я захорів, я не піду.

Остап одягався, скаржився:

— Поставлять його за інженера, а воно ні
бе - бе. От і пожар.

Юрко не стерпів:

— А ви, мабуть, і сьогодні випили ?

І відповів Остап байдуже:

— Це наше діло, заводське.

І вийшов.

„...Попутчик... так...“

Наташка, як пішов Остап, одразу захрапла.

За тиждень був суботник: після пожежі при-
бирали. Пішли на роботу всі. Юрко не пішов:
йому лагодитись до лекції.

У посьолку було тихо, тільки діти на вулицях
кричали.

Юрко підійшов до Наталки

— Наталю! — і голос йому затремтів.

Вона подивилась на нього й зблідла.

— Що таке? — і сіла на ліжко.

І він сів.

— Я вам, як товариш, як...

Вона подивилась на Юрка — йому горіли очі,
і їй спалахнули очі.

Він узяв її голову й міцно обняв.

Вона тихо говорила:

— У мене не було дітей Що ви кажете?

Я не хочу

...На розі в меду горіла липа — пройшов со-
лодкий дух.

— ...Що ви кажете?.. А Остап?.. Не хочу

(Я зупинився на найцікавішім місці. Правда?
І як ви думаете, чи не час мені плонути й почати
нову новелу? Час, певно, час. Отже останнє зусилля!).

...Хтось закричав на вулиці. Наталка наста-
вила вухо. Потім підхопилась.

— Якесь нещастя.

Заводські жінки чують нещастя — серцем. Ви-
скочила...

.На розі в меду горіла липа...

А потім у кімнату внесли Остапа й положили
на ліжко.

З крана зірвалась стальна хрестовина й пере-
била Остапові праву ногу.

НА ГЛУХІМ ШЛЯХУ

Глибокі борозни літ І це — тоска... Куди
сховаєшся від могил твоїх?

...А в тім, добре: і штучні вона мала та з
часом повипадали з омети. А постать її прибила
чвирия. Знаєте — чвирия на глухім шляху.

...Мороз коле скло, мережить скло.

Школа, клас...

До повіту — 60, до станції — 80.

Навкруги: глуш,

глуш,

глуш...

Це глибокий чатинник моєї несибірської тайги.

Знаєте, миливій друже, от мініятюрний фраг-
мент із забутої розвіяної поеми „Азія“.

„...В п'ятому віці — дикім і далекім — від
Уральських хребтів, від Волзьких скель до
тихих голубих вод Дунаю: гуни, сармати, гер-
манці... I вбив син Мундзука свого брата
Бледу. Скажений Аттіла, король гунів.

Проходили віки. І прийшов глухий вік — XIV. І на невідомих азіятських верхів'ях під-велаась грізна постать Тамерлана “

Це nota bene до моєї віри: велика істина землі: сонце підводиться на ході.

Сосни гудуть - гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азіятський край!

.. Школа, клас.

Дітвора співає:

— Ніхто не дасть нам ізбавлення: ні туз, ні дама, ні валет...

... Наталя Миколаївна стурбована. Наталя Миколаївна біжить:

— Боже мій, діти! Не можна так співати: це ж пісня державна!

Наталя Миколаївна скінчила прогімназію — то так далеко! — Нестір — сторож:

— .Миколаївно! А хліба вже, мать, нема?

— Ах, Несторе! Боже мій! Чого ви турбуєтесь?.. Я як - небудь...

Вона.. „як - небудь“. Нестір:

— Ох, Миколаївно! Святий ви чоловік. Потому, як мені уздрівається: забули про нас буржуази... Пожалуйте, махорочки.

Закурюють.

...Нафти нема. Ночі довгі, як степові дороги на великій рівнині. На холодній печі, в ганчірках— фунт сухарів у кутку і старе тіло. А ще старе біля порога: Нестір.

Тоді сни... А може таємна яв?

— ...у другому двадцятого століття, двадцять років тому він приїхав, бадьорий і радісний, як сама юність.

Стояв вересень. Стояли блакитні далекі простори. Тоді обрій цвів гарячими маками, і облітали пелюстки і обгортали мозок.

На серці співала струнка, біла, як молоко, береза: у неї пишні молоді перса, у неї золоті кучері...

...—Ляжу на твоє тъмяне лоно, мій коханий, невідомий обрію!...).

...Над архіпелагом осель, у м'ятуву даль линула березова пісня.

...І курів далекий обрій і пахли в мріях мальтійські мандарини й африканський мигдаль.

—...Наталочко! Моє міле котятко! Я ввесь дзвеню цукровим троском... Там, десь, на Великих Зондських, на вулкані Смеру. Наталочко! Моя зелена наядо!

Тоді кипіла скажено друга молодість, тоді не вірила, що йде тридцята весна, бо в очах темніло, а під ягодою тугої перси ревли від солодких мук отари самців.

Вона:

— ...Олексо! Мій божевільний! Я п'янію...
Налий усю мене столітнім медом, туманним хмелем,
Олексо! Розірви мені сорочку!

...Мчався багряний олінь по горах, по долинах
часу. Над байраками летіли журавлі! Курли ' курли!

І прокинулась ріка до порогів.

(—Гей ти, Дніпре! Гей ти, сивий! Чи довго
ще до навігації?)

...Над оселями проходили сторожкі ночі. Про-
ходили ще по осоках, по заводях і далі в простір,
лісовими стежками, за узлісся.

(—Ляжу на твоє тъмяне лоно, мій коханий,
невідомий обрію!)

— ...Миколаївно! Чи чуєте?

— Чую, Несторе.

— Мабуть, прийшов кінець. З'їли сукини
сини революцію.

— Бог його знає, Несторе! Та тільки я думаю:
все гарно буде. Отже на тому тижні приїздили
з нарображену, казали: все гарно буде.

...А сосни гудуть - гудуть.

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азіяtskyй край!

Чиркнув сірник. Нестір запалив свічку:

— Отож учора був на базарі, так оратор казав: та-
кий із наших... Треба, каже (читає по записці)...
двадцять п'ять архівоенських комунізмів... Щоб,
значить, була правда... Що ви на це скажете?

... — Пф! — свічка погасла.

— Бог його знає, Несторе!

... Перший осадчий прийшов з Правобережжя через Сагайдак — великий чумаций шлях. Перша хата була на березі. Ale ріку випивало сонце, а тросків підрізували роки, і відходила вода в долину. Todі будівлі стояли на горбах, а вулицею летіли бенгальськими огнями піски.

... Співала:

— А я дівчина Наталка, а зовуть мене Полтавка...

— ... Наталочко! Мое міле котятко!

... Він приїхав до бунту, коли в глибинах осель ріс бунт. Говорив про бунт — такий гострий, як бритва на горлі, такий грізний, як смерч в океані... шумують, шумують води: вал за валом. На сході — маяк. Рев сирени.

... А друга молодість і в Нестора була: Наталя Миколаївна — це недосяжні кургани зір.

... З Нестором Олекса й посадив цю сосну. Todі, двадцять літ тому.

... А бунт виріс і положив бритву на горло.

Він:

— Наталочко! Я йду туди, до них!

— Іди, милий.

Він пішов і не вернувся: не вERTAЮТЬСЯ — ХТО в бунт.

... У Сибір на золоті розсипини по Володимирській пройшов каторжник. I не прийшов.

... і знову сни... а може таємна яв?.. Хіба знала, що в неї закоханий цей незграбний бородатий Нестір?

... Плоть не розцвіла в закладний час. Від нього, від Олекси. І ніколи не було. Школа осунулась. Сосна росла й ховала дорогу, що на Сагайдак.

У п'ятому дводцятого століття проходив останній шквал другої молодості. І після заняття з сумом дивилась (з сумом врізаної стеблини) на Нестора. Як вона хотіла, щоб він зрозумів її.

Але не зрозумів. І одійшла друга молодість... А третя ніколи не приходить.

... Брели роки. Пролітали журавлі, горіли світанки, горіли зорі. А вранці в садках шуміла діямантова паморозь.

— ... Чи скоро земля воскресне? І біжить глибокий чатинник моєї несибирської тайги назустріч свіжому вітрові...

День за днем, рік за роком — у вічність .. (— Гейти, Дніпре! Гейти, сивий! Чи довго ще до навігації?)

... Нестір ходив у суботу по пошту за десять верстов і приносив відтіля пошту й тютюн „Бурас“ за дев'ятнадцять копійок, у синій обгортці. До глибокої ночі вони курили й грали в хвильки.

... Азія — не Азія. Провінція — далі, провінція — глибше. Далекий обрій димиться. Темний вітер, сіверко. Білий вітер. Замело доріжки, вовчі стежки, заячі сліди. Повставали замети,

набії. За сараєм іржала, вила і рожала замети ніч.

А сосни гудуть — гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азіяtskyй край!

..Уранці підвівся багряний диск холодного сонця. І стояв чатинник, як бабусина казка. Стояв по груди в снігу. На вітах горіли червінці. Це остання згадка другої молодості.

...Але скоро вітер знову підняв хмари. Вдарив у диск холодного сонця. Розбив диск холодного сонця.

І знову фуга.

...А в школу таки зібрались. У лахміттях федеративного добра. У школі біженець Стасик.

Наталя Миколаївна читає історію: — Поляки гнітили український народ.

Дітвора до хлопчика:

— Стасику! А ти ж полячок!

— Бережись, Стасику, задавимо тебе вночі.

І скаржилася Наталя Миколаївна. А Наталі Миколаївні кажуть:

— Навіщо ж ви так говорите?

— Боже мій, нас так учили в прогімназії.

А то ще буває з богом. Діти:

— Ми в класі в бога не віrimo, a вдома віrimo, бо й Наталя Миколаївна вдома вірить: ми сами бачили.

І ще:

— Наталя Миколаївно! А навіщо ви ікону зняли?

— Ах, діти, ікон уже в класі не можна вішати: нарібраз не дозволяє.

...Давно це: до Наталі Миколаївни з'їжджа-
лись із сусідніх сіл учителі, вчительки, фельдшери
і грали у фанта. Це теж спогади.

А село темне й гніє в пранцях. Медикаменти
за горами, за морями. В селі уміють лікувати бешиху.

Вечір. У кімнаті самогонний апарат. Нестір:

— Ну, вже завтра об'язательно продамо дві
пляшки, а тоді й хліба купимо.

— Купіть, Несторе!

Налили по рюмці. Випили Темніє. І знову на дворі фуга.

А сосни гудуть - гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азія́тський край!

СОЛОНСЬКИЙ ЯР

I

До слобожанських Млинків підійшли могутні ліси Полтавщини і за три верстви зупинилися.

Стоять стіною хмуряться.

В гущавину доріжка по папороті, повз сизих кущів, до Солонського Яру.

Солонський Яр: яр і село.

В селі пахтить дубовим молодняком, стоїть над яром-селом, а нижче в провалля поплентались стрункі й темні явори, і тільки за десять верстов виринають, щоб мовчазно відійти на захід, на південь.

Удень над селом сковзається клапоть перламутрових хмар, а вночі хмари зникають за проваллям, тоді Солонський Яр горить огняницями — і ліс, і село, і небо.

Тоді горить, чарує папороть.

Солонський Яр — природна фортеця.

Солонські острожники казали:

— Є Холодний Яр, а це — Солонський Яр...

Атож...

А в Млинківській волості скаржилися:

— І сукини ж сини! Прахвости! Чортового батька видереш їх відтіля.

Чухали потилиці. Збирались на сходку. Міркували. Іще чухали потилиці.

— Яку тут прахтіку зробити? Га? Запетлювали, як той казав.

... Коли приходить ніч, Млинки напружене дивляться на темну стіну полтавського лісу й чекають. Але не відомо, в яку кошару забредуть солонські вовки. Тільки вранці шумить село.

Вранці дізнаються, кого обібрано „до цурки“.

... Стоїть могутній дуб на півдорозі до лісу, а до нього сіріє ранковий шлях, од вітряків перехиляється на ділянку молодняку.

... У немите вікно волосної ради дороги майже не видно.

Савко Гордієнко, безусий голова з гострим обличчям, подивився у вікно й підійшов до натовпу.

— Ну що? І сьогодні обібрано кого?

— А як же: Матвія Юхименка.

Підійшов ще один селянин і безпорадно розвів руками:

— Не інакше, як дивізію треба сюди.

Притакують.

У кімнаті смердить архівним папером, а писарчукі перами риплять.

Савко вдарив себе по чолі:

— От напасть... Прийдеться воювати.

Згодились.

— Дивіться, вам видніше. А що напасть то правда.

Але Савчин сусіда попередив:

— Ти гляди, Савко, п'ять предсідателів ухекали, то... може й тебе отправлять на той світ. Це, брате, тобі не австріяка.

... А в село із Солонського Яру вилазили постati й зникали за тинами. Іще чути було там про Савка:

— Така йому фортуна: плохий буде — хай головує, а зачепить — лихо буде...

Над Солонським Яром розтанув останній промінь, у лісі почало темніти. Із півночі попливла хмара, тёж ішла на захід.

... Пахло дубовим молодняком.

II

... Наказую негайно виловити банду, що в Солонському Яру. Отряда прислати не можу, бо майже всі люди в роз'їздах".

Такий папірець від повітового військового комісара.

Савко подумав: „Дійсно пора“.

Зібрав міліціонерів:

— Гайда!

Міліціонери — старі партизани, дух партизанщини глибоко сидить.

Рудий міліціонер, старшина, каже:

— А що, того... можна буде в Солонівці само-
ю... Чуєш, Савко?

Голова не чує, задумався. Думає він, що йому
робити: острожників, звичайно, на селі не застанеш,
а солончани своїх не видадуть.

.. Скоро в'їхали в ліс.

Коні наставили вуха й прислухаються до луни,
що гулко йде в гущавину від ударів копит.

Глухі столітні ліси Полтавщини і чогось тут
журливо.

Насторожились кущі, тріщать гілки. Иноді
коні збочують, і тоді шелестить листя на ввесь
ліс.

Рудий міліціонер поліз за кисетом, а другою
рукою порівняв свого коня з Савчиним.

— Слухай, друже, може не будемо тривожити
їх, уладнаємо?

— Це кого? Солончан?

— Авеж!

Савко сказав:

— Наказ єсть з уїзду. Ніззя.

— Ага... Ну, то інше діло.

А потім погладив корявою рукою коростяви-
шию свого коня.

— Слиш, Савко! Кажуть по газетках — румун-
ський король селянам слабоду проголосив?

— А тобі що з того?

— Та як же: все - таки слабода

Савко скрушно похитав головою

— Мало тобі слабоди!.. Під ким ти сидиш під королем, чи ні? Ну?

— Звісно, що ні.

— Ото ж бо ѿ є. Бандисти ви гарні, як на вас подивиша.

Останні четверо міліціонерів пахтіли цигарками і мовчки оглядали гущавину. Сизий дим махорки хмаркою стояв над отрядом, а потім струмками розходився за вітами, за зеленню.

Під'їжджали до Солонського Яру.

Доріжка веде прямо в село, а треба заїхати з іншого боку.

Пустили коні в гущавину й зашумів, затріщав ліс.

Загінчани потикали обличчя в арчики, а коні легко хропли й уперто продирались до ріжі.

Сонце давно вже гримало над лісом, але тут його не було.

Тут ніколи не було сонця й завжди стояла тінь.

... Порішили: коли виїдуть на ріжу, гайдя на Голохватський край (це квартал у Солонськім Яру). Гвинтівки приготувати, але без наказу голови не стріляти.

Іще продирались, і нарешті крізь гущавину прорізалися стъожки світла.

Нарешті загін вискочив на ріжу.

... Загавкали собаки. По ярку забігали постаті.

— Стій! Куди біжиш? Стій!

Голоси загінчан метушились у зелені і з усіх кінців одкликались луни.

Савко скрикнув:

— Стріляй у повітря!

Бухнувся випал над Солонським Яром, і раптом село стало мертвє.

Підїхали до голохвастських будівель.

— Дома хазяї?

Виходили баби, перелякано дивилися на загінчан, але впізнавши млинківських хлопців, сплескували руками.

— А, щоб вам ні dna, ні покришки. Як же ви налякали. А ми подумали — і справді комунія наскошила.

Савко суворо подивився й спитав:

— Де ваш предсідатель?

Якій предсідатель?

— Та староста ж!

— Так би ви й казали. Марфо! Ану - бо, по-
клич голову.

Незабаром прийшов і голова.

До нього:

— Де твої голохвастівці? З уїзду прийшов
наказ заарештувати їх.

Усміхається:

— Де ж я їх візьму... Господи! Ліси ж такі,
слава тобі, Миколає угоднику, не маленькі — є де
сховатися.

А потім заморгав підсліпуватим оком:

— Пожди, Савко, я, мабуть, піду дістану чогось.

Як же так: гості приїхали, треба ж таки підправитись.

Савко рішуче одрізав:

— Нікоторого гвоздя! Спольняй, що требують.

Рудий міліціонер досадливо почухав потиличкою:

— Слиш, Савко, а могорич і не помішав би, їй богу!

Але млинківський голова нічого не слухав. Наказав своїм хлопцям вибирати з голохвастівських скринь шмаття, а „старості“ наказав негайно подати підводу.

Зарепетували, заскиглили баби; заметушився „староста“.

Зашумів Солонський Яр.

У кожній хаті розчинено скриню й повибрано з неї одіж на підводу. А від'їжджаючи, Савко пообіцяв ще й спалити все голохвастівське кубло, коли острожники не являться доброхітно в Млинки.

Скоро загін із підводою зник у лісі, і до хатів посунулись чоловічі постаті. І довго чути було грізний гомін у Солонськім Яру.

III

У Млинках гомонів базар. Декілька осілих тутешніх циганчат сіпали коні за хвости й вигукували, як і двісті літ тому.

Бігали, лопотіли перекупки.

А біля близкучих гір горщиків стояли поважні ганчарі Полтавщини.

Савко й рудий міліціонер носили по базару шмаття, що забрали в Солонськім Яру, і викрикували:

— Люди добрі, пізнавайте своє добро!

Підходили, лапали одіж, хитали головами, але ніхто не ризикнув пізнати своє.

В натовп падало біле сонце й пахло сливами й яблуками. Пахло ще кінським потом, і мухали покірні корови.

...До Савка підійшов низенький чоловік в обідраній свитині. Обличчя йому стягнуло зморшками, і здавалося, що він плаче.

Полапав зелену хустку, погладив її ніжно й ледве чутно промовив:

— Конешно, Дуньчина... Дуньки моєї...

Але раптом зник кудись: впірнув у натовп. Тільки біля „потребілки“ він підійшов знову до Савка й тоненько, ніби горох розсипав, запитав:

— А що, Савко, чи не чути, довго ще війна буде?

А потім ще полапав зелену хустку й зідхнув про себе:

— Конешно, Дуньчина

Мекають вівці. Через базар пройшла отара, і пил сховав сонце. Десь викрикують щітинники й біжить гул за вигін, де стоять забиті панські будівлі.

— Люди добрі, пізнавайте своє добро.

Але не бачить Савко, що за ним стежать солончани; злосливо, лукаво дивляться на цього,

А коли повертається до них, вони показують йому спину, а по спині бісового батька лізнаєш.

Рудий міліціонер виблискує червоним носом, і від нього далеко несеється дух самогону.

Іще з годину походили — ніхто не признає.

— Що за напасть!

Пішли у волосну ралу, зложили солончанське шмаття біля шафи.

В раді повно народу.

Зайшло декілька чоловіка в кімнату голови:

— Не так ви робите, Савко, не слід його виносити на базар.

— Чому це?

Підійшов до Савка Онищенко, з коміззаму, на вухо каже:

-- Тут вони.

— Хто це?

— Та солончани ж, голохвастівці.

Вдарив себе Савко по потилиці:

— Так он воно чого ніхто не визнає!

Покликав рудого міліціонера:

— Зараз збери хлопців, треба оточити, голохвастівці тут.

Похитав головою рудий:

— Де там їх тепер найдеш. Давайте, мабуть, удвох.

Ніколи Савкові базікати, схопив гвинтівку й побіг.

Ходить повз ганчарів, ніби горщики уважно розглядає, а сам оком уп'явся в натовп.

Грає сонце в горщиках, і весело виблискують гори ганчарського добра.

...А голохвастівці, мабуть, запримітили щось недобре — до коней пішли.

Нарешті Савко побачив їх. Кинувся в натовп.

Але вже було пізно: тільки пил закурив до вітряків, що на полтавський ліс.

— Гей, держи!

Савко націлився й вистрілив.

Галас! Галас! Галас!

Але голохвастівські коні зникли вже за вітряками.

Кинувся Савко до волости, скочив на кобилу, покликав рудого міліціонера й гайда за солончаками.

...Затривожився базар, ганчарі заходились складати горщики на вози, циганчата потягли за хвости коней, посунули люди до дворів.

Тільки щітинники уважно розглядали свій крам у скриньках і ще закликали до себе наляканій народ.

Десь кричала перекупка:

— Куди ти потягнув, харцизяко! Людоњки добрі, держіть злодія!

IV

Темна наша батьківщина. Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему й зойкає росою на обніжках своїх золотих ланів. Блукає вона за вітряками й ніяк не найде веселого шляху.

... Болить наше мільйонове серце, і хочемо запалити їй груди своїм комуністичним сяйвом Темна наша батьківщина

... Змилені коні зупинилися на узлісся. Сказав Савко:

— Втекли!

В рудого міліціонера од скаженого бігу ніс був мов та цибуля. Втирав хусткою піт.

— Повернемо, мабуть, додому, чи що?

— Ні! Гайда на Солонський Яр.

— Та чого ж ми поїдемо?

— А того, що треба видивитись, осточортіли вже.

Рудий казав, що небезпечно вдвох у таке кубло теліпатися. Але Савко був упертий.

Поїхали.

За півверстви зупинились, позлазили з коней і з гущавини оглядали Солонський Яр. Савко сподівався, що біля дворів буде метушня, але по вуличках нікого не видно було: і яр, і ліс, і село — усе ховалося в зеленій тиші.

Так перебули, мабуть, з півгодини. Потім Савко казав переїхати на другий край, що поринув у дубняку, куди не добиралося око.

Коли посідали на коні, в ліс зайшов уже вечір, і знову гостро пахло молодняком. Зірвався заець і залопотів по листях.

(... Темна наша батьківщина, і темні в ній ліси. Тягнуться вони на Полтавщині мовчазно на захід, на південь).

Казав міліціонер:

— А може б помирилися Слиш, Савко?

— Ніззя

— А то, їй богу, могорич запили б.

Савко гостро дивився в гущавину.

Сонце, мабуть, упливло за обрій, і в лісі ходив уже важкий присмерк.

Коли знову з'їхали на стежку, що веде на Млинки, Савко раптом скопив рукою гвинтівку. Але в цей момент гримнув випал, і далеко пішла грізна луна.

Коні рвонулись і кинулися з лісу.

Засвистів вітер.

Гримнув ще один випал, і зашумів ліс від цокоту копит: за млинчанами летіла погоня з голохвастівців.

Рудий міліціонер зупинив коня:

— Братці, не бийте!

Але Савко розумів, що йому милости не буде. Як божевільний, гнав він свою кобилу на Млинки.

— Цок! Цок! Цок!

Іще далеко позаду солончани, але Савкові треба добігти до вітряків, поки острожники не вискочать із лісу.

— Цок! Цок! Цок!

Свистить вітер у вухах. Гніда кобила запінилась, важко дихає на дерева... (Невже наздоженуть?).

... Свистить вітер.

... Нарешті Савко вискочив у поле.

На заході жевріло (конало) небо. Десь горіли бур'яни під огнем польового повітря. Поле горіло бур'янами.

Знову гримнув випал — то вискочила на узлісся ватага солончай.

Савчина кобила пролетіла ще декілька кроків і гепнулась на землю.

Захропла.

Савко заліг за кінський тулуб і почав одстрілюватись.

Ватага зупинилася.

Але то був один момент: одразу ж солончани пішли в обхід.

Тоді Савко рачки поліз до Млинків.

Біля вітряків він випустив останню кулю й кинувся до першої хати.

Ускочивши в двір, він заліз під комору...

Скоро в дворі були й солончани.

...Млинки наче вимерли, тільки собаки завзято гавкали по дворах. Зачувши постріли, млинчани поховались по хатах, не виходили.

Голохвастівці витягли з хати хазяїна:

— Кажи, де він? Ти ж бачив, куди він сковався?

— Та я ж... їй богу...

Свиснув чмілем у повітря нагай.

Хазяїн заплакав і вказав на комору.

Заревли солончани, оточили будівлю.

— Гей, ти! Чого перелякався — вилазь!

І наставили під комору одрізи.

... Савко мовчки виліз, подивився навколо себе й похилив голову.

Зловтішими огняницями горіли в голохвастівців очі.

Підійшли до Савка, мовчки роздягли його й голого повели в поле.

Ішов по дорозі Савко й тупо дивився на полтавський ліс.

... Млинки мовчали.

... За вітряками голохвастівці зупинились:

— Хлопці! В кого гостріший ніж? Виймай!

... А потім двоє одійшли в бік, підійшли до хати й пустили два червоні півні.

... На далеких гонах горіли огнем сухого повітря запашні бур'яни.

Піднявся вітер. Зашуміли Млинки. Забили в розбиті дзвони. Загаласували вулиці.

— Рятуйте! Рятуйте!

... А глибокої ночі із элизаного пожаром краю, посунулись натовпи людей до голохвастівців.

Тієї ж ночі величезна заграва пожежі стояла над Солонським Яром.

І знову на далеких гонах горіли огнем сухого повітря запашні бур'яни, і гостро пахло дубовим молодняком.

СИЛУЕТИ

Дядя Варфоломій прийшов на далеку закинуту станцію в ортечека (там був знайомий, теж далекий, але він робив посадку поза чергою) й чекав на потяг. На станції було порожньо, майже нікого: дві - три фігури в постолах, і було про-кисло. В залі першої-другої класи буфет: дві - три сосиски, три - чотири булки. Ще в кімнаті ортечека шипів блідоzielений самовар, з нього й подавали чай випадковим подорожникам, що випадково за-стягли на закинутій станції. І от станцію так далеко закинуло, що тільки скажеш — „дивно!“ Навіть повітовий город (маячить відци) прокидається, насторожився, а тут і досі в „мужській уборній“ лежить огризок сосиски й ручка від кулемету „Maxim“ Але саме ця то станція й ворушила своєю присутністю почуття рішучого задоволення. Тому: тут було тихо, радісно, лише зрідка сторож Матвій збентежить спокій

перону різкими дзвонами на повістку. Потім удари одлунають — і знову тихо. Дядя Варфоломій вийняв з кешені телеграму й перечитав її ще раз. Стефан писав так: „Ідьте. Згодний“. Це значить, Стефан поведе наступ на Вероніку. І слід: на то він і брат. Не можна ж її залишити в такім становищі. І тут же дядя Варфоломій подумав: „Чудово! Божественно! Приїде — курочок розведе!“ А потім ще подумав (по традиції: „хто не був молодий, той не був дурень“): „А літа вгамують, навчатъ. Ох-о-xo! Суєта житеїська“.

Нарешті потяг подали. Тоді Варфоломій забрав клунок і вийшов з далеким знайомим з ортечка. Звичайно, за дорогу (вшиву, коли вітер рветься в щілини, а пічки ще нема; коли придавлять так, що тільки охнеш; коли одноманітний стук коліс заколисає й присниться все, що пройшло, що відходить — і жах, і грюк, і чорт знає що), за таку дорогу остаточно розболиться тіло. Потяг летить за гори, за ліси, на північ. Дядя Варфоломій дрімає. І сниться йому це:

Стефан. Дема. Вероніка. Вероніка кричить. Вероніка в кучеряшках (в каштанових, як каштан)

і так нагадує строкатий плакат, ніби він висить на перших громах повстання.

„... Ну, добре! Коли тобі так пла-
катно, що ти забула, не хочеш знати
родину, то...“

... Дядя Варфоломій хвилюється:

— ... Добре. Добре. Так. Так. І кінчай, будь ласка, скоріш. Дай і мені сказати.

Змовкла.

— ... А тепер я тобі скажу. Приїжджає в наш город, провінціяльний, так сказати... Ми ж люди темні, провінціяльні, так сказати (іронія)... Приїжджає, скажемо, ваш ячейківський губерніяльний секретар і кричить на всю горлянку:

„Што тут розв'ешалі разных Мазепов да Коцюбінскіх!“ І що ти йому на це скажеш? Ну?

Тоді Вероніка кричить, що Коцюбинський — син Михайла — живе у Відні й більшовик і, як резонно замічає Стефан, Вероніка нічого не доказує.

Дядя Варфоломій тріумфує.

І розказує ще про другого, „оні, так сказати“ —

— Проїхал двесті вьюрст по Україні
і не нашол мови, но зато, правда, нашол
українське настроєнія.

— Ага! Ага!

Дядя Варфоломій ще тріумфує. А на мольберт прорвалось анемічне проміння й тускло пішло до дверей. З вулиці запахло бензолом. Стефан збирає книги: через чверть години на лекцію.

Дема натхненно дивиться на небо, відкіля прорвалось сонце.

Стефан сказав:

— І все-таки я за Вероніку.

Дядя Варфоломій розмахує руками. Подаеться корпусом:

— О, безумовно! Як же: рука руку міє.

Тоді Стефан ще каже:

— Ви, дядю, вчитель гімназії, і я уявляю, що є ваші учні — мабуть, безпросвітна тупість. Ви не ображайтесь, бо я звик агітувати в фабричній автоторії. Невже й вам казати, що треба дивитись глибше на речі? Хоч би посorомились цього ж Коцюбинського. Як ви гадаєте: який обсяг між вашим політиканством і автором „Він іде“?

Дядя Варфоломій хвилюється:

— Софістика! Софістика!

А Христина, що випадково зайдла сюди, каже:

— А ти б чого хотів?

— Як чого?

— Якого хвістика?

Христина сива бабуся й мудрих слів не розуміє.

Тоді, звичайно, тріумфує Вероніка. Дядя Варфоломій розмахує руками і —

— бац!

— побіг на вокзал, не попрощавшись, на дачний потяг, щоб знову на закинуту станцію, в ортежека й випити там з далеким знайомим чаю, а потім уже додому, на заняття.

...І знову кімната. Десять проходять вітри, десь стоять пружкі сніги. І от раптом за вікном димить туман. На сивім фоні в імлі маячить постать. Це Дема. Дема стоїть біля мольберту й з мукою дивиться на лінії. Він каже: „Коли я нарешті напишу картину?..“ А далі йде міська ніч, десь тривожно б'ється калатушка нічного сторожа. Потім калатушка змовкла. Іде світанок анемічний, матовий, зажурний. Дема стоїть біля вікна, здівивши голову, під очима лежать синці, і погляд його блукає. Дядя Варфоломій спитав: „Стефане, чи не збожеволів він?“ А Дема підійшов і написав:

„Мане, факел, фарес“

...Десь закричала Вероніка.

Дядя Варфоломій прокинувся.

Чорт знає що лізе в голову! Це ж було так давно! Хіба Вероніка та? Дядя Варфоломій каже тихо, ледве чути: „І слава богу!.. Потяг мчить“. У дяді Варфоломія одна радість: сестричі, і він давно вже ховає теплу надію, що змовкне нарешті дзвін шабель: тоді засвітить хтось своїм сміхом у цім домі, що на Тарасовій вулиці, вище від гімназії, в тихім повітовім місті... Чудово! Божественно: в кімнаті музика — це співає тиша свої тихі мелодії,

за дверима садок і пищить птичка: „чик-чирик! чик-чирик!“ А хтось каже: — Дя-адя! — нароzpів, і тъожкає солов'ем серце. Дядя Варфоломій ще згадав телеграму. Ще раз вийняв її з кешені, полапав пальцями в темряві вагону й зідхнув з полегкістю.

... Потяг мчав на північ. Стукали одноманітно колеса. Знову дрімалось. Тра - та - та - та ... Тра - та - та - та. І тут смерділо прокисло, а вітер рвався в щілини.

... І сниться все, що пройшло, відходить — і жах, і грюк, і чорт знає що.

.. Потяг мчав на північ.

Дядя Варфоломій приїхав. На порозі стрічає Стефан. Дема спить, хропить. Посередині мольберт і розкидані пензлі. Дядя Варфоломій каже:

— Нарешті. От доріжка!

Стефан дивиться крізь сині окуляри тихими, розумними, як в оленя, очима й мовчки розвязує клунок. Дядя Варфоломій спитав:

— Ну, як діла?

— Нічого.

— Добре. І ми нічого, живемо — хліб жуємо. „Красную Ниву“ виписую. Єсть і віршки, і „техніка“ — все як полагається. А то иноді після обіду політичний огляд послухаєш, і недорого, і гарно, і промовці приличні.

.. Вузлик розвязаний. Пахне свіжим хлібом, ще чимсь смачним, солодким. Стефан каже, що це

дуже до речи, бо якраз вийшли продукти й живе з Демою на сухарях.

— ...Як же Вероніка? Часто буває в тебе?

— Два тижні не бачились.

— Два тижні?

— Так, і не знаю де, бо жила раніш за раднаргосом, а тепер треба шукати...

Дядя Варфоломій перебиває:

— Так ти з нею досі не говорив???

— Ні.

— Нехорошо. А викликаєш телеграмою.

— Я написав тільки про згоду

— Нехорошо.

Дядя Варфоломій має вигляд остаточно ображеного, і це для того: завойовати Стефана. А в душі він зовсім не ображений. В його душі співають зараз Олесівські слов'ї, і пахнуть там українські троянди, знаєте: пелюстки, що в альбом провінціяльній баришні.

...В холостяцькій кімнаті поетичний розгардіяш. Наприклад, на столі: „Капітал“, тараня, калоша, повидло, фарби, Мікель - Анджело і — чого тут тільки нема!

В кутку бліді плями шумного міського дня. В коридорах крики мешканців, чути — кричить, гримає брук. Гóрод підвісся, і летять мотори, і біжать тротуари. Дзвін, грюк, рев заполонили кожний заулок. Над гóродом нависли велетні південно - західних хмар.

Дядя Варфоломій приїхав, скинув пальто й капелюх, поговорив із Стефаном і сів на кровать. Тоді відхиляє ковдру й лоскоче п'ятку Демової ноги. Дема мукає. Дядя регоче. До Стефана:

— В драмі був?

— Ні, на концерті молодої філармонії.

Дядя Варфоломій ще лоскоче:

— Ах ти, ячейко!

— ... і от Республіка УСРР. Коли подивитись на південь крізь сиві масиви весняних хмар туди далі — звичайно його не видно, а він є на півдні: маленький городок і біля нього закинута станція. Колись Вероніка казала:

„Це мій милив степовий край, і по ньому тікають дороги на Донеччину“. А Дема казав з патосом — „Ой ти, краю мій тривожний — виконкоми й сум!..“

...І, значить, у цьому городку жила-була сем'я: папа, мама, брат, сестра й т. д. Це Стефанова родина. І от вийшло так (із драми батьки й діти): папа прокляв дітей — Стефана й Вероніку, тому що вони пішли... Потім папа й мама сіли на корабель і не пішли, а поїхали в Болгарію. Дядя Варфоломій, очевидно, не прокляв. Між іншим: Дема іншої фамилії, просто товариш... І от городок (крізь сиві масиви весняних хмар на

півдні), закинута станція, спогади, революція. І кричить революція над ухом: Бундэз! Бундэз! І лежить в просторах ціле провалля віків і Достоєвський, і Рафаель, і глибина глибин.

А в домі за раднаргосом жила з Веронікою Христина (робітниця, бабуся). Вероніка перейшла на другу квартиру — і бабуся перейшла. Тепер Христина каже:

— Що з моєю Веронікою зробили?
Не знаєш, Стефане?

Стефан мовчить...

...Дядя Варфоломій ще полоскотав:

— Ах ти, ячейко!

Потім дядя Варфоломій сказав до Стефана:

— Гляди: я чоловік не столичний, не звик до вашого грюку. Чуєш?

Тоді йшла весна.

Зачалась дико, божевільно, надзвичайно — пожарами. З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісти палах-котіли заграви, а потім небо тануло і по вулицях проходив сторожкий, запашний шум. Ночі клекотіли, кипіли й зачаровано блукали по кварталах. Иноді проходили неясні сни. На прозорій, чистій блакиті зорі творили нечувану загірнню симфонію.

І от сидить Вероніка й робітниця Христина.
А от з книги дум народніх:

прийде, гряде час: забармашать по-
сьолки, машини, заводи, оселі. Забарма-
шить земля. І, як музика польових про-
сторів, ллеться ця надзвичайна агітація.
Ходять бояни невідомих комун і спі-
вають вечірню молитву, коли жевріє свіча
загірнього сонця:

— .. Слава в верхів'ях революції і на землі
радість.

... Отже сидить Вероніка, а Христина підбирає
своє сиве волосся. І каже Христина:

— ... Так, прийшла я в призидум. Що ж ти,
кажу, за призидум, що в тебе нема нікоторої
правди? Буржуй ти — і больш нічого. А що я
безпартейна, то я на тебе плюю, потому как ре-
сефесер не призидум, а делегацькоє собрання. Дол-
жен за правду стоять.

... Вероніка сидить, нахиливши голову.

На каланчі горить огонь, відтіля чути неясний
клекіт із Слобожанських степів, що оточили город.
Весна.

І лине сторожкий клекіт по туманних
шляхах. І співає боян вечірню молитву,
і каже слово „о полку“ людяності: за
морями, за лісами, за широкими три-
вожними ланами лежать золоті піски і
блукають там отари злійснених бажань,

і чути вже шум — то зграями линуть на захід. І кажуть з тоскою:

— Чи скоро, горлице? І розбігаються мислі по древу, по степах, далеко, за непідомість.

Боян змовк...

Вероніка сказала:

— Бабусю, мені хочеться ласкати ваше сиве волосся.

Христина сказала:

— Товаришочок! Чого ти така сумна стала, змарніла зовсім? Парубчину тобі треба. Ой, бачу, парубчину! Не дарма весна пливе.

Вероніка сіла біля Христини й перебирала її сиве волосся.

— ...Знаєте, колись у дитинстві в моєї мамі були обмороки. І от я бігала за доктором. Так бігала, що аж вітер свистів. Я, знаєте, дуже кохала маму. І мені хотілось її закохати, зовсім, щоб мене не було. Ляжеш біля мами, притулишся до неї, і так щільно, що хочеться влізти в її тіло, злитись як одно тіло. І от приходив доктор, мама була мертвa, бліда, як смерть, і її одкачували. А я тоді йшла терпіти. Підходила до дверей, закладала свою лапку в щілину й потім давила дверима дуже, аж слізозі капали, щоб боліло. І тоді, знаєте, мені було легше. Це радість терпіння, бабусю!

Змовкла й ще сказала:

— Це радість терпіння, бабусю.

...На Поярних Посьолках темрява. Зрідка ви-
ють пси, зрідка прокинеться брук. В кімнаті вогко,
жевріє каганець.

...І в цей час на другому кінці го-
рода за рікою Дема стойть біля моль-
берту, потім підходить до вікна й з му-
кою дивиться в глуху весняну імлу.
Гори важких мовчазних хмар стоять мов-
чазно над покрівлями. Напроти в ка-
бачку „Дайош“ раз - у - раз одчиняються
двері і випускають, і впускають (як це
в Горкого?) „безпокойних і інших“.

Дема знову підходить до мольберту
й з мукою дивиться в глуху весняну
імлу. Дядя Варфоломій спитав: „Де тут
у вас політичний огляд кажуть? Думаю
завтра піти“. Стефан сказав: „Не знаю.
Я, дядю, в політичних ділах не фахівець“.

„А хто ж ти?“ Стефан мовчав. Дядя Вар-
фоломій розгнівався й ліг спати. Спить.

...Стефан, як і завжди після роботи, спокійно
читає газети й щось заносить у щоденник. Повер-
нувся. Тихі розумні очі, як в оленя, уважно ди-
вляться крізь окуляри.

— ...Демо, покинь! Лягай спати.

— Ни, Стефане, ти надто просто дивишся на
життя. Я так не можу. І от — мої пензлі лежать.

Стефан усміхнувся:

— Знову за своє. Чудний ти, Демо.

Тоді Дема кидається до столу й жагуче говорить:

— Образливо оце; от ти такий собі Стефан, маєш такий же світогляд, як і я. І чого ж твоє життя так тихо, лагідно йде? Чому мое не так? Ти не хам, ти не дурень, ти не ідіот, ти не віл...

— Дякую за комплімент!

— Дякуй — не дякуй, а це правда. І от виходиш ранком спокійно на роботу, потім спокійно йдеш читати лекцію, потім читаєш газети. Що це?

Стефан ще усміхається, підводиться й дивиться на гори важких хмар, що мовчазно стоять над покрівлями.

— ...Я, Демо, бувший математик, фізик, і я знаю, скажемо, ціну Декартовій системі координатів... Лягай спати. Я теж утомився.

...Проходили шумно по вулиці натовпи з опера й зникали поодинці у вогких масивах весняної ночі.

— ...Слава в верхів'ях революції і на землі радість.

...Гряде весна. І повінь так шумить, що на серці надзвичайний божевільний пожар.

Дядя Варфоломій пішов у город.

Було свято. Були вдвох: грали в шахи. Дема розказував щось з індійського, що занесено в епоху хрестових походів, про шахи: королю мат! про смерть! Іще розказував з Кіплінга, з індійського життя чудову казку: „Рікі - Тікі - Таві“. Дема

пішов. За стіною хтось уїдливо одноманітно повторював:

— Суб'єкт в об'єкті.

Стефан подумав, чогось згадав старого єврея-ортодокса з Полісся. Ad literam.

... А вчора прийшов з Поярних Посьолків, був на заводі Стругаль і К°. Тоді тихо конав синій міський вечір. Але гули трамваї, собор, брук.

— ... Вероніка не приходила?

— Hi! — це Дема.

— Варфоломій казав, що бачив її.

... Дема стоїть біля мольберту й знову падає тоскний погляд на мольберт. „Тільки лінії“ Більш нічого. „Тільки лінії“.

Трамвай, собор, брук.

А дядя Варфоломій дійсно бачив Вероніку. Бачив, як виглядає, але Стефанові про це не сказав. Обіцяла завтра зайти. Вероніка йшла з паркому. По вулиці мчали автомобілі. Небо співало блакитну весняну пісню. Радість так лоскотала, що прямо — чорт! Вероніка розказала, що живе тепер на Поярних Посьолках. Перебралася з кватири, що за раднаргосом. Дядя Варфоломій легенько натякнув. Не сказала...

„Ну, не кажи“. І тут же згадав телеграму. Дядя Варфоломій навіть ужалив: „Чого ж ти така неплакатна?“ Вероніка сказала: „Не вік дивитись плакатно, треба, Стефан каже, подивитись і глибше. Виросла досить з того часу. Не мала дівчина“.

Дядя Варфоломій глянув на неї й раптом зрозумів:
„Вероніка жона“. І згадав якийсь портрет з Тре-
т'яківської галереї...

... Це було вчора...

... А зараз пахло свіжим хлібом, а з вулиці
пахло бензолом. Стефан подивився у вікно

— йшла в калошах на босу ногу, без хустки,
в якімсь архаїчного покрою пальті. Йшла, похи-
ливши голову, біля бюсту Артема по пустельній
дорожці сада. Покликав:

— Вероніко!

— Я.

Коли увійшла, обняв, довго держав в обіймах
і довго не говорили. Гладив її каштанове волосся,
матове обличчя й сувору складку на чолі.

Синій весняний вечір танув.

— Чого не ходиш, Вероніко? Що за фокуси?

Сказала, хоробливо усміхнувшись:

— По твоїй проповіді живу, брате: треба диви-
тись глибше на життя.

Стефан спитав про поїздку:

— Ну, як, говорила з ним?

— Знаю.

— Що ж ти?

— Нічого!

Стефан сказав:

— Ну, ми ще з тобою поговоримо.

Потім нахилився під кровать і дістав чоботи.

— Надягай.

Вона одхилила його руку.

Стефан незадоволено подивився:

— В ролі страдниці?

— Так.

Хотів переконати, говорив переконуючи, агітаційно:

— Глупо. Ти хочеш ближче до маси, але цим ти тільки одриваєшся від неї. До кого в робітників антагонізм — до інтелігенції? Помилка. До тих, що ходять у чоботях? Помилка. От до кого: до тих, що нічуть, що хочуть підробитися під них. Скажи широко: „я — інтелігент“, працюй щиро, і маса буде поважати тебе.

Вероніка зідхнула і сказала:

— Стефан! Це риторика, фразерство. — І тут же скинулась: — Проте, я кажу неправду. Не так. У нас, брате, одна путь, але різні доріжки. Я йду по цій, ти по тій — десь зійдуться.

— Вероніко...

— Hi, Стефане, ти мене не переконаєш...
У тебе єсть чай?

...Стефан вийшов. Вероніка сіла й дивилась на портрет Мікель - Анджело. Прийшов Дема. І чути було, як ростуть дні, і хотілось слухати вітру.

...А вітер на арфі грав, як у книзі „Золотий гомін“. За городом шуміли слобожанські степи. Степи творили буйну весну, і щастя їм, як вагітній матері, що рожає в перший раз.

Дема сказав:

— Коли я намалюю цю велику річ, у якій відчуваю „сьогодні“? Як легко було писати картину на тему „повстання“.

Стефан сказав:

— Ясно. Героїчні будні важче написати, ніж героїчне свято.

Вероніка сказала:

— Демо! Ти митець революції, а от „сьогодні“ ти й не напишеш, тому що „сьогодні“ є зовсім не те, що каже Стефан. Не героїчні будні, а героїчне терпіння. Зрозумієш — напишеш.

Стефан сказав:

— Це патетика. Це твої босі ноги в калошах, Вероніко!

— Може.

... Розмову кинули — увійшов дядя Варфоломій. Він прийшов з Донецького вокзала, з синього шуму. Він остаточно був радий, що нарешті Й Вероніка тут, бо завтра якраз іде потяг на закинуту станцію. Дядя Варфоломій був певний, що Стефан умовить Вероніку, і він жартував.

... Дядя Варфоломій говорив:

— Послухайте старого. Треба їхати. Боятись нічого: у нас все „благонадійно“. Більше. Скажу по широті — матеріалізм. Як у свій час носили винниченківські сорочки, так тепер наше глухе місто поринуло в матеріалізмі. Якась пошестъ.

Підеш у гімназію — матеріалізм. Підеш у просвіту — матеріалізм. Навіть в автокефалії про матеріалізм чуєш. Словом, цілком „благонадьожно“... А наша, так сказати, генерація старих зубрів, що ведуть свою родословну від Грушевських, Петлюра та інших — цих, знаєте, елегантних панів та панночок з орієнтацією на першу паризьку моду, цих скоро не буде. Де дінутися — бог його знає. Напевне тільки це: незабаром станем іхтіозаврами, матеріалом для археологів... Ідемо, Вероніко — цілком „благонадьожно“.

І тут же дядя Варфоломій подумав про курочку: „Гарно б завести!.. І вся ця суєта житеїська... Охо-хо!“ Позіхнув і ретельно перехрестив уста.

Тоді Вероніка сказала:

— Демо, сюди не заходила Христина?

— Ні.

— Ну, так мені треба йти. Сьогодні на Поярних Посьолках спектакль.

Дядя Варфоломій скинувся; щось закричав, зверещав.

Вероніка мовчала. Дядя Варфоломій покликав у сіни Стефана. Як же так? Завтра ж потяг! І рішили йти з нею.

... Вийшли всі на ганок. Небо відходило вдаль. Зорі творили нечувану загірню симфонію. Пішли до ріки. Дядя Варфоломій проводив до берега, останні — з Веронікою на спектакль. Коли

виходили за город, дядя Варфоломій, що йшов позаду всіх, покликав Стефана. Розмахував руками, хвилювався.

...З гірода сунулись вози. Перекликались у вогкій весняній імлі. На сході стояла чітка зоря. Пахло (Дема казав) цедрою з лимона. В далені густо розкидані були заводські огні. Дема творив сантименти:

— Це не від Луки, а від повстання. З нього одна глава на мотив: „гей, долиною, гей, широкою козаки йдуть“. І це тому, що я чую далекий тупіт фантастичних коней. Тому, що положила на мое серце свою головку малюсенька дівчинка, і я бачу народження нового життя.

...Вероніка мовчала.

Тоді промовив Стефан:

— Вероніко, тобі холодно в калошах. Ти хоч би чулки наділа.

Близько підійшла, подивилася в очі й тихо, але чітко й суворо сказала:

— Братье, не глузуй. Я з тобою не буду стрічатись.

Стефан подумав і кинув:

— Добре. Але скажи мені: ти чула що - небудь про аристократизм духу?

Вероніка сказала:

— Чула.

...Підійшов Дема.

— Про що ви говорите?

Стефан:

— Про цінності: Євклідову на площині і Лобачевського на сферичній поверхні.

— Ну, це не про мене писано.

...Нарешті й ріка. Підійшов і дядя Варфоломій. Десь чиркнув сірник — у весняній ночі стояли два цигаркові огники. Далеко на Поярних Посольках співали дівчата.

Поїдуть туди, до Христини. Це з книги дум народніх: ходять бояни невідомих комун і співають вечірню молитву, коли жевріє свіча загірнього сонця:

— Слава в верхів'ях революції і на землі радість!

І чути ще боянову молитву під тихий акомпаньемент земного хору — весняного шуму. Стоїть чітка віфліемська зоря. Боян дивиться в даль і тихо каже:— „...твоє життя, ти, твої рухи, твій кождий день — це агітація невідомих комун. Чого ж вони хочуть від мене? Невже я вирву своє чингальне серце, невже я зможу погасити цей надзвичайний ранковий пожар?“ І пише діва — жіночий ватажок — наказ. І, звичайно, вона добре знає, що Христина й без неї це знає і, мабуть, у неї теж горить серце, коли бачить Христину, і вона не може погасити пожар своєї творчості.

— Слава в верхів'ях революції і на землі
радість!

Боян сказав. -- „Можна згоріти, як
свічка перед образом моєї мадони Хри-
стини“. Але не втихала боянова молитва
під тихий акомпаньємент земного хору —
весняного шуму.

... Сказав дядя Варфоломій:

— Стефане, йди сюди.

Підійшов.

— Ну, говори по правді: вlamав?

Стефан нічого не відповів, одійшов і сів на
кайору.

... Сплеснули весла.

... Стояла тиха вогка темрява, і вабили пoyer-
ські огні, і брів зелений запах із слобожанських
безкраїх степів.

... Сплеснули весла.

Дядя Варфоломій подумав не то з іронією, не
то так:

— Ячейка!

Потім подумав про потяг, про закинуту стан-
цію, ортечека і про далекого знайомого з ортечека.

Потім дядя Варфоломій уважно дивився в си-
ниву запашної ночі. Туди, де стояли пoyerські огні,
де маячила кайора й силуети цих чудних невідомих
людей.

ШЛЯХЕТНЕ ГНІЗДО

Найзвичайнісінька баба, але її звуть бабушкою, діда — дедушкою. Бабушці — шістдесят шість, вона жлукто з жаром, від неї вогка білизна з попелом. Батько дедушчин чумакував у Крим по сіль, тому й у дедушки широкі сирові брови нависли, чорні — йому сімдесят, а волосся на голові, як пух з трусика для касторового капелюша — сивий - сивий.

Дедушка патріярх і тепер: правнучата, внучата діти — всі вкупі, шістдесят десятин не поділені, тридцять одібрав ревко — це так ревком, а потім прийшов виконком, а землі все - таки не повернули...

У дедушки був і син — його Бубирець - незаможник „згріб“, а потім Бубирця „згребли“, і загинули обидва.

Дедушка—патріярх, і син був би патріярх, коли б не чотирнадцятий рік: втягли в споживче товариство за скарбника і ходив уже в збирню. А синові сини вже не те: викинули хату на степ — біля шведських могил, і вже хотіли не шістдесят, а двісті шістдесят. У Харків до банку їздили, щоб дедушка не знав.

От - от щось у Папуцячім маєтку — Папуці прізвище — от - от . . .

Кожного тижня правила службу в неділю — у неділю вмирав тиждень і народжувався другий. Тижні вмирали, і тижні йшли. Комусь близче до смерти, а комусь — до народження. І так віки, коли ще й Слобожанщини не було — довго - довго.

Тижні були галасливі, криваві, буйні.

Андрія — синового сина — звабив вовчий Шкурівський загін, а Василь і досі живе вдома. Єсть такі в нас, і досі нікому не служили: ні нашим, ні вашим. І не хитрі, — фортуна, кажуть. От і Василь.

Уночі розсипаються зорі і зникають у Папуцячім лісі — тепер громадський. Дедушка ніяк не міг звикнути: як громадський? А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу. Тоді він зовсім не розумів: як це? з моого лісу?

Потім узяв, що це — закон такий, а коли закон, то це є закон.

Ранком дедушка каже бабушці.

— Доглянь-бо за хлопцями, а я, мабуть, піду.

І йде в свій не свій ліс. Він теж доглядати. Проте дедушка — міцний дід: і тепер як візьме косу, то чорта з два вженешся за ним. Старе покоління, із тих, що до двадцятьох літ без штанів у цурки грали.

Доглядає дедушка добре: колись застав члена виконкому — ліс рубав не по закону — було діло!

Біля Великої Шведської Могили — дедушчин хутір (хутори, одруби, Столипін). Біля хутора Горбанькове озеро. Добра земля. Ввечері дедушка запрягає воли і — через ліс — невеличкий, кострубатий, недотепний, і сосни на північ хиляться. Рипить віз до Великої Шведської Могили. Пісок, пісок, а далі степи, чорноземля важка, плодюча, міцна, оранжерейна: культура...

(...І ввижаеться іноді, що вся Україна оранжерея — там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі — багато кораблів під червоний стяг...)

Рипить віз: ри-ип!

Тягнуться воли до Великої Шведської Могили.

Дедушка приїде на хутір і дивиться на ярину. І тут ярина, і далі ярина. Друга ярина — своя не своя. І серце радіє — тільки з сумом — і за свою, і за свою не свою... Пишно дметься в гору ярина...

(...І Україна дметься в гору І люблю я її — більшовицьку Україну — ясно і буйно...)

Ходить дедушка по кварталах, сторожує дедушка, а сонце ллється на його патріяршу голову, і сміється сонце: скоро - скоро вмреш ти, дедушко, одійдеш у вічність і на землі тебе, дедушко, не буде. Тепер земля більшовицька.

Увечері правнучка Манька приганяє корови з дедушчиного свого не свого вигону. Бабушка становиться проти ікони й молиться:

— Отче наш, іже єси на небесі...

І дивиться у вікно: правнучка Манька заганяє не в ту кошару дійну маньку. Бабушка кричить у вікно:

— Ах ти, капосна дівчино! Куди ж ти дивишся?

І знову до ікони:

— Отче наш, іже єси на небесі...

Але Манька не слухає, і бабушка знову кричить і знову до ікони.

У бабушки всі ключі від усіх скринь. Бабушка — хазяйка, а молодицям і жінці синовій — слухняність і робота. Робота довга, вічна, до самої смерті — як коні, як воли, як завжди осінь. Це те, що виспівують у сумних піснях дівчата на буряках. Простяглася ця пісня на великі степові гони. Не можна не слухати цієї пісні: її наші матері співають, наші сестри, наші жінки. І темно в цій пісні, бо сумно в ній, це народня пісня, це жіноча пісня, і всюди і завжди треба казати про неї. Слухав і я цих пісень біля шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народнього горя...

У неділю приїздить до дедушки батюшка. Дедушка — церковний староста, дві медалі на грудях. Палажка приносить самогін від Онуфрія, і вони сідають за стіл. Батюшка каже:

— Ох, времена, времена, і ти, смутнее врем'я.

А дедушка каже:

— Не розумію, отче Полікарпе, в чім тут річ. Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?

Батюшка випиває стаканчик і голосно, щоб за вікном чули, щоб усі чули:

— Закон, дедушко. Більшовицький закон.

А потім нахиляється до дедушчиного вуха і, оглядаючись, шепоче:

— Столпотворені вавилонське. Смутнє врем'я на Русі. Он воно що! Розумієте? Он воно що!

Але дедушка не розуміє: столипінські одруби, війна, революція, більшовики, повстанці, білі, червоні, комуністи, зелені, бандити, партизани — дедушка не розуміє. Дедушка — патріарх.

Якийсь чад, якийсь сумбур ходить по селях, і виють собаки по селях — дедушка не розуміє.

У неділю приходить і вчитель. Він хитрий, він шкандальник — так каже дедушка.

Випиває і вчитель із стаканчика.

— За ваше здоров'я! А все - таки ви, дедушка, пожертвуйте щось на книжки. Йі - богу, нічим учити дітей.

Дедушка колись був попечителем, а тепер — ні. Каже:

— Ага, знову до мене! Як доглядав школи, то й усе було.

Учитель:

— Тоді й без вас було... Бувайте здоровенькі (п'є)... Ви й тоді нічого не давали.

Старий хвилюється:

— Ах ти, шкандальнику! Якже нічого не давав? Зате доглядав. Га?

Батюшка знає, що вчитель у червоній армії був,
і він обережний.

— Буде, Митре Юхимовичу, буде, голубчику
Бувайте здоровенькі (теж п'є).

Свій не свій ліс, щасливий - нещасливий Василь.
Щасливий — не вбили, нещасливий — живий.

За повіткою стойть кузня: було велике госпо-
дарство, і була потрібна кузня. Вона й тепер
потрібна.

Василь біля ковадла.

З луків іде дух свіжого сіна, іде дух свіжого
вугілля — з кузні, сплітаються і йдуть до кошари,
до загону, до волів. Воли ремигають похилі й ду-
мають про ранки, коли їх виженуть на роботу,
коли за їхніми ратицями зарипить віз, а вони бу-
дуть тягти на захід сонця, а вони будуть тягти до
Великої Шведської Могили.

Василь каже про себе:

— За що вбито батька? За що вбито брата?

А потім знову мовчить і одбиває молотком по
ковадлі. Він думає: старе не вернеться. І шкода
йому: не батька й брата, не дедушчиного й бабуш-
чиного добра, а шкода йому газети „Нової Ради“,
що виписував колись батько, шкода йому Харків-
ського банку й думок непокійних про двісті шіст-
десят.

Василь знає, що старе не вернеться. Сміється
життя: заходили люди в Сибір шукати золота й

щастя, думав викупати в них наділи. А люди думали про таємну тайгу, про „священий“ Байкал, про невідомий Сибір — золотий і арештантський. І прийшли знову люди — голі й голодні, і одібрали продані наділи.

А в розправі той же Єпифан, той же Кирилович, а в розправі Василеві все-таки не місце, — одрізаний шматок, одрізані шматки, і сила їх, силенська сила. Він уже не є він. Треба життя перевернути — і своє, і сем'ї, і всього Папуцячого гнізда.

...Біля кузні пролетів кажан, завив Сірко на цепу. І було в голові далеке, і село було не село.

Так після вібухів. А в маленькій хаті — є ще й мала — жінки незадоволені.

— Глядіть, і завтра щось сполкомщики загадають везти.

Друга:

— На заможних завжди відбитки більш було.

Третя:

— І чорт з цим заможництвом. Не хочу жити тут. Покину — і більш нічого. Піду краще наймусь десь.

І каже Параска, жінка дедушчиного сина, того, що загинув:

— Господи, що ти кажеш, Дунько!

І йде Параска в кошару, утирає запаскою слози й почуває, що вже щось не вернеться — не тільки чоловік; що вже чогось немає, хоч і є ще в башушки ключі, а в скринях під замком солодощі,

цукерки для гостей. Та не буде вже тепер гостей тих.

Над селом місяць, над селом голубі голуби. Не світло на душі — щось минає, щось не вернеться.

Бабушка прокидається ледве засіріє. В її кімнаті горить біля ікони лямпадка — божа матір із сином. В другій кімнаті хтось важко кахикає. Бабушка молиться:

— Божа мати! Та коли ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому і крихкотіла, як сама бабушка.

В кімнаті розвидняється. Бабушка молиться:

— Богородице, діво, радуйся.

Але згадує, що вже пора корови виганяти, і кличе:

— А ну-бо, хлопці, вставайте! Вже нерано.

І знову:

— Богородице, діво, радуйся...

. Дедушка вчора не поїхав на хутір, він сьогодні їде. Василь запрягає воли. Василь завжди з невеселою думою.

Рипить віз: ри-ип! Тягнуть воли до Великої Шведської Могили. Свіжий вітрець дмухає на дедушчине сиве волосся. Його широкі чумацькі брови похмуро нависли, його брови задумались.

Дедушка мовчить. Василь мовчить. Тягнеться віз, обіймають його сосни кострубаті, на північ похилились. Ходить по соснах ранковий вітер, вибігає із сосен ранковий вітер і летить на поле до гречки.

...Мовчить дедушка...

Скоро-скоро одійде дедушка у вічність, і не буде дедушки на землі...

Тепер земля більшовицька...

...Проїхали ліс, виїхали в степ.

У степу манячить Велика Шведська Могила.

СИНІЙ ЛИСТОПАД

I

З моря джигітували солоні вітри. Мчались степом і зникали в Закаспії.
. Північний Кавказ.

Над станицею мовчали недосяжні голубі верхів'я. Дрижали зорі й спокохано перебігали до небокраю, до гірського масиву.

Іще проходив невідомий синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під стріхи й відходив за вітрами, такий же невідомий, невідгаданий і мовчазний.

Ше огнище не погасло — доготало, і обличчя Вадимові ходило в перельотах тіней.

Будинок вилюднявся, розходились двоє - троє залишилось.

В стіну глухо входили цвяхи.

Прибивали, мабуть, гірлянди.

Скоро підуть і ці.

Пізно.

Ніч.

Коли Зиммель пішов, оддзвенів шпорами, Марія лукаво спітала :

— А все - таки й тобі журно?

Вадим сказав :

— Звичайно, журно. Але ... ти мене розумієш ...

Вадим сухо й гостро дивився на вугіль.

Зрідка налітав вітер, тоді з - під папахи виривалось волосся й падало йому на тьмяний лоб.

Марія здавила руками голову й глухо говорила :

— Так, Вадиме, тоска. Будні приймаю і серцем, і розумом. Але все - таки — тоска. Це те, коли покидаеш позиції й непевний, що скоро повернешся.

Мовчав.

Марія знітилась на колодці — крапка. Зелений вугіль і в огніщі, і в її зіницях. Теж у шинелі. Кажуть: „останній з могікан“. Правда: жінчини революції пішли плодити дітей. Тільки Марія й небагато не пішли.

Будемо слухати солоні вітри, коли мовчазно йде на схід синій листопад.

Говорили ще про Зиммеля, про нрави сучасності й говорили про комуну.

Вадим — комісар бригади, Марія — крапка, вночі: вона надто знітилась, і політком.

Марія ще говорила глухо:

— Ну да — певний, і нуда — непевний, бо інакше шукала б іншої правди. Тут тоска.

Вадим :

— Ти нагадуєш мені жабу з геологічної революції, що мала голову з аршин.

...По станичних заулках бродили червоноармійці. І знову по станичних заулках джигітував солоний вітер.

Прямо — широка церква проколола хрестом мовчазне небо.

Біля Марії лежав стос запашної сосни (гірлянди робити) і гірські трави: Зиммель привіз.

Невідомо, чий запах — сосни, гірських трав чи то пахтить синій листопад.

Проте може то Кавказ, може гірські аули, а може солоні вітри.

...Боляче вдарило: „жаба“ !

Але Марія раптом згадала — полковий лікар казав, що Вадим доживає останні дні. Вона подивилась на Вадимове обличчя. Жарина лягла біля серця — запекло.

..Кашель сухий, як степовий пожар. Це Вадим. І сказав ласково:

— Сідай - но, близче, моя неспокійна Маріє.

Здригнула :

— Твоя ?

— А чому ж не моя ? Моя товаришка... Так: я буду говорити тихо, щоб не почули. Це моя найбільша тайна... от...

(...Буває в синю ніч зарипить далеко журavel' — витягають воду. Зарипів.)

—... Я теж романтик. Але романтика така я закоханий у кому ну. Про це не можна казати нікому, як про перше кохання. Тільки тобі. Це ж роки, мільйони років! Це незабутня вічність. Так, Маріє, все треба, як є. І всефедеративне міщанство, і трагедії в душах окремих одиниць, і бюрократизм. Нарешті, потрібно зупинитися... Так. Але подумай: стойте неолоетизований пролетаріят, що гіантським бичем підігнав історію, а поруч його стоїмо ми з своєю нудьгою, з своїм незадоволенням. Хіба це природньо?

Знову біля серця запекло:

— Ти теж мені нагадуєш жабу з геологічного руху.

Вадим:

— Не хвилюйся, Маріє...

Марія грубо й чітко:

— Те, чого я хочу, зветься: рух уперед, а не назад. Це не романтика.

... Марія — крапка. Збіглась у грудку й не видно. А зіниці й білки зеленіють. Сама говорила песик революції — тяв, тяв! Але не приблудилась: знала Фігнер і ще багато.

Вугіль розтанув. Дивилась крадькома на туберкульозного Вадима й думала з тоскою й про кохання: вона хотіла кохати. Знала — і Вадим хоче кохати.

Вадим догоряв. Лікар казав: на курорт пізно. Ще глухо входили в стіну цвяхи.

Гірські трави й сосну привезли на гірлянди, для свята сьомого листопада. Через три дні в забутій станиці Передкавказзя згадають буйний день. Червоноармійці заквітчують, причепурять штаб, де буде мітинг-концерт, де жив колись генерал-отаман з шляхетною сем'єю.

...На заході було море. Звичайно, його сюди не чути, але воно почувалось. Почували це Марія й Вадим. Море завжди нагадує мільйони років.

Так, це було на Кавказі, на північнім, недалеко узгір.

А вдень бачили сиві верхів'я Ельбрусу. Иноді верхів'я бігли в тумани.

Огнище вмирало. Мовчали.

Заговорив Вадим, прокидаючись, тихо:

— Так, Маріє, і я люблю твою любов. Але я дивлюсь на нашу сучасність з ХХV віку, коли наша сучасність сива. Тому то я в неї й надто закоханий. Ти от не чуєш, а я чую, як по нашій республіці ходить комуна. Урочисто переходить вона з оселі в оселю, і тільки сліпі цього не бачать. А нащадки запишуть, я вірю. І що наші трагедії в цій величній симфонії в майбутнє?

Вадим ледве договорив і склонився за груди: кашель сухий, як степовий пожар.

Марія підвелається і похмуро кинула:

— Ходім!

Марія погасила останню головню — і огнище вмерло.

Коли проходили біля вікна, постукали.

— Товаришу Гофмане, годі вже, лягайте спати.

Гірські трави й сосну забрали з собою в кімнату. Знову важко було розібрати, що пахтить: чи сосна, чи трави.

...А може то Кавказ, може гірські аули, а може солоні вітри.

Проте солоні вітри джигітували в Закаспії й зникали в невідомих пісках.

...Мабуть, сосна, бо тільки сосна має забутій запах.

Марія прийшла до себе й думала про Вадима. А сказати йому про кохання вона не думала: її дратувала Вадимова впертість.

Потім вона читала брошуру Леніна, але, лягуючи, знову згадала Вадима...

Їй було боляче.

...Ще думала, що кохання таке зелене, як травневий цвіт. Але раптом вдарило: „Вадим доживає останні дні“.

В штабі стояла ніч.

II

По республіці також урочисто, як і комуна, ішла руїна вікових підвалин темряви. Це було так відважно, так широко й безмежно, неначе океан, бо горіло бажання на тисячі гін.

З півночі по глухих нетрях республіки прорідався рожевий лосунь.

Марія пішла в школу.

... Сотня. Напруженість.

... А може то підводилось мудре сонце в Закаспії?

— Ми не ра-би!

Клас гудів грубо, незgrabno.

Пахло ріллею, ґрунтом.

Це було найвище таїнство, бо люди темні, неясні, як туман, виходили відціля з радістю кріничної прозорої води.

В цім була правда тисячоліть, яку пізнали тількими, сучасники.

... В обід прийшов до Марії Гофман — гладкий, ласкавий, суворий — паровик на парах, тиха мудрість.

Обідав з Марією, ів, як і завжди, мало.

Марія вдень була струнка, пружиста, гірської породи, а в білках стояла зелена вода.

Вона (Марія) дочка південної Кубани.

Сказав Гофман:

— А Зиммель знову накапостив.

Марія:

— Що там таке?

— Як же: послав червоноармійців по карти (знаєте, жінчини, карти та інше), а їх біля Шкурівської станиці в колодязь укинуто. Сьогодні на підводах привезено.

— Ну й радійте. Ви ж сами кажете — не можна без цього.

Гофман уперто одрубав:

— Безумовно, не можна. Але треба довбати крапля довбає камінь.

Ще говорив.

Тоді Марія спитала:

— Скажіть мені: де кінчається ваша дурість і починається контр-революційність? І Вадим теж співає: уро чисто ходить по оселях комуна. Де ви її бачите? Просто — тоска. Просто — харя непереможеного хама.

— Ви так думаете?

— Я цього певна.

Гофман підійшов до вікна й сказав:

— Тоді виходьте з партії.

— А чому вам не вийти?

Марія підвела сь.

Гофман сказав спокійно:

— Тому, що нам все ясно.

— Гм... логіка!

...А потім говорила про тоску, про сумніви, про Вадима.

Прийшов Зиммель, дзвенів шпорами, виблискував нашивками.

Марія усміхнулась:

— Коли погони носили на плечах, тоді вирізували плечі, а тепер будуть викручувати руки.

Зиммель:

— Почекайте, товаришко?

Ще усміхнулась:

— Ну, що ви... то я так... жартую...

З вікна бачили гори й сиві верхів'я Ельбруса.
Верхів'я знову бігли в тумани.

Десь співали червоноармійці кавказьких пісень і радянських пісень. Думалось, що й пісні теж зникають у Закаспії, бо й пісні були солоні й забуті, мов мільйони літ.

Пісні були веселі й сумні — радянські.

Сосна, що привіз її Зиммель, лежала на книзах, а одну вітку Марія держала в руці.

Зиммель говорив про своїх козаків, що їх знайдено біля Шкурівської станиці в колодязі.

Гофман суворо відрубав:

— Ви мовчали б краще.

Знизав плечима Зиммель:

— Я думаю, що я можу розпоряджатися своїми людьми?

Вмішалася Марія й лукаво наводила балачку на питання про норми комуністичної етики.

Зиммель розійшовся й уперто доводив:

1) не можна зрівняти матеріальне становище всіх комуністів;

2) норми полової морали Й Колонтай не найти;

3) поняття про мораль дуже „относительне“.

Нарешті він сказав:

— Кожний комуніст мусить бути купцем. Це слова Леніна. А скажіть, будь ласка, яка в купця мораль? Не одуриш — не продаси, от його мораль

і етика. Дурнем буде той комуніст, що має, припустім, гроші й не дає їх на проценти.

Марія:

— Відци?

— Що ж відци? Мабуть, прийдеться плюнути на мораль.

Гофман почевонів:

— Е. ви заїхали дуже далеко. Так можна й того... з партії.

І раптом закричав на Зиммеля:

— Геть відци... мальчишка!..

Зиммель зблід і відступив на два кроки.

— Чого це ви... бог з вами! Хіба це моя думка? Я в центрі чув. Це відповідальний робітник висловився. На партзібренні.

Гофман одразу ж одійшов:

— Ну, от... відповідальна балда сказала, а ви повторюєте. Мабуть, бувший комі - вояжер говорив, комерсантик.

І сів на ліжко.

Марія усміхалась.

Зиммель свиснув демонстративно.

— Робоча опозиція...

Ще раз звякнув шпорами й вийшов.

Марія дивилась у вікно й думала про всефедеративне міщанство, про Вадима і м'яла в руках вітку сосни. Вона думала, що міщанство йде, проходить, коли засіріло, але ще не зійшов східній огонь. Було надто боляче, бо за спиною стояли

каларні, але ясні дні, коли з кожного нерва било джерело непохитної завзятості й певності в казковість майбутніх годин.

У вестибюлі чітко й агітаційно кричав хтось:

— Ми не раби!

А другий голос дзвінко одкликався:

— Рабами не будемо!

Ще думала Марія про дитячу наїvnість мільйонової маси, що на протязі довгих років умирала стійко, мов фанатики середньовіччя, що під стягом вічності пройшла з гарячими очима вздовж і впоперек рівнини республіки.

Гофман заспокоївся й дивився на сосну:

— От куди б нашему Вадимові. В бір.

Марія раптом згадала й сказала з сумом:

— Це ж жорстоко...

— Ви про Вадима?

— Ну да... Вічний ідотський трафарет: *mento mortis*.

За вікном знову посувався синій листопад.

Ішов вечір, як і завжди, невідомий і глибокий.

Ішов сірий і таємний і відходив за вітрами в Закаспії.

Иноді з моря пролітала самотня хмара і, сполохано озираючись, бігла й зникала за обрієм.

III

Марія пішла в свою роту.

Три зводи були в караулі, тому й у помешканні майже нікого.

Підійшла до лампи:

— Що пишете?

Червоноармієць старанно виводив літеру й сказав незадоволено:

— Клята буква. Ніяк не пишеться „Чи“. Буква — „чи“. Виходить буква „ги“, бо схожа. Хочу оце письмо додому.

Марія сіла допомагати.

Взяла в руку коряві пальці червоноармійцевій виводила букву „чи“

Писали довго — вдвох.

... А в своїй кімнаті згадувала червоне обличчя бородатого салдата республіки і його літеру „чи“.

Літера „чи“ довго стояла за вікном знаком запитання, і це мучило.

Потім Марія пішла до Вадима.

Було пізно, але він ще працював.

Голубом положила руку йому на плече:

Слухай, Вадиме!

Він підвівся й сів з нею на ліжко.

Знову був сухий кашель, як степовий пожар. Вона приложила ухо до його грудей.

— Слухай, Вадиме.

— Так... слухаю...

Марія скинула голову на Вадимову скроню і вбирала чаймою ніздер запах мужського тіла.

Потім ледве чутно сказала:

— Вадиме! Кохаю тебе так, як гірські аули.

Вадим уважно подивився на Марію:

-- І.. я тебе теж кохаю!

Вона:

— Але

Потім сіла з ногами на ліжко, знітилась у крапку й дивилася запаленими очима у вікно. Хтось невідомий стояв біля ясена й тихо, ледве помітно перебирає похиле листя.

Вадим сказав напівсерйозно:

-- Я тебе розумію: ворогам не до кохання.

Марія:

— Так, ти мій ворог.

І тихо розсипала хорий сміх.

IV

На світанку шостого листопада вдарив мороз.

Затривожились дерева, пішла листяна фуга.

Дерева порожніли — голо.

А листя спішили, падали.

Падали. Падали.

Стоси.

Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри.

По станиці пройшла міднатиша.

Тільки зрідка рипів далекий журавель — витягали воду.

Гофман з червоноармійцями вже заквітчав залю. Завтра мітинг - концерт. Незgrabний Гофман:

— Паф! Паф!

А червоноармійці хвилювались:

Товаришу Гофмане! Чого командири не допомагають? Що це, старий режим?

Гофман летючий мітинг:

Паф! Паф!

Заспокоїлись.

Увесь двір шгаба у ліхтарях. Завтра буде ілюмінація.

На північ урочисто підуть мідні сногади. Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії — світової, синьої.

Це — революція.

Хіба комунари забудуть цей день? Хіба це не велична поезія?

Поринаємо в синіх тривожних ночах, наші мислі відходять —

на північ,

на південь,

на захід,

на схід.

І ширяємо над землею замріяні, далекі.

...Хіба це не поезія?

Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії — світової, синьої.

Марія читала європейські новинки, про радіо - плуг.

Сказала лукаво Гофманові:

— От лиштуть про радіо - плуг і ще знайте: в Америці є вже орудія, що бьють на п'ятсот верстов. Хіба нам угнатися за ними?

Гофман:

— Нічого.. От почитайте в „Правді“ про наш винахід у виробництві фарб. Теж світова справа.

...Марія до світанку слухала, як кашляв Вадим за стіною. Це її турбувало, і вона пішла до нього.

Сказала:

— Слухай, Вадиме, тобі треба на повітря.

Вадим виглядав чорно. Проте говорив іще жваво:

— Що ти так часто до мене?

А як же: я ж тебе кохаю.

-- Так?

. Марія порадила проїхатись по почту.

Згодився.

Зиммель сказав, щоб запрягли тачанку.

...Виїхали в степ після обіда.

На тачанці Марія й Вадим. За ними верхи Зиммель.

Стояв голий чорнозем і без кінця степ. Праворуч летіли гори.

Марія задумалась. І Вадим задумався. Збоку гарçював у бурці Зиммель. Марія дивилась на гори.

А потім сказала:

— Ах, Вадиме, як я не люблю Зиммеля.

— І я не люблю.

Вона:

— Це символ всефедеративного міщанства.

— Так.

Вадим часто кашляв. Марія з болем дивилась на нього.

Бігли дороги — чорні, степові. Маячило кволе сонце.

... Під'їхав Зиммель і несподівано заговорив:

— Ех, товариші! Все — таки люблю вільну волю. Я, знаєте, родився на Кавказі — може, тому люблю. Мій батько — кубанець, а мати грузинка. А в нас тут усе вільне. От слухайте: лезгін, грузин, калмик, туркмен, осетин. Чуєте, як гостро, як вільно звучить усе це? Це мешканці глибокої буйної Колхіди. А Шаміль? Яке буйство в цім слові!

Вадим сухо сказав:

— Кажіть далі: чеченці, кабардинці. А про Шаміля можна сказати, що він царський пайок одержував. А взагалі — скучно. Ви трішки відстали від життя.

Зиммель, ображений, від'їхав.

Марія — іронія. Кинула:

— Ну от тобі. Теж жертва романтики. Він же комерсант, п'яниця й картъожник.

Вадим:

— Просто — не та романтика.

Гірський чингал упав лезом на серце. Грубо кинула:

— А що ж ослівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?

— Не знаю, а на це хворіеш і ти — на романтику.

— Не думаю!

. А потім знову мислі про роки — такі довгі гони. І нило серце, як хорий зуб.

Вадим був надто чорний.

І дороги бігли — чорні, степові.

Туманів Ельбрус.

Було холодно й прозоро.

На сході летіла фортеця. Колись завоювали древню буйну Колхіду — поставили фортецю.

Проїхали ще дві верстви.

...І було так:

...Вадим раптом кинув віжки й скопився за груди.

Марія тривожно:

— Що тобі?

Потім побачила Вадим вихаркував шматки крові.

Марія зупинила коні. Під'їхав Зиммель.

Положила Вадимову голову до себе на коліна й запитувала:

— Що з тобою, Вадиме?

Серед степу стояли коні й куделили вухами.

Зиммель зліз із свого жеребця й прив'язав його до тачанки.

Схвильовано сказала Зиммелеві:

— Повертайте додому... скоріше.

Тепер побігли дороги на схід.

Чорні, степові.

Марія згадала: „доживає останні дні“. Гірський чингал знову впав на серце лезом.

Вадим заплющив очі й важко дихав. Бліде лице зовсім йому почорніло.

В зелених білках Марії промайнув жах. Вона стиснула Вадимові голову й тривожно дивилась на захід, де була станиця.

Тачанка відходила на захід.

— Вадиме, що з тобою?

Вадим сказав ледве чутно:

— Нічого... мені легше...

Марія приложила уста до Вадимового волосся:

— Милий мій..

Зиммель не повертається й гнав коні туди, де виринає станиця, де стрінуть голі дерева й стоси листя.

Міцнішав вітер.

...Марія тривожно дивилась на захід.

V

Коли Вадима внесли в кімнату, з моря знову полетіли солоні вітри.

Вітри джигітували й зникали в Закаспії.

Приходив лікар — широколобий, в окулярах. Вадимові нічого не сказав, а Марії, коли вийшли, говорив:

— Сьогодні вночі...

Марія подивилась йому в холодні очі, але нічого не промовила.

А потім на душі було порожньо.

Був Гофман.

Надходив вечір.

У стіну глухо входили цвяхи.

Це — останні цвяхи: завтра свято.

Вадим лежав на койці, Марія стояла біля етажерки.

За вікном брів синій листопад.

На Вадимовій голові лежав компрес.

Упали вії. Дихати важко.

Машинально перебирала книжки, дивилась пильно на чорні літери, але мислі її були далеко і від книжок, і від кімнати.

Згадувала перше знайомство з Вадимом і постійну майже мовчазну боротьбу з ним.

І думала: віра чи певність? Потім уявила — — мчаться кудись дороги. Це наші федеративні. Не зупиняються... А то дороги б'ються в муках і знову мчаться. Вадим каже — „поезія“. Припустім... Але, може, дороги не мчаться? Марія думала ще про глухі заулки нашої республіки, де увечері молодь співає інтернаціонал, а вранці йде робити на глитая. Розбіглись дороги, розбіглись стовпи.

На однім стовпі написано:

Підеш направо — загризе вовк,

Підеш наліво — уб'єшся в ярку.

Це правда. Це дійсність. Принаймні для неї.

...А от знову глухі заулки нашої республіки. І стойть Вадим. І Вадимове небо, безумовно, захмарене. Тоді відкіля ця певність? А може, це віра?

Але мчаться дороги. По дорогах мчаться неграмовні, а з боку доріг плентуються наван-

тажені. І ясно дивляться навантажені. Відкіля
ця ясність?

І туманіють глухі заулки нашої республіки.

Раптом вітер стих...

На вулиці стояла порожнечка. На баню церкви
зліталися галки, тисячі галок. Кричали, падали,
зліталися.

Здавалось, що тут недавно проїхав Чичиков.

— Чи-чи!

— Кра! Кра!

У станицю заглядали хмари.

З Зараївського хутора йшли.

Раптом Вадим розплющив очі й покликав Ма-
рію. Говорив розірвано, давився словами:

— ... Це — перед смертю... Останнє моєї мело-
драми. Круг пройшов... Але дивись, Маріє, на нашу
сучасність... з ХХV віку... Пам'ятаєш: Домбров-
ський, Росель, Делеклюз...

... Павза.

Потім додав ще:

— Християни мають своє євангеліє. І ми
Так, Маріє... Я знаю... чого ти не була... моя.

І знову впали вій.

Марія мовчала. Схилилась на коліна біля кро-
вати й теж була чорна.

... А за вікном стояла порожнечка, і на баню
церкви злітались галки:

— Чи-чи!

— Кра! Кра!

Біля етажерки лежала сосна — поруділа, а гірські трави зів'яли. Все - таки пахло сосновою.

Коши стемнло, запалила свічку.

Розтаборилася півтемрява.

Теж зів'яла.

Марія пішла до етажерки й знову машинально перебирала книги.

Постукав тихенько Гофман.

Спитав пошепки :

— Ну що, як?

Марія безглуздо подивилась на нього і, не відповівши, зачинила двері.

А за вікном по станиці урочисто брів на схід синій листопад і зникав у невідомих пісках у Закаспії.

Вадим лежав, розкинувши руки, волосся йому спадало на тьмяний лоб. Иноді кашляв і вихаркував шматки крові, які бессило падали йому на груди. Вся сорочка в напівтемній кімнаті оддавала багрянцем.

Стіни дивились сіро й похмуро.

Вадим догоряв. Кімнату наповнили хрипи.

Здавалось, десь булькає вода. Було болотно.

Марія дивилася на Вадима, заложивши руки за голову.

...Уночі Вадим почав ловити руками повітря.

Марія підійшла до ліжка.

І побачила раптом у Вадимових очах гарячий день. Взяла його руку. Вадим на хвилину завмер, але несподівано рванувся й одкинув голову.

Ловив ротом повітря, видно було, що хоче
їтось сказати — і не може.

Далеке, замріяне промайнуло в голові. Марія
голосно й схвильовано сказала:

— По оселях урочисто ходить комуна.

На момент обличчя Вадимові покривилось по-
смішкою.

Тоді Марія в нестямі похилила голову і з жа-
гою промовила...

Те, що вона промовила, здавила тиша.

...І тиша запахла сосновою.

Марія подивилась на чорне обличчя й зрозуміла.

Підійшла до свічки, погасила її й вийшла на
повітря. Побрела по станиці, в степ, на схід.

Скоро заметушилось повітря, з моря джигіту-
вали солоні вітри.

В синій ночі не видно було, як летіли гори.

Тільки сивий Ельбрус велетнем маячив право-
руч.

Марія йшла на схід.

Кавказ мовчав у гірській задумі.

На далекій цегельні скликали нічну зміну:

— Гу - у!

ЧУМАКІВСЬКА КОМУНА

I

Повітове місто, де пахне Гоголем, у переліг перекинулось.

Осіло.

Коли летять буйні, арештантські весни, повітове місто живе нутром: не вилазить з будинків, плодить діти, ходить до церкви, а ввечері п'є чай з блискучого самовара.

Увечері в тихому затишку міщанського добробуту шипить самовар: — Ш - ш !

І зимою: — Ш - ш !

І літом: — Ш - ш !

І в - осени: — Ш - ш !

Це тиха надмрійна пісня обивательського щастя. А апогей його — канарейка в клітці.

... Над повітовим містом промчалась революція. Зламала декілька вікон, зруйнувала чимало будинків, розбила гурт сердець і помчалась далі.

... Все йде, все минає й відходить, не вертається, а обиватель знову намагається впірнути в бакалейний сон старосвітського галантерейного життя.

Але сон неспокійний буде, сон тривожний буде:
чує обиватель —

— блукає містом хтось невідомий, хтось арештантський.

І каже він, зідхаючи:

— Да, шерочко.

... Коли зліти на гору, там монастир, Покрівський зветься, а не доліти до монастиря — Чумаківська комуна. Таки справжня комуна імени Василя Чумака.

Мрійник загинув в імлисту київську ніч, а маленька комуна й досі живе в повітовім місті, де пахне Гоголем.

II

... Біля воріт написано: „в сём доме проживает дворянин Гараэм“.

... А коли на бруку дітвора здіймає гамір, молодий поет Андрій (Андре) деклямус з Чумака

„Безнадійно. Є надія: ось, на цьому бруку.

Переможці. Піонери. Тисну вашу руку“

Біля комуни проходять і тіні минулого — черници чорні (тепер живуть невідомо де, а в монастирі церква й дитячий будинок).

Недалеко й калюжа, а в калюжі вовтузиться сонце, як порося.

Иноді сонце заверещить золотом, тоді на мозок спадає гаптований серпанок.

До Андрія підходить Варвара й оповідає про яму -- недалеко яма, куди черниці скидали колись „незаконних“ немовлят: опороситься черниця й запричаститься тайни вбивства.

Підходить товаришка Валентина — високолоба (чудовий високий лоб. люблю високолобих. М. Х.).

Валентина заживається до Варвари:

— Ви ппрро це вже ка - а - азали.

А Варвара буркотить:

— Ну ѿ казала, і ще скажу. Забула, значить.

Андрій наставляє вухо й уважно слухає. Варвара починає знову.

Отже, в комуні живуть ще такі особи: 1) Іван Іванов, 2) Же, 3) Мура (останні дві — Бобчинський Добчинський: зрист), 4) Йосип Гордієнко — безпартийний (і Андрій безпартійний). Здається, всі.

Проте забув: коли теплінь, а в монастирськім саду пахтить медом, у комуні завжди гніздиться сторонній люд. Словом, так: бувають товариші з сіл і губерніяльного міста. Зимою сторонніх мало.

А сьогодні весна. Розумієте? Буйна, арештантська весна. У - ух, щоб тобі... Сьогодні весна, мов голуба тяничка: їв би ѿ дивився без кінця... — Д'ех, моя коханко. Дай, візьму тебе в свої заливні обійми: твоє волосся пахне, мов виноградне вино.

... Прилетів традиційний соловей, порозчиняв вікна -- правильно!

.. А в їдаліні дві дошки: чорна й червона. На чорній написано:

„Товаришка Же за буйство“.

На червоній написано:

„Товариш Андре за“ (далі розвезено пальцем).

... Же — надто неспокійна. Же — циганочка, а Іванову співає:

— Мій симпампончик і вкрайнофільчик.

Тоді Мура каже:

— Ах, моншерамі, це ж моветон.

Розшифровую:

Іванов — пітерський слюсар, а українську мову знає краще за українців. (Буває). Так міркує: нац-справа, мов уюн (це, здається, в Кавцького), а на мову — плювати. „За якою наказуєте? За китайською? — Будь ласка!“

Але Іванов каже

— У нас у Пітері так. Ми, пітерські, так.—Словом, авторитет Пітера непорушений. А Пітер — це Іванов.

Це, звичайно, що до публіцистики.

Ну - с.

Же — циганочка. Очі інституткою й гадючкою до Іванова :

— Будь ласка, понюхайте оцей оселедець. Чи не почувавте тут буржуазного духу? А то хочемо ще купити.

Іванов знає жарти, але досить серйозно наказує:

— Щоб оселедців більш не купувати. Досить.

Можна жити скромніш.

...У монастирськім саду гримнув традиційний соловей. За монастирем заграло сонце в рожеві сурми.

Мура каже (промова в ніс):

— Ах - дре.

Це так поважно, ніби в салоні графині Х. Але — це не так: тільки погляд маман, а взагалі — йолки зелені. І все.

..Нарешті комуна розійшлась на роботу. Залишились: Варвара й Андрій.

Тут і кінець другому розділові.

III

Варвара варить борщ на примусі, а Андрій чистить картоплю.

Рожеві ранкові сурми біліють. Іде день і біла музика дня. Традиційний соловей змовк.

Над монастирем сонце.

Звичайно, Варвара буркотить:

— Ну, от: була у панів — робила. Тепер у комунії — і знову роби.

Андрій каже:

— Так ви не робіть, Варварушко. Ми й сами справимось.

— Не робіть! А хто ж обід зварить?! Га?!

— Ну, то робіть, Варварушко.

Хвилюється:

Варварушко.. Варварушко... Ні в якім разі й баста.

Ну - с .

Андрій раптом зривається з місця й мчитися до столу.

Навздогин йому сміх:

— Ага. Приспічило!

Андрій халає папірець і олівець і нервово накидає нерівні літери. Це — поезія. Він увійшов у творчий екстаз. Сується по кімнаті. спішить полетіти й бурмоче незрозумілі фрази.

А Варвара? О, Варвара спокійна, як курка на сідалі. Картоплю покинув? І біс із нею, з картоплею Приспічило — значить будуть гроші. О, Варвара це вже знає.

Коли до Варвари заходить сусідка, Варвара зводить хмуро брови й пошепки каже їй. вказуючи на Андрія:

— Ви не думайте, що він аби-що. Він не аби-що, а ось.

І виймає з кешені Шевченків портрет.

— Знаєте хто? Це кобзар, значить. Товариш Шевченко, отой, що на сполкомі висить. А він (жест на Андрія), значить, під Шевченка пише рознії пісні, скажемо, та інші прозвіденія.

...Андрій по кімнаті носиться. Варвара картоплю чистить. Борщ над примусом булькає. А за вікном повітове місто, де пахне Гоголем, і відходить за обрій слобожанська степова далечінь.

.. Да, ще про Гординку не сказав.

Добре, скажу.

Йосип Гордієнко — хороший хлопець. Але — „педантична пунктуальність“: слова Бобчинського чи Добчинського — не пам'ятаю. Йосип, спец з Упродкуму, завжди виголений і свіжий, мов хлоп'яча ковзалка.

... Це з його записної книжки

„Підвідділ гоління“ (підсумок за п'ять років). 113 р. головся своєю бритвою, з них: 14 — на дворі (кімнату зайняли більшовики), 99 — у кімнаті; з цих 99 3 — порізався: 1 раз сам не знаю чому, а 2 рази забув помантачити бритву. 118 р. головся в місцевого цилурника, що кватирує за Паланкою; з них 5 — в отряді: цилурник одступав з червоною армією. І т. д. А це з відділу самоосвіти: 18 вересня прочитав 3 сторінки (такої - то) книги, звичайно, з марксизму, тоді ж одна година пішла на вивчення англійської мови для ознайомлення з тред'юніонами в оригіналах, звичайно, з марксистського погляду“ й т. д.

. З другої кімнати чути:

— Товаришу Гордієнко.

Він підводиться й резонно підкреслює:

— У нас прізвище одкидається. Кажіть просто: товаришу Йосипе.

А Варвара підслухала й собі:

Варваро. Йдіть - но сюди.

Варвара незадоволено:

— Можете виражатися: товариш Варвара.

.. Комуна гигоче, пес у сінях (перелякався) гавкає, а Варвара сердито спльовує:

— А ще комунія... Тьху!

А над містом мчиться, як революція, молода весна. Зазирає в обивательські вікна, показує язика й летить далі.

... Д'ех, моя коханко. Дай, візьму тебе в свої залізні обійми. Твоє волосся пахне, мов виноградне вино.

V

П'ятий розділ пишу, заплющивши очі:

. Жила - була велика імперія — дроти, ліси, тракти. Сходились тракти, були станції, були допотопні надглядачі: гужевих трактів, гужевих станцій. Ідуть ліси, а там, десь у гущавині, дзвоники це дрижула, поштові коні. Раптом дзвоники стихають — це злодій... А потім посунулись стовпи, за стовпами — шинки... А от іде до царя хохол із скаргою (це, здається, анекдот); узяв квач, уквачив... А далі ще станція, а за нею корчма. за лісами оселі, за оселями туман... І знову чути дзвоники.

Це ж до чого? — Так собі.

... А з повітового міста, де пахне Гоголем, передають, що дехто з комуністів хазяйствичком обзавівся й будиночок збудував.

„Е-е-ех, мамочко, заміж хочеться“.

Поле, поле й оберемки з сонця.

Пролітає весна, іде літо.

Комуна живе так: о 4 годині вдень, як курчата під квочку, в будинок, до себе.

А в тім, високолоба Валентина рідко буває дома на коростявих клячах через бандитські ліси тягнеться вона по волосній периферії—агітувати, організувати, інспектувати, інструктувати й ще „вати“ й „вати“.

Високолоба Валентина — завжінвідділом повпартому.

Іванов каже:

— І в Пітері б згодилася.

А Мура каже з апломбом:

Пітер — цитаделя революції й форт його — Кронштадт.

... А Же ще не прийшла, замість чорної дошки (за буйство) комуна ухвалила: два рази зверх норми прати комунальне шмаття.

Мура зазначає:

Так і треба. Буде знати, сволочишка.

В комуні „сволочишка“ — слово ласкатильне, і буржуа тепер сволочами не називають, а називають так: „человеци в благоволенії“

... Коли всі сходяться — гармидер.

Мура кричить:

— Ах - дре!

... А от про телефон так і забув сказати: в комуні є телефонний апарат без дроту.

Андрій підскакує до телефону, бере трубку і --
— Агов!

Мура з апломбом:
— Не агов, а альо!

Всі:
— Ша!

— Ша!
Тиша.

Андрій голосно:
— Агов!

Комуна
— Агов!

Потім від телефону урочисто-надхненна промова:

— Ша. Перекличка йде по соціалістичній федераційній радянській республіці ... Відкіля? Ага, чую. Передавайте далі по лінії. Чумаківська комуна в бурю непівського лихоліття почуває себе твердо й непохитно. Комуна певна, що вона є шматок мудрого серця республіки. Капітан комуни, Іванов, салютує в усі кінці, в гнізда братерських комун федерації. Румпель у наших руках. Ганьба нудьгуючим. Смерть неврастенії. Комуна ще раз салютує своїм буйним переконанням: шлях важкий, але шлях до комунізму. Гряде час світової революції. Слава комунам федерації! Слава Чумаківській комуні!

В комуні крик:
— Слава!
— Слава!

Екзальтований Андрій скочив на стіл, приймає позу диригента й заводить:

- Чуєш, сурми заграли.
- Слава! Слава!
- ... А потім сідають пiti чай.
- ... Манастирський годинник.
- Бов! Бов!

Із сходу надходить синя гроза. Півнеба обхопила важка хмара. Завмерли дерева. Ні шелесне. Далеко гrimає, а блискавиці ріжуть безкраї степи.

Ой, буде горобина ніч! Буде!

...Мура похилила голову на Андрієве плече, а Андрій у задумі. Бідний хлопчисько: гігантські образи ріжуть його мозок — він поет. Завтра почуємо від нього чудову поезію „громовиця“.

...Із сходу надходить синя гроза. Іванов сидить за ломберним столом, але там не карти, а звичайнісінькі інструкції: треба переробити її розіслати завтра по волостях.

Же:

- Іване! Подивись — гроза.
- Не мішай, Же.

Мура надхненно:

-- Нещасна гроза. Коли б вона знала Івана, не одну б молонню послала сюди.

...А Варвара хреститься в куточку, щоб не бачили.

За столом усі, крім Валентини: Валентина в Дубівській волості на роботі.

Же язвить:

— Товаришу Йосипе. Відкіля це: „гонителі земства й анибали лібералізму“?

Гордієнко спокійно відповідає

— Здається, записано... (виймає записну книжку)... Це з книги „за 12 лет“ Вл. Ільїна (Н. Леніна), видання петроградської ради депутатів 1919 року, сторінка 157.

Іще говорить спокійно

— Можна візнати й це, наприклад: „Ернст Гекель і Ернст Max“ — є розділ теж із книги Леніна „Матеріалізм і емпіріокритицизм“, держ. видав. 1920 р. Або, скажімо, передмова до третього видання „Анти-Дюринг“ написано... зараз скажу Лондон, 23 травня 1894 року, цеб-то за три роки три з половиною місяці й один день пізніш моого народження.

Кімната не витримала — регіт.

Гордієнко спокійно п'є чай.

..Гроза йде.

VI

Валентина... ах, який у неї високий лоб, як башта (люблю високолобих. М. Х.). Валентина несе обов'язки й начальника города, що одвели комуні за Зубівською левадою. А Іванов — начальник кампаній. Місяць має чотири тижні, а два з них призначається для кампаній. Наприклад, тиждень уборки

червоноармійських казарм (іде вся комуна), тиждень марксистського знання й т. д.

... Бігли дні (в комуні завжди біжать дні). Вибивалась городина. Після обіда всі виходили на роботу до Зубівської левади. Андрій деклямував свої експромти, Іванов підганяв комуну, а комуна кричала:

— Нещасний прикажчику... Геть комбурові!

А коли сонце розсипалось на далеких зелених гонах, а в монастирі дзвонили до вечерні, комуна становилась у два ряди й з піснями йшла містом додому.

Іванов ішов попереду й командував зводом, він же починав пісню. Одна рука в Іванова (забув сказати) висить: його ранило калединським снарядом, а другою рукою він розмахує в такт:

— Ать! Тва! Ать! Тва!

Иноді Же каже:

— А може пісень не треба?

Комуна в регіт:

— Браво! Же соромиться обивателів.

Тоді Же починає перша, і так дзвінко, що на тротуарах зупиняються.

Але от приїздить із волости Валентина.

До Іванова:

— Іди сю - юди. Треббба по - о - орадитись.

Іванов:

— Кажи тут.

Валентина мнеться.

Звичайно, Андрій схоплюється й кричить несамовито:

— Це свинство. Чого тут не кажеш? Ховаєш од мене? Я цього не допушу! Я вимагаю, щоб од мене не було партійних тайн. Я все мушу знати. Це свинство.

(...Андрій безпартійний).

Потім він ще кричить і доказує, що йому треба все знати, інакше він не може орієнтуватися.

Підхоплюється Же:

— Це як орієнтуватися? А - ну?

Вмішується й Мура.

— Ах - дре!

Же:

— Ага, знаю як: шлигуни теж орієнтуються.

— Що?

Крик. Крик. Крик.

...А увечері на чорній дощі стоїть:

„Тов. Же за буйство“.

...А Варвара ніяк не добере, з ким живе Андрій: чи з Же, чи з Мурою.

— Мама їх розбере.

...І знову біжать дні. Ясні дні відходять, приходять дощі. Комуна забиває чотири кімнати, а в двох ставить пічки - комбідки.

...Повітове місто погрузло в болото й із злістю дивиться на комуну.

Один раз на місяць підводяться підсумки роботи. Виникають жваві дискусії. Теоретичні висновки

робить безпартійний Гордіенко, спец за Марксом, а практичні діягнози ставить Іванов. Хороби партії — коники вечерів. У комуні розвязують питання, а потім у повіті проводять кампанії.

В дебатах приймає участь і Варвара. Вона сідає біля Іванова: авторитет безсумнівний — і дає такі поради:

— А я так скажу оце: недостойні мужики, щоб над ними голови стільки ламали. Не розуміє свого інтересу — цур йому пек. А то можна ще й панів присогласити: хай ще провчать.

Мура становиться в позу артиста:

— О, Ціцероне. Твоїми устами тільки мед пити.

Буркотить Варвара:

— Ну, дзиго, хоч на хвилину змовкни.

Тоді Мура до Андрія:

О, мій Андріє! Який пасаж!

І хилить свою пухку головку на обідране плече поетове.

... В манастирі знову дзвонять:

— Бов! Бов!

VII

Ну - с. І живе, значить, комуна біля манастиря, а в манастирі:

— Бов! Бов!

Біля вікон проходять черници чорні — тіні минулого.

... Пройшла буйна, арештантська весна -- арештантська юність. Пройшло міцне літо — міцна мужність.

Прийшла старість -- болото.

В тихих затишках міщанського добробуту шипить самовар, і сняться обивателеві бакалейні сни старосвітського галантерейного життя.

В осені в повітовім місті, як ніколи, пахне Гоголем.

Після службових годин Гордієнко зудить Маркса, а Іванов носиться з новими планами.

... А навколо комуни сіро, тільки зрідка апельсиновою шкуркою промайне сонце.

Коли обиватель проходить біля комуни й чує відтіля бадьорий сміх, він на момент зупиняється, єхидно усміхається й раптом зникає в темнім заулку.

А в комуні чути:

— Ей, ви, ребятоньки! Не забувайте, завтра починається тиждень заготовки палива!

Саме тоді Іванов прийшов додому надто пізно, і зараз же ліг на кровать і одвернувся до стінки.

Підійшла Валентина:

— Що з тттобою?

Підлєтіла й Же:

— Товаришу капітане, що це ви так довгенько?

Іванов мовчав, потім повернув лице. І почула комуна загробний голос:

— Друзі мої... винний. йй - богу, винний.

Погода проклята... осінь проклята...

Же закричала:

— Хлопці, сюди! Скоріш! От так капітан!

Біжить комуна:

— Що там таке?

А вийшло, бачите, так (Іванов сам розповів): прийшов до одного спєца, а той випиває самий справжній спирт. Така взяла досада, а тут ще в „Комуністі“ оголосили кампанію боротьби „з п'янством“. Хотів був розбити пляшку на голові спєцовій, а потім подумав... а тут, як нарочито, дощ дрібний... та нудний...

...На другий день, перший раз за все існування комуни, на чорній дошці стояло: „Тов. Іванов, капітан комуни, за...“ (далі розвезено пальцем).

А в тім, комуна цілком була задоволена з такого випадку, бо з цього часу всі вже зазнали солодкість чорної дошки.

На другий день Андрій стояв біля телефону й викрикував:

— Агов!

Звичайно, Мура виправляла:

— Не агов, а альо.

— ...Агов! Слухайте, комуни, всея федерації: капітан Іванов потерпів аварію...

Же перебиває:

— Ах, який ти! Хіба людина може потерпіти аварію?

За вікном дощ, а в манастирі:

— Бов! Бов!

Комуна пережила й осінь.

Прийшла зима.

.. Мороз бадьорий, мов молода кропива, кріпкий, як спирт.

.. Уночі пішов перший сніг — посивіли вулиці.

. Здрастуйте, мої веселі сніжинки!

. Здрастуй, моя юність - метелице!

Пружисте тіло, пружиста думка.

Мороз.

Хо - ро - ше.

... А в кімнаті холоднувато. Комбідками не напалиш, та й палива мало.

Вікна злегка помережало лідяшками.

А за вікном метелять сніжинки, і ковзять перші сани. Весело біжить селянський коник по пухкій сніговій дорозі.

— Ей, братва, гайда розчищати сніг,

Шум. Гам. Крик.

І дзвенить мороз весіллям молодих голосів.

... Але —

— другий сніг приніс із собою й сум. Узнали, що Валентина завагітніла, а Валентину відкликають у центр на дуже відповідальну роботу. Валентина телеграфувала: „приїду через тиждень“

І рішила робити операцію.

Але це так противно. Валентина згадувала яму, що біля комуни, і черниць. Іще було так противно.

Підходила Варвара й питала

Від кого ж це ти, 1олубонько? Невже від
Івана? А може від Андрія?

Валентина:

— Ах, як вам не со - о - оромно!

А Же прийшла й сказала:

— Нічого, Валько, то не вбивство, коли цього
вимагають інтереси суспільства.

Валентина:

— Не те, Же, нине те. Мммені нине того.

Ну - с... Іще два тижні

Туп! Туп!

Стояв мороз бадьорий, мов молода кропива,
кріпкий, як спирт.

На сани сіли всі, вся комуна. Сів і Гордієн-
ко — „пунктуальна педантичність“.

Мороз кричав:

— Ан - дре.

І хилила Мура свою пухку головку на обідране
плече поетове.

А Андрій розсипав у степ:

— Передавайте по лінії: Чумаківська комуна
салютує в мороз: хай живе світова революція.

І одкликався мороз:

— Слава. Слава. Слава.

. А в тім, Варвара так і не поїхала (одвозили
Валентину). Одяг усі мали дуже легкий, а Варвара
до того була ще й стара. До саней її не пустила
сама Валентина.

Селянський коник весело біжить по пухкій
сніговій дорозі.

Одступає монастир усе далі й далі — назад.
Їдемо в снігову даль.

Ця комуна й зараз існує — вона на Слобожан-
щині.

НА ОЗЕРА

.. Коли твій човен покинув осоння й захлюпотів під парасолями старої лапастої верби (верба самотно маячить серед глухої дичавини комишів), тоді ти помічаєш раптом, що небо ніколи не буває таке хрустально-голубе, як у серпні. І саме в цей момент життя запахне вранішнім запахом і ти думаєш: чи не повертається буря твоєї молодості?

Колись, мільйони років тому (чи то був сон?), тебе тривожили очі якось романтизованої дівчини, і ти йшов у білий сад, ішов похитуючись, мов п'яній — така солодка путь була перед тобою. Ти падав на землю й безумствував, бо ти згорав у пожарі першого неповторного кохання.

Але хіба ти думав, що все це ніколи не повернеться, і тільки раптом (під парасолями лапастої верби) перед очима твоїми вітром промчаться спогади? Хіба ти думав?

Так уклонись же цьому хрустально-голубому небу, що зробило бурю в твоїй душі і хоч на мить вивело на загублені доріжки твоєї юности.

А в тім, життя таке барвисте, що кожному своя путь. Один сидить у б'єргальці й нюхає тютюновий дим за чашкою пива, другий фліртує десь з радянськими „мадам“, третій мліє біля самовару й радіо - рупору останньої конструкції.

Я відпочиваю на полюванні, і тому покраса не- знаних світів мені також відома, як і всякому флагмаріону.

В суботу я одягаю ботфорти, перекидаю через плече ремні патронташу, ягдашу й рушниці і кличу свою суку Нелі. Собака добре знає, в чому справа, і починає хвилюватись: лізє до мого обличчя, з вдячністю лиже мені руки й верещить. Тоді я одчиняю двері й дивлюсь на свого ірландського сетера. Але Нелі не піде без мене. Вона скалить зуби й кокетує тоненським вереском.

— Що з вами? — запитую я. — На якій мові ви говорите? На мові паризьких кокоток? Дуже приємно! Ви питаете, чи я розумію вас? О, безперечно! *Cela va sans dire!*

Нелі робить кілька плижків по кімнаті. Тоді я рішуче кінчаю з цією церемонією й іду з дому.

На вулиці ми беремо візника, і за півгодині я вже за городом, на товарній станції. Сюди подадуть дачний потяг на степові півстанки, і за кілька хвилин ми остаточно розпрощаємося із шумом міських вулиць.

І вже тут, на дальному пероні, я починаю перероджуватись. Я забиваю сіренське життя сіренських

болів і турбот, і пізнаю інший солодкий світ. Мені так легко на душі, ніби - то я ніколи не знов тоски й терзаній. Дух моїх прадідів оживає в мені, і я, безтурботний, дивлюся на землю з висоти птичого польоту. Я іду туди, де мене чекає вільний степ, тихі задумливі озера, пісні на чумацьких дорогах і сміх безтурботних селянок.

Коли ми з Нелі приїжджаємо на станцію, там уже давно бродять ватаги мисливців, і давно вже верещать родичі моого сетера. Із степу летить бадьорий надвечірній вітерець і хвилює мені ніздри. Нарешті подають потяг, і я лізу в мисливський вагон. Нелі махає хвостом і дивиться на мене ласкавими очима. Я розумію, в чому справа: вона просить допомогти їй зібратись на верхню полку.

— Добре! — кажу я й підіймаю її.

У вагоні стоїть неймовірний шум. В одному закутку співають старовинних козацьких пісень, в другому — якийсь мисливець розповідає анекdoti. Тоді мені прокидається вовчий апетит, і я розгортую пакунок.

— Ей, держи! Держи її,— кричать мисливці: то пробігла вагоном якась дівчина.

Нарешті потяг рушив. Перед очима промайнули кіоски, баби з яблуками (в вагоні страшенно пахне яблуками), промайнув семафор. Потяг вилітає в степ.

Коли місця біля вікон зайнято, я виймаю з ягдашу Гораций перегортаю сторінки. Мій епіку-

рейський настрій цілком відповідає віршам римського поета. Иноді я беру з собою тургеневськ „Нотатки мисливця“, але перечитую в них тільки ті абзаци, де автор малює природу. Діялоги я обминаю й обминаю все те, що не відповідає моєму настрою. Навіть на полюванні я не прислухаюсь до так званих „серйозних“ розмов, і все, що я спостерігаю там, все воно світиться крізь рожевий димок моєї безтурботної епікурейської уяви. Сьогодні субота, завтра день відпочинку, і я тікаю від людей.

— Пробачте мені, дорогі друзі,— думаю я.— Але дозвольте забути про вас.

Потяг розриває простори й летить. Нарешті я бачу, що біля правого вікна звільнилось місце, і я поспішаю туди. Я притиснув чоло до шкла й дивлюся в степ. Сонце пливе кудись за ярки, і спокійні кургани стережуть спокій безмежності.

Тоді надходить задума, і переді мною виростає наш посьолок, батько-мисливець і той прекрасний вечір, коли я в перший раз поїхав з ним на полювання. Пам'ятаю, ми приїхали на луки вночі. Я думав, що це „Бєжин луг“. Деесь хропли коні. Наша підвіда зупинилася у комишах. Кобилу випустили на пашу, а сами лягли на віз. Я довго не спав. Були міріяди зір, і я довго мріяв і дивився в небо. Потім я заснув. Сон був короткий і тривожний. А розбуркав мене постріл. Батько вже стояв у комишах і зустрічав вранішній переліт. Парувала ріка

й десь загорався світанок. Пам'ятаю, я хотів тоді умерти — так прекрасно було й так било мое молоде серце.

Але все це так давно було! Батько давно вже лежить у могилі, посьолок навіки зник з моого горизонту, і мені залишається тільки згадувати їх. Та й згадувати мені треба обережно, щоб хтось не помітив. Моя путь уже теж заламується до могили.

Нарешті потяг затримує ходу: попереду нас перша віла й півстанок. Я одриваюсь від шкла й сідаю на своє місце. Нелі положила лапу на свою голову й уважно дивиться на мене. Метушаться мисливці й біжать до дверей. Потяг зупинився.

— Віла Стаковського! — кричить кондуктор.

Вилітають постаті — люди, собаки, вилітають клунки, і знову свисток. Потяг рушив, і знову біжать поля, луки й обрії.

На кожному півстанку лишається кілька мисливців. Що далі, то більше порожнє вагон. Я іду на дальній півстанок, на лиманські озера.

Напроти мене мовчки сидять селяни (в наш вагон уже заходять і сторонні люди). Тоді я звертаюсь до них, і ми перекидаємося словами. Вони дивляться суворо й похмуро, і я почуваю себе ніяково, бо мені вже здається, що я в їхніх очах зайва людина, яка зовсім непотрібна суспільству і т. д. і т. інш. Але я поспішаю одігнати від себе ці думки й переконую себе, що це зовсім не так.

І от наближається лиман. Нелі хвилюється, і я здіймаю її з верхньої полки. Сонце ще стоїть на два метри від горизонту, і на вечірній пепеліт ми, очевидно, встигнемо. Ми зустрінемо його десь у дорозі, на степових озерах.

— Ви де будете? — питає мені якийсь мисливець.
— На Троватому! — відповідаю я.

Діялоги коротенькі, бо тепер уже не до розмов. Тільки маленький робітник із старенькою шомполкою ще рягоче на ввесь вагон і з захопленням розповідає, як він сварився із жінкою перед виїздом. Вона, мовляв, страшенно репетує й завжди не пускає його. Біля робітника стоїть його синок і усміхається. Ця парочка мене завжди зворушує. Але, коли потяг прогремить залізничним мостом, я вже збираюсь і спішу на ганок.

Нарешті замаячив і наш півстанок. Потяг пішов поволі й зупинився. Ми висипаємо на перон. За станційними будівлями вже стоять підводи, і тихо іржуть коні. Частина мисливців почвалала пішки, частина сідає на вози й іде на лиман.

Мене завжди зустрічає бабуся із мисливської хати.

— Ах ти, моє соколятко! — говорить вона й влаштовує на возі сіно.

Я тисну бабусі руку, розпитую, що, як і сідаю на воза. Туди ж плигає й Нелі. Ми рушаємо в степ. Рушають і інші підводи — з криком, гамом і піснями. Потяг заревів в останній раз. Потім

майнув чорним хвостом і зник за поворотом. Станція осиротіла. Але я ще поглядаю на неї. Інші мисливці, очевидно, не цікавляться цим забутим степовим півстанком. Мене ж він завжди тривожить і викликає багато спогадів. Я взагалі не можу спокійно дивитись на станцію, бо по станціях пройшла вся буря горожанської війни. На станціях так недавно люди вміли вмирати, і вони вміли так надзвичайно жити.

— Ну, розкажуй, синку, що там у вас у городі,— каже бабуся й тут же, не дочекавшись моого оповідання, починає виливати свої селянські болі й радості.

— Ну, а як же дід Зідул? — питаю я про її чоловіка.

Що ж Зідул? Зідул, мовляв, шкандибає потроху. Вчора був там-то, сьогодні їздив по сіно. Приходила сваха, трохи випили. І бабуся регоче. Вона теж любить випити, і особливо в компанії.

Тоді переді мною виростають милі й далекі постаті Пульхерії Івановни й Афанасія Івановича, що так тривожили колись Гоголя. Я думаю, що ці постаті безсмертні й що Зідул і бабуся — це тільки варіації одного і того ж типу.

Навколо нас фантастичний степ. Гостро пахнуть бур'яни. Бабуся поганяє коника.

Тоді я бачу мертві краї, „старосвітських поміщиків“ і гоголівських старичків. Я бачу Пульхерію Івановну, Афанасія Івановича і їхній домик. Він

стоїть тепер (чомусь) над кручею. Внизу духмяча ріка, далі піски, як нова Сахара. Збоку стоять Сорочинці—ті краї, де блукала колись „червона свитка“. Ліворуч—сам славетний Миргород. Коли ясна погода, за кучугурами, крізь марево, гоголівський край, як на долоні.

Мені здається, що я теж бував у Афанасія Івановича. Тут живе тепер його якась троюрідна прправнучка. Вона глуха, столітня й тихо доживає вік, і домик теж похилився під вагою віков—от-от завалиться. Прправнучку не зечепили наші осінні м'яте ж. Тільки там, у старій халупі з химерною вивіскою „сільська рада“ та в бур'янах на майдані метушиться чуже життя — то піонери і якісь ще комольці тривожать старосвітську мертвоту. І чути—ще повелись комісари. Але не з тих часів, коли в ніч під різдвом чорт сковав місяць у кешеню, а зовсім інші, незнані. До Афанасія Івановича, власне до його глухої прправнучки (старичка давно-давно нема, тільки чебрець на могилі пахне), приходить зрідка десятник. Проте й він зветься тепер сільським виконавцем.

Біжить коник. Бабуся раптом заспівала. Вона заспівала своїм старечим голосом:

— Ой, на горі та женці жнуть,
А попід горою, попід зеленою козаки йдуть...

Тоді переді мною знову виростають забуті постатій деталі. Я бачу древні етажерки, що на них під густим серпанком пилу лежать старовинні

пожовклі книги, чую, як хрипить годинник своєю старовинною зозулею. Чи не Пульхерія Івановна так тепло глянула на мене? Чи не Афанасій Іванович киває мені з вогкого кутка?

— Чиї це дині так запахли мені? — думаю я.

Ми їхали повз баштан. Загавкав собака, і я прокинувся від задуми. Моя бабуся аж заливається своєю піснею. Попереду нас маячить підводи.

Ми вже проїхали верстви три, і я прошу бабусю зупинити коня. Вона зупиняє, і ми з Нелі йдемо в бік. Ми наказали нашій бабусі зробити нам вечерю й зустріти нас на порозі своєї хатки. Відци до лиману дві верстви, і ми з Нелі дійдемо пішки. Зараз ми йдемо на степове озерце, що праворуч, і там постіймо на вечірньому перельоті. Ми йдемо на надплесне, що його вже тепер нема. Як і багато степових озір, воно навіки зникло з моого мисливського горизонту. Що-роцю я гублю радісні води, а за ними всихають і рештки струнких комишів та пишних осок. І на мою вразливу душу злітають метелики жури, бо ж так недавно, так недавно все це було.

Я любив зустрічати вечірні перельоти на цьому озері. Коли на дальню ріку спадали липкі тумани й води тихо парували на захід, тоді вогняна куля прекрасного сонця пливла за ліси — туди, за Атлантику, за океан. Надходив вечір. Моя старосвітська бабуся годувала мене кавунами. Я брав рушницю і йшов у степ. Дорога бігла повз

табір вітряків, минала цвінтар і пересікала даль біля багаття, що раптом спалахувало серед степу. Тоді на глухому півстанку кричав паровик, і пролітала стъожка огнів. Нарешті надходило надпlesne. Я стягував на ботфортах ремні й брів у болото. Сторожева стоянка була на сході, так що переді мною стояло все озеро, і було воно в багрянцях вечерової зорі. Над озером пливла м'яка й тендітна тиша. І тоді в селі дзвонили до вечірні. На небі вже булькали зорі, і із степу йшов легкий димок пожарища. Починався переліт. Таємними кажанами носились над водою чирята. Моя „бельгійка“ раз - у - раз розривала пострілом матовий присмерк...

Це були чудові вечори. і я їх ніколи не забуду. Але надпlesne вже давно висохло. Вже давно там, де пахли осоки, й своїм запахом викликали химерні асоціації, вже давно там ріже землю прозаїчний і могутній трактор. І тільки я, як невісмінний дон-Квізадо, все шукаю нових ілюзій до нових невідомих берегів.

Нелі захвилювалась і раптом зробила стійку. Зірвався перепел. Я вистрілив і промазав. Нелі повернула голову й докірливо подивилась на мене. Вона так докірливо дивиться на мене, що я мимо волі перевожу очі в інший бік: мені соромно. О, Нелі вміє присоромити свого двуногого товариша!.. Тоді ми йдемо до озера мовчки. Я ніяк не наважусь поласкати свою суку, а вона теж почуває себе

ніяково. І тільки другий вдалий постріл остаточно помирить нас.

Сонце вже лежить на горизонті грандіозною червonoю трояндою і збирається на ночівлю. По стелу метушаться маленькі вітерці. З далекого села зрідка долітають парубочі й дівочі вигуки.

— Бац! Бац! — чую я навкруги.

Потім сонце ховається, і тільки ледве помітний слід його залишається на заході. Я ще кілька разів „промазав“, але я вже не бачу очей моєї Нелі, і до того ж на ягдаші мені висить двоє чирят. І потім я давно вже не стежу за перельотом — я слухаю степ. Постріли рідіють і, нарешті, їх не чути. Перельот скінчився. Наді мною стоїть зоряне небо, і десь бlimають степові огні.

— Нелі! — кличу я суку, і ми поволі йдемо до лиману — туди, де нас зустріне бабуся і її пахуча вечера.

Дві верстви ми проходимо скоро. От уж ми дійшли оселі й бредемо глухою вулицею. Гавкають собаки, по хатах жевріють каганці. Ми обминаємо старовинну козацьку церкву. Десь кахикають парубки й верещать під повітками дівчата.

Нарешті ми бачимо хату наших старосвітських друзів. Біля хвіртки нас зустрічає дідусь Зідул.

— Здрастуйте! — каже він. — З качками вас... Чи, може, не пощастило?

Я передаю йому двох чирят. Але він хитає головою і скаржиться: раніш, бувало, як зробиш один

постріл — то й десять качок, а тепер тільки порох переводиш. Це — традиційна зустріч, і я на неї, як завжди, „підтакую“.

Тоді ми йдемо до хати, і на порозі нас зустрічає бабуся. В хаті пахне смачним борщем. Я виймаю з ягдашу фляжку з горілкою, і ми сідаємо вечеряти. Зідул інформує мене, як стойть справа з лиманськими озерами. Завжди буває так, що „вчора“ було страшенно багато дичини, а сьогодні „щось“ мало. Тоді я питую, скільки ж Зідул „вчора взяв“ Дід зідає й каже:

- Та одного паганенького куличка.
- В чому ж справа? — питую я.

А справа, бачите, в тому, що йому вже перестали очі служити. З такими очима, мовляв, багато не вб'еш. Потім він розповідає мені кілька мисливських анекdotів. Ці анекdotи я чую вже в сотий раз, але я їх вислухав і тепер з охотою. Зідул завжди розповідає їх, як правду, і мені хочеться йому вірити. Мені так хочеться вірити, що я нарешті й вірю.

— Це ж така наївна брехня, і стільки в ній наївної дитячої правди, — думаю я парадоксами.

Нарешті фляжка моя порожня. До мене тиснеться Нелі, і я їй кидаю два шматочки м'яса. Вона з подякою дивиться на мене й лягає біля моїх ніг.

На дзвіниці дзвонар б'є одинадцять. Тоді бабуся вносить у кімнату солому, і я лягаю на ній.

Завтра, ледве засіріє, Зідул підійде до мене й скаже підводитись. Ми заберемо рушниці й поман-друємо на озера. А сьогодні я лежу на соломі, і мої мислі пливуть по хатці моїх старосвітських друзів.

— У чому справа? — думаю я. — Чому я з такою світлою радістю іду сюди?

Але відповіди я не найду. В кутку вистукує цвіркун, десь на вулиці співають дівчата — і все це як якась дитяча казка. Мислі мені в'яліють, і я починаю засинати. І тоді приходить мені мисль, що мої старосвітські друзі просто туман фантастики, що вони зовсім не живі люди, що це тільки тіні справжньої людини.

— Цеб - то? — знову запитую себе. — Виходить, що мій відпочинок — це не що інше, як порожнє й мертвє місце в моєму коротенькому житті?

Але й тепер я не найду відповіди. Мислі мені зовсім зів'яли. Збоку шарудить солома — очевидно, кошеня блукає по хаті. Крізь сон я бачу клаптик зоряного неба й лежачі силуети моїх старосвітських друзів...

... Але на світанку я підвожуся бадьорий і веселій і з надією дивлюся на бабусю й Зідула.

— Ну, Нелі, сьогодні пополюємо на славу, — кажу я ірландці, і ми йдемо за дідом. Нас випроважає, як і завжди, наша мила бабуся. Тоді кричать півні й стихають парубочі вигуки.

Зідхає півтемрява. Ми довго йдемо вуличками. Зідул пахтить люлькою й мовчить. Нас обминають

хатки, повітки. Де - не - де знову жевріють каганці. Нарешті ми виходимо в степ і тоді перед нами блищить матове срібло озір. Ми вже на лимані. За кілька хвилин я буду з Нелі різати човном тиху поверхню комищуватих вод.

— А ранок добрий! — каже Зідул. — Качки підуть із сходу.

Тоді десь уже розривається постріл, і луна біжить на озера. Ми прискорюємо крок. Свіжий вітерець ласкає наші обличчя. Нарешті під ногами забулькало. Мій старосвітський друг передає мені весло, кладе в човен солому, і за хвилину я на воді.

Десь просвистіли чирята. Десь закричав кулик. Нелі тихо заверещала. Тоді я глибоко, на всі легені, зідхаю й починаю свою напівфантастичну путь.

БАРАКИ, ЩО ЗА МІСТОМ

I

Юхим підійшов до паркану й прочитав такий плакат:

Т О В А Р И Ш !

Тероризуйте тил ворога! Буйте німчуру! Буйте гайдамачину! Наше військо недалеко. Хто не з нами, той проти нас.

Підпільний ревком

Д'ех! Мать твою бог любив!
І тут же Юхим подумав про Мазія
— Так... Розумімо... Ну, держись, Мазію!
Пасмотрим твою ухватку.

Потім заложив руки в кешені і, посвистуючи, пішов до бараків.

Це було вдень.

II

Розсипається небесний дріб по даху й співають ринви одноманітну пісню в переливах легкого дзвону.

Тиха осіння ніч, коли темно, як сажа, а десь запізнився невідомий птах вилетіти на південь.

Над бараками ліхтар примружив своє старече око, засльозився, з сумом дивиться на провалля Біля города присіли бараки, а далі ховаються провалля, де навалено сміття з міських будівель, з помийних ям.

А цвінтар, що праворуч, зарився в стоси жовтого листя, і по каліна загрузли могильні верби...

Ну, і прислухався Мазій, санітар баочний, і чути було — шарудять у листях мишенята дощовитої осени.

Топадають дрібненькі горошинки, щоб напоїти землю невеселим сумом.

Холодно.

Вітер іде широкою вулицею, добігає до бараків і тоді з важким духом трупів несеться до провалля, щоб заритися в сміття.

До бараків, у двір, крізь ворота просунулись рейки, що провели в п'ятнадцятому році, коли з далеких сопок Галичини повезли ранених.

Але зараз не видно рейок — темно, як сажа.

...Ах, Німеччино, Німеччино! Кожного дня заганяєм у ворота чотири - п'ять вагонів напівтрупів, і бараки повні до неможливості.

Тягнуться потяги без станцій, без води, без хліба на батьківщину — і приходять потяги до бараків.

...І от до Мазія прибіг Юхим, кинув спрожога:
— Ну, єсть плакат!

— Що кажеш, Юхиме?

Мазій дивиться двома яркими. Від нього йде труповий дух.

— Кажу — прояви себе!

І розповів: треба товаришам підсобити. Одним словом, приштокати.

Мазій думає не довго, і вже гудить голосом польової порожнечі:

— Це можна... Чого ж не можна?

Юхим подивився непевним поглядом:

— А не брешеш?

— Навіщо брехати?

— Ну, тоді слухай: давай конкретно абсудим.

Скажемо так: зробити треба. Це ясно. А як зробити — подивимось. Згодний?

— Згодний.

— Дивись.. Щоб, значить, вийшло все в акурат і нікоторої змени від тібє не було.

Отже в цю ніч ухвалили так: одного обов'язково приштокати, а далі буде видно.

Окупація — слово не наше, і прийшло воно з темних країв, щоб захмарити наше блакитне небо.

Ходят по місту каски, суворо дивиться голуба одіж.

Не голубіють дні.

Мовчки бунтують вулиці, мовчки бунтує завод.

І порожньо очам, мов о дванадцятій годині ночі в обложеній місті.

Мочить дощ і шлики з червоними китицями й
червоними поверхами. Звичайно, з наших.

Але чорно на душі.

І шкірить зуби почуття помсти і хочеться клацнути.
... Окупація — слово не наше.

Від Мазія Юхим пішов до Оришки. Були у неї
инші санітари, так би мовити товарищи Юхимові.

„Разговори разговарювали“

Говорили про доктора — старшого лікаря та
про інше.

Ну, і лаяли — всіх лаяли. Навіть мерців і хорих.
Сказав один:

— А не помічаєте, хлопці, як старший лікар
почав хвостом крутити? Це не спроста.

Юхим наставив вухо.

Невже і він прочитав плакат?

Гм!

І чогось образився:

— Понімаєш, „хвостом крутє“. Думаєш, тібє спу-
жався?

Регочеться санітар:

— Що це ти, Юхимушко, чи не з Мазієм побував?

Здригнув Юхим: „в акурат влучив“:

— Перехрестись. Який міне антирес?

— Та хто його знає! Мазій чоловік темний

А другий розповів:

— Проходжу це я, братці, біля кладовиська.

Дивлюсь — щось блукає там. Перелякався я, бо

темно було. А потім кричу „хто там такий?“ Не відкликається. Взяв я тоді на бугайця: „хто там такий? Стріляти буду“. Не відкликається і йде до мене. Конче перелякався я, але стою. Коли це підходить. Дивлюсь — Мазій. „Чого ти тут шляєшся? „Могилу, каже, рив“. „Це у ночі“? „А не все одно: завтра ж знову штук двадцять закопаємо“. Отакий!

— Та то його, мабуть, мерці збили з пантелику. Уже нічого йому не страшно.

— Воно так. Та його вже страшно становиться. Юхим заспокоївся й покликав у сіни Оришку.

Така й така історія. Думаемо одного приштокати.

Сам бачив плакат.

Оришка:

— Ну їх до чортової матери! Не звязуйся. Коли б чого не вийшло.

Юхим поважно узявся в боки

— Сайдьоть! Лиш би тібę турботи не було.

А потім пожартував:

— Мінє що — як треба, то й жисті рішусь.

Пайдьош на похорон, музика заграє марша...

Отже говорили ще й про іншу справу, бо помітив Юхим, що Оришка підморгувала комусь.

— Ти гляди, щоб нікоторої zmени. Нащот zmени я чоловек произительной.

Оришка в знемозі похилилась Юхимові на груди

...А за дверима ринви співали одноманітну пісню в переливах легкого дзвону.

III

Чи не здається вам, що ми вже давно в барах,
де труповий дух?

Га?

Суєта. Суєта. Суєта.

Хіба можна кожного зводити у ванну після
довгої дороги без станцій?

Потім рили величезні ями й кидали туди небомбіті, чорні, виснажені цурпалки живого м'яса.

Не чекали й смерти — валили на підводи й везли
на цвінттар. Везли на цвінттар наших полонених, що
були в Німеччині.

Отже праця на дві зміни.

Лікарі ходять по палатах розгублені, сестри й
служанки без ніг.

Носії. Носії. Носії.

.. Мазій і Юхим теж.

І через край переливається в палатах стогін —
чорний, смердючий. І вовтузяться люди й шукають
виходу, ніби пацюки, що попали в раковину з рід-
ким калом.

Душить труповий дух.

Не чути сміху в палатах.

Але не можна ввесь час у такій задусі. Вихо-
дять на повітря й з жагою ссуть його, як телята
материні груди.

... Пройшла Оришка. До Юхима каже:

— Це не завод пахне.

А Юхим вуглем стойть, думає:

— Без сумлення.

І Мазія очима шукає.

... Палатські служанки ліками пахнуть, і все це народ, так би мовити, під знаком запитання.

Ядерні баби, звикли жиравати з хорими, і пухкі та смачні, не дарма на „хорих“ порціях одгодовуються.

Котлети, а не баби!

От і з Юхимом: нежонатий хлопець, а підмортує не одно бабське око.

... Ну, а Оришка єїдлива, шоколадна баба. Одразу до своєї палати принадила („карі глазки, де ви скрились? Мінє заставили страждати“).

Оришка в аптекі крутиться. „Дохтурь!“

Як нема фельдшера, то й сама ліків дастъ:

— Що вам требується? Оліум ріціні?

Й регочеться.

— Ги! Ги!

Хоч окуляри на носа натягай.

— .У - ух, ти! Шльондро непідтикана! У Хранцю надумала їхати, чи що?

Іще гигоче, шоколадна, а груди, ніби холодець, тіпаються.

... Набачив Юхим Мазія — покликав, у бік одвів.

— Ну, що? Може, передумав?

Мазій на цибатих ногах до сонця тягнеться, баньками з безодень виблискує.

Що він думає, ця малпа з зоологічного? А говорить спокійно, наче дитина конфету ссе.

Напевне, від трупового духу заморока пайшла
— Згарбаємо — не писне!

Юхим хвилюється:

— Завела сорока про Якова. Ти ділом говори.
Що за манера? От падаздрітельной!

Одрубав Мазій:

— Не віриш, то йди!

Заблімали очі:

— Мінє усьо одно. Підсобити треба товаришам.
Возьми в унімання... А ти вола, мабуть, перетяг-
неш... Значить, сьогодні?

А увечері зійшлись біля Оришчиної кімнати.

— Все готове?

— Все.

Тоді вже насувалось сіре рядно осіннього вечора.

Пішли до Оришки: поки стемніє.

Оришка з Юхимом жартувала на кроваті. Борю-
кались.

Мазій пактів цигаркою на палатській лаві —
білій з голубиним поблиском.

В Оришки не очі — поросята кувікають.

Натягнула на Юхима млинця (кашкета, цеб - то)
і на вухо телеграфує:

— Нащо цього привів? Погратися не дає. Ги! Ги!

Взяв Юхим Оришчине вухо в зуби:

— Мовчи! Хай сидить. Поспіємо.

Від борюкання кімната повна спеки. Оришка,
мов сонце, що за обрій перевалює.

П'ють воду, прицмокують.

Потім відпочивали.

Каже Оришка

— Чого ти, Мазію, такий непривітливий?

Мазій у вікно дивиться, де огні по бараках ходять — хорих переносять.

Мовчить. Як пугач.

— Скоро год у нас, а все однакової!

Це Оришка, і проглинула:

— Кажуть, з мерцями приятелюєш. Ги! Ги!

Мовчить Мазій. Безодні у вікно вставив.

...Ще пожартували.

І от вечір провалився в темряву.

Юхим заюртався:

— Мабуть, ходім!

Підвелись. А Оришка Юхимові підморгує, щоб спати приходив.

„Тяжелое положеніе: мужчин война перевела“.

От...

Та, бачите, на дворі гомін глухий пішов.

Наставили вуха.

Оришка:

— Кличутъ... Неначе, як хорих привезли.

І крикнуло за вікном:

— Виходь!

Юхим досадливо махнув рукою:

— Подаждьош, не пужар!..

. Зійшли з ганка в багно. Двір увесь шумить.

Поліз в кашкет Юхим:

— Ховай струмент. Діла сьогодні не буде.

Пішли за натовпом до рейок.

... А під навісом, де вагони,— лямпи та свічки бігають.

Сунеться з вагонів скигління й іде в болото.

Метушився вартовий лікар:

— А ну, хлопці, дружніш!

А хлопці й так ледве ходять.

Учора цілу ніч носили цурпалки живого людського м'яса.

В палатах повно. Вже ніде ставити носилки.

— Отже „дружніш“. Підожди, скоро вже прийдуть, загетьманують.

... У палатах крик:

— Куди несете? Ніде. Несіть у шосту.

— Там уже наставили.

— Ну, в десяту.

— А... йди від гріха... мать твою так! Чого там язиком ляскати?

Тільки ринви співають пісню в переливах легкого звону.

— Земляче! А, землаче! Дай, друже, водички!

Мазій наставив свої глибокі ярки.

— Багато вас... Все одно завтра в яму.

Хорій з жахом подивився на Мазія й заскиглив.

Підбіг Юхим:

— Сматри!

І послав кудись у повітря „в бога і богородицю“.

Пахло трупами.

Цвінтар — невеселе місце в нашій республіці.
В'януту трави біля могил.

Зализує на могилах свої рани осіннє сонце, потім
крутить хвостом і ховається за небесним тином.

Уранці копали братерську могилу.

Гризуть мотики землю, а лопати навалюють ве-
лику сопку, і дивимося на неї з сумом.

... Мазій стоїть з мотикою в ямі, а Юхим —
з лопатою на горі.

Інші пішли обідати.

— От дух, аж сюди чути,— сказав Мазій.

Сказав незадоволенно Юхим:

— Не могу я більш терпіти, вашого духу слухати.

І дивиться на Мазія:

— Розумієш: треба завод одкривати. Надоїло
мінє. Хіба це робота з мерцями? Так, недоразуміння.

Потім говорили про сьогоднішній нальот. Так
би мовити, про діло плакатне.

... Летить від кирки земля, бризками розси-
пається.

Росте сопка біля ями.

Сонце в - останнє крутнуло хвостом і пішло в
безвість.

Пішли й грабарі. Яма була готова.

Глибокої ночі піде сюди важкий труповий дух.

Смеркає.

Смеркло.

Від бараків відходять захмарені заулки. Темніє в кварталах — ліхтарів нема, а будинки сиротливи, непривітливі.

... Юхим і Мазій цілу ніч вільні — копали.

Повечеряли й пішли.

Мазій ступає від бараків кішкою, в довгих незграбних ногах оксамит. Щоб не чути, щоб вийти до заводських воріт кішкою.

Юхим каже в долоню:

- Ша!

А сам спотикається, як монополька.

За десять кварталів — свисток. Пішов по кварталах, і тільки за проваллям стих.

Зупинилися. Прилипли до паркану.

Мазій дивиться двома безоднями — очі глибоко пішли під лоб, тільки блиск майорить.

Борода чорна, як ніч.

У Юхима усики з кота. На голові кепі млинцем.

— Ну, от і дивись уніматально. Як підійдемо до пекарні, то й абсуди свайої голової.

Мазій струснув із свитки дощ. Мовчав.

А Юхим кулеметив.

Витяг з багна ногу, — багно крюкнуло.

— Здаровий ти мужик і в арманську був. А тут ради салідарності. Я, брате мій, кательщиком був. Салідарність — первое діло.

Мазій брав саженні кроки, і знову багно крюкнуло.

... Біля пекарні розлетілись вулиці, а далі хмурі димарі на чатах.

Уже видно. І видно ще на чатах каску.

По дошках провалюється гул кроків — розмірено, мов маятник.

Через плече гвинтівка.

— Бачиш? Ну, тепер прояви себе. Ти їхню манеру зучив.

Відповів спокійно, як дощ:

— Що ж, діло ясне: зайдемо з того кінця — і не писне.

Юхим потер руки.

...Із заводу зрідка спотикаються молотки.

А може то кузня, що край села стоїть?

Завод іще жевріє, тільки готується вмирати, коли змовкне останній цех.

Юхим з погордою сказав:

— Кательщики. Це тобі не село: підложив бабу під бік і спи. Тут не засньош!

Чорти його знають: все - таки боязко.

Скільки не говори, а треба ж і діло робити.

Д'ех, мать твою бог любив!

Націлився вже Юхим лізти, та Мазій тут зашептів щось.

— Ну?

Сказав суворо й уперто:

— Ото ж тепер мене слухай.

— Ну?

— От тобі й „ну“.

Юхим затривожився:

— Що ти такий падазрительной... От манера!

Каже Мазій спокійно:

— Цього чоловіка ти мені даси.

— Це того?

— Та його ж.

Повеселішав.

— Бери без сумлення.

— В тім то й річ: допомагати прийдеться. До ями потягнемо. Треба хоч одного живого зарити.

Юхим витріщив очі.

Юхим не розуміє.

А Мазій рішуче одрізав:

— Не хочеш, то я піду додому. Не буду ѿ руки каляти.

Замжичило дрібно ѿ холодно.

От історія! Думав - думав, а думи ніяк не йдуть.

Випалив:

— Сатана ти, а не людина. Не можу я на таке діло піти. А піду. Потому, як я чуствую, пад-дёржку треба.

Крізь мжичку чути було, як провалювався по дошках гул кроків.

...Мазій поліз.

А за ним поліз і Юхим.

Раптом біля заводу стихло.

Тротуар замовк.

Ну, і що ж? Як же далі?

Далі звязали віжками, забили хусткою рота ѿ потягли живе тіло по вулиці, а потім по завулках.

Звичайно, притягли на цвинтар до тієї ями, що
рили вдень.

А яму вже зарили, свіжа могила стоїть.

Чули — од'їхала фура.

Колеса відходили по бруку.

Коли розрили свіжу сопку, з могили ще пла-
зував кволий стогін.

То цурпалки живого м'яса, що все одно скоро
підуть у вічність.

Смерділо трупами. Мазій поставив над ямою
звязану голубу людину й штовхнув її.

Гупнуло.

Застогнало.

Ну, і діла!.. Мать твою в боженят підне-
бесних!

Засипали.

Сказав Юхим:

— Сволоч ти і квит!

... Повернулись захмарені заулки.

Крюкало болото.

Підступали бараки й важкий труповий дух.

В палатах бігали огники.

Але то — не весело. Що тут казати — не весело.

Десь далеко за городом стогнало літо. Мабуть,
умирало на чорних ланах.

. Д'ех! Не голубіс на душі!

І праворуч Дніпра, і ліворуч Дніпра.

І похилила в розпуці свою голову мила
Слобожанщина, щоб слухати свою зажурну осінь.

...Рипнули перелякано ворота у барачний двір.

...А далеко гудів радіо на тисячі гін про жур-
бу нашої невеселої країни.

V

Дощ ущух.

Світанок йшов із сходу ледаче, довго. Потім
брів сірий день, зазираючи в калюжі.

Хмари низько стояли над самотними бараками.

Хмари придавили одним краєм західні квартали
міста.

...З гірода тягнулись клячі з калом.

Ну, а від заводських воріт сунувся натовп го-
лубих людей.

Попереду біг гладкий собака з обірваними ву-
хами. Иноді собака зупиняється, нюхав землю, тоді
зупиняється й люди.

Але це на момент.

Ішли далі.

I от — Юхим ускочив до Мазія.

Шукають... з собакою...

Мазій спокійно сказав:

— Хай шукають.

— Ну, а як найдуть?

— Не найдуть.

. Юхим побіг до Оришки.

Баба в обійми його:

— Ходім, Юхиме, пограємось.

Оришка вартувала всю ніч. Недавно з ліжка підвельась.

Пахне від неї ліками й ядерним бабським тілом—
пухким та солодким, як медяник.

Одштовхнув Оришку:

— Куди там гратися... З собакою.

І заметувшився по кімнаті.

Оришка розіпріла — сон солодкий. Очі поросятами кувікають.

— Та що таке?

Розповів Юхим: так то й так то — біда.

Перелякалася баба. Спідницю скопила. Одягається. Дивиться у вікно.

Видно —

бігає собака на цвинтарі, а потім біля свіжої могили гавкає.

Гавкає, не відходить.

І розривають уже голубі люди свіжу сопку.

Скрикнула Оришка:

— Боже милосердний! Червоні шлики вже бараки оточили.

Ну, і спека!

Зовсім збожеволіла — до старшого лікаря посилає. Впросити, значиться.

— Тъху! От хранзоля дурна.

Ще побіг до Мазія, а той, як попуга, завів:

— Не найдуть!

Шо тут робити? Вилася в „бога й у богородицю“ та й пішов у палати. От.

А на цвінтарі вже вирили чоловіка голубого,
і баражний лікар так визнав: умер від задухи, отож
живим закопали.

І рветься вже собака до бараків, нюхом чує, де
злодій.

Пустили собаку. І сами пішли.

Із старшим - голубим баражним лікар іде.

І вже виганяють з палат.

— Ст - нов - и - ись !

Отже по - салдатському : становись.

Збились у купу санітари й санітарки.

Не так. У шереги треба.

Гомоніли. Гомоніли.

Гомін стих.

Держали собаку за нашийника, а потім пустили.

Знову пішов дощ, у калюжах булькає.

Обнюхає собака кожного — мовчить.

А добігла до Мазія — загавкала.

Вивели Мазія з шереги.

... Ех, Юхиме ! Юхиме !

Загавкала й біля Юхима.

— Виходь !

Потім повели до старшого лікаря допит чинити.

Юхим каже : — Нічого не знаю.

А Мазій яркими подивився й байдуже кинув :

— Ну - да, живого закопали.

... Вивели їх у двір і повели в місто.

Дощ знову вщух.

Було це тоді, коли міські вулиці сонно прислухалися до тиші. Гірод спав.

Тільки тротуари де-не-де глухо одмірювали кроки вартових.

... Втретє розривали свіжу могилу, що на цвинтарі біля бараків.

Струпішали цурпалки людського тіла.

Сморід.

Не чути було, як співали ринви одноманітну пісню в переливах легкого дзвону.

А збоку шаруділи в листях мишенята дощової осені.

Крізь туман бараків майже не видно. Видно постаті край ями.

Верби йдуть за місто до провалля, де вмирає літо.

І от — біля ями із звязаними руками стоять --- Юхим і Мазій.

Ясно? Скільки шликів? — Ховає туман.

До Юхима:

— Ну, кажи: жидам продався?

Мовчанка.

— Ух, ти! Жидовська пика!

Важкий кулак гупнув в обличчя.

Одскочив убік, став біля верби. Це — Юхим.

... Коли могилу розріли, біля ями поставили Мазія.
— Лізь!

Усяка буває смерть, це зрозуміло, і буває смерть, коли від неї смердить трупами.

Промайнула мисль.

Юхим зиркнув на яму і кинувся в туман.

Де руки? Нема рук!

...Бац!

І затріпотіло живе серце, а потім луснуло.

Кров поточилася у листя.

Іще чути було:

— Ух ти, жидовська пико!

...Над цвінтарем проходив туман важкий — осінній.

...Всяка буває смерть, і буває, коли від неї смердить трупами.

— Лізь!

Мазій подивився безоднями в туман і поліз у яму, в гору людського м'яса.

...Це було тоді, коли міські вулиці сонно прислухалися до осінньої брудної тиші.

...Дощ знову вщух...

С В И Н Я

I

Це каже зоологія:

„...має сорок чотири зуби. *Sus domesticus*: йоркширська, темворст, суфолькська, есекська іще багато. І ще: *sus scrofa*: дик, вепер — є в Азії, залишився і в Європі“.

Іще треба розповісти про Карла Івановича і про Хая — між іншим, а про свиню буду говорити потім.

А тепер іще про будинок, а може ще про кого - небудь.

Будинок . . .

Будинок має чотири виходи, входи. Вихід вісім кватир, кватира чотири-п'ять кімнат, а кімнати (назад !) — дають ще кватири. У кімнатах, у кватирі, де Хая, не де Карло Іванович: нижче поверхом, — чотири кватири: Хая, сем'я товаришкі Зої з Зоєю і два товариші: один товариш з товаришкою, тепер жінка (чи як там?): Райський і вона, Яблучкина. Четвертий — Петушков.

От.

А от, припустім.

Два балкони: один вище, другий нижче.

...Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця... (Є такі ярки — цвіркунячі, повно точіння, коли вечір, коли в степу блукає таємно червоний огонь: мабуть, багаття, а мабуть... не знаю). Двадцять кроків гримає духовна музика — це сад „Гастроль“. А коли стихає, тоді симфонічний оркестр.

Дивлюсь —

ліхтарі, ліхтарі, ліхтарі, як золотий горох це над будинками, видно з будинку, що над будинками.

...А десь збираються іхати кудись. Під'їдуть до семафору, а там іще семафор, іще семафор...

Так от —

під балконом гризуться собаки, зрідка плачуть коти, мов ті діти.

Вечір. А потім —

ніч.

— Мяу - у - у !

Садок. Із садка арія з „Івана Сусанина“. І тому, що Глинка великий композитор, і місто не місто, і огні не огні, сумно, тоскно, радісно... І знову сумно...

Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця...

А коли виступував цвіркун (тоді прийшов вечір),
Хая пішла на балкон і через бильця перехилилась,
щоб покликати:

— Ка - арль! Ка - арль!

Це так: язик до піднебення. От повторіть голосно:

— Ка - арль! Ка - арль!

Чоловік живе і він не знає, що він малпүе. Один зробить „гав“ — другий зробить „гав!“ бо в природі теж: весна заплаче дощами, а потім і осінь заплаче дощами. Між іншим, чом ми так любимо бабине літо? Я думаю не тому, що ми бабники. Ви як гадаєте? А от Латвія ніби - то ріка і тихенько струмкує, це тому, що Латвія нагадує латаття, а біля латаття вода якось завжди струмкує.

Хая покликала й пішла в кімнату.

А тоді на східцях шум, тупіт, і влітає канарейкою Карло Іванович.

— Шьо, детошька?

Карло Іванович „шьо“ — прибалтійський акцент: „шьо“. Христосик Карло Іванович, во благообразії: русява борідка, а в сірих очах смирення (вода біля латаття тихо струмкує).

Хая показала пальцем:

— Там я напісяла, візьми винеси.

Карло Іванович заметушився, спотикнувшись, схопив „генерала“ і вискочив.

...А тепер —

— а тепер Хая лежить на канапі. Карло Іванович, коли розсердиться — Ах, ці жірні шеншіні ... (здається: жірні жінки всюди, навіть, де цвіркун точить крильця, навіть снятися — всюди ... жірні шеншіні ...).

Карло Іванович увійшов з порожнім „генералом“ і поставив його обережно під кровать.

І сів... і не сів...

Хая сказала суворо:

— Іди. Можеш сьогодні не приходити.

...Коли б'ються піvnі, а потім один тікає, тоді одному чуб настовбурчений. Так і Карло Іванович.

Карло Іванович пішов, він не розсердився, стримав себе, тому що він піvnічний чоловік, а на піvночі довго холодно.

А прийшов сюди через піvгодини (на п'ять хвилин) Райський — живе за стіною. Райський прийшов сказати:

— Єрунда!

Єрунда: пишуться тези, тезове царство. У Райського тезовий стіл, спеціяльно, стоси.—Я здихаю!— Єрунда. З жахом: — Шо ви робите? — Єрунда!.. — Не думаете ви цього: коли тези згоріли, тоді вилетіла з них літера „з“, поширяла над землею ї сіла на своє одвічне місце. I пішло звучати в другім таборі:

— З - з - з - з - з - з !

— З - з - з - з - з - з !

Звучить холодно, уїдливо, одноманітно...

Райський мовчить. Більше мовчить. Коли висловиться —

— доклад по питанню... Докладач т. Райський,

...Хая взяла за руку, а потім на вухо, а потім лукаво:

— Правда?

Похмуро:

— Так...

Тоді Хая розвела руками:

— А - я - я... Такий розумний, а теж попались на гачок... Ну ѿ Яблучкина!

І ще про Яблучкину, жінку (чи як там?) Райського. А потім грала очима:

— О темпора о, морес! Де нравственість? От візьміть Тему Касальську. Знаєте? Вона каже: мені що? сьогодні один, а завтра другий не все одно, з якої чашки однакове вино пити?

І брала його руку й трошки томилася:

— Я не можу! Я так не можу!

...А Карло Іванович не засне, поки в Хаї не темно. Довго не темно — прислухається, хвилюється, а коли говірку чути, Карло Іванович сальтоморталить по-цирковому: заложить ноги в залізні перекладини балкону, а тулууб і голову кине вниз. Дивитись вниз не можна: в голові кружляє, упасти — розбитись на смерть. Зате так видно, що робить Хая (її балкон нижче): чи не прийшов хто, а як прийшов — що таке?

...Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця, а потім симфонія в саду „Гастроль“.

...А хтось поїде кудись: під'їде до семафору, а далі ще семафор, ще семафор...

Далеко на півдні замислилось море. Далеко далека Ялта — порт. Морські купання, і море пахне, і виноград пахне, а грони з винограду на взгір'ях. Виноград у листях, і тільки зрідка соковито на сонці блищить.

Так блищить: морська хвиля мчалась і вдалило її з нальоту проміння.

Тут Лівадія, Оріянда, Алупка, тут у старовину генуїська оселя з далекої Італії... Пахне тютюном, дурманить тютюном...

Тут нащадки лихої татарви, тепер: „шурум-бурум“ — спокійні, задумливі татари... І гори: Яйла, Чатирдах, Карабах...

Відпуски дають у травні, в червні і коли вже стиглий виноград.

Хая чекала на свіжий виноград і булаувічлива до Карла Івановича, рідко тривожила його з „генералом“.

А виноград „скоро поспіє“

...Ранок, ще рано: пів на одинадцяту. Вікна на захід, сонце на сході. Сонце зійшло, але не видно: на тім боці.

...Нарешті прохидаються, прокинулись. Нарешті — стук: це шофер.

До Зої увійшов шофер. Каже:

— Дозвольте посидіти. Ще не підвівся... совбарин.

Це про Райського — за ним приіхав.

... Минуло ще півгодини. Не прокинувся. Шофер хвилюється:

— Мабуть, піду... постукаю.

Іде й каже незадоволено.

— Атвєтственнай... гипо - по - по - там.

... Єсть воли волов'яча шия — Райський. Шофер не зайкається; гипопотам не скаже, скаже зайве „по“; гипо - по - по - там.

Нарешті прокинувся, умився.

Поїхали.

Тоді до Хаї постукав Карло Іванович:

— Дєтошька, ті не пайдьош на шлюжбу?

І чути незадоволений голос:

— А ти сам не догадаєшся? Не знаєш, що в мене женська хорoba?

І тихо (про себе):

— Остолоп!

Навшпиньках од дверей Карло Іванович. Але Хая кричить:

— А молока, мабуть, не приніс?

Дійсно, молока не приніс Карло Іванович. І кідається від дверей Карло Іванович.

... З усіх ніг! З усіх ніг!..

Але напроти Петушков: теж на службу.

— А - а - а...

В грудях повно почуття: не сказати, не говорити, не вимовити. (На дощі лелека вбирає в шию голову і нижче. Так Петушков).

Конфектно, карамельно посміхається і руку плавко й обережно:

— А - а - а...

Карло Іванович ухилився:

— Ах! Залиште!

Біжить, побіг по молоко. Петушков конфектно, карамельно посміхається і чимчикує на службу.

В дорозі:

— А - а - а.

І сюди, і туди безцвітний капелюшок. Згинається туманно розпливається. І от —

— служба.

А потім (нарешті) —

— столовка.

Хитає беззубим ротом (він не старий), каже:

— Ми з Григорій Федоровичем...

„Ми пахали“ Це з наркомом. І так думають: тут — відповідальний там, там — відповідальний тут.

Тому:

— служба, і служба „а - прима“.

... Коли Петушков побіг, прокинулась Яблучкина.

Стіна. За стіною Хая. Хая демонстративно вистукує закаблучками — ходить. І Яблучкина теж. Це так: два двори, паркан, біля паркану колючки. В колючках — і там собака і тут собака:

— Гrr! Гав! Гав!

— Гrr! Гав! Гав!

Але паркан.

На Миколаєвській церкві годинник ударила двадцять. На бруку кричать грузовози.

В кватирі увійшла уборщиця. Уборщиця становиться так: між двох дверей — Хайної й Яблучкої.

— Барішня!

Тоді вискачують разом.

Яблучкина:

— Можете убирати... Котік уже сів на *автомобіль*.

(Автомобіль підкреслюється).

Між іншим: за Карлом Івановичем автомобіль не приїжджає.

Хая:

— Да, да!.. Будь ласка, скоріш, а то до нас, мабуть, приїде *народний комісар*.

(Народний комісар підкреслюється).

Яблучкина зневажливо подивилася на Хаю. Її очі кажуть: — Народний комісар? Гм... Не віриться.

А, потім двері: Хлоп! хлоп!

А за дверима уборщиця: чи сюди, чи туди? Вона непрактична дівчина. Але вона розуміє. Вона згадала село, вигін, дівчат і крем'яшки. Згадала — пішла в кухню. Заплющила очі, розставила руки й покрутила в повітрі пальцями: коли зійдуться, тоді спершу до Хаї прибирати, коли ні — спершу до Яблучкої прибирати. Не зійшлися, треба в Яблучкої, але вона з тривогою думає, що й народний комісар — це не аби - що.

Убирала в Яблучкиної, а Хая демонстративно закаблучками вистукувала.

Потім уборщиця прийшла до Хаї, а Хая на кроваті розкинулась.

— Ах, боже май ! Чого ви так довго ? Я ж просила вас скоріше, бо до нас, мабуть, приїде народній комісар.

А потім закричала глухо :

— Ох ! Ох !

Уборщиця :

— Що з вами, барішня ?

Тоді Хая сказала з тugoю :

— Ах, яка ви дура . простіть мене, Прісю. Невже ви не розумієте, що в мене хороба матки ?

...Маленька справка : Карло Іванович приходив до Зої й казав :

— Ах, Зою ! Ві такої корошій товариш . Ніфшелі Хая міня не лупіт ? А я не маху, мі северні люді надолько лупім ...

Зоя :

— Я, Карло Іванович, не знаю ...

І до матері :

— Мамо, вгомоніть Соню, чого вона розкричалась ? Поколишіть ...

III

Зоя, сем'я Зоїна. Зоя дивиться перелякано. У неї чоловіка нема (був), у неї салдатський пайок і мільйон (п'ять коп. зол. валютою) жаловання на місяць.

Зоя дивиться перелякано: єсть вулиця, єсть вітрини напроти. Колись у вітрині було порожньо, а потім з'явилися дамські капелюшки, і Зоя трішки забула Маркса.

Хая сказала:

— Бачиш, і живеш, дурочка. А то б жила в кочурці. Що значить протеже? Це мені дякуй.

Зоя дякувати не знає, а мати каже, що хліба нема на сьогодні і (о жах!) не варили кулішу в ескадроні: Зоя працює в ескадроні.

І сказала Хая:

— Ну, слава богу, скоро вже поїду в Ялту.

А потім додала з докукою:

— Тільки нудно з ним. Ах, як нудно. Я вже і так, і сяк, але не можна покинути. Ну, як я буду жити без совнаркомки?

Це про Карла Івановича...

А на покрівлі латають покрівлю. З'їли літа покрівлю, бо йдуть літа не вертаються.

А на краєвиді акварелі і силуети церков, силуети будівель, димарів...

Іще маленька справка:

Хая іде з Карлом Івановичем у Ялту через півтижня, а Яблучкина з Райським на Кавказ за два дні.

Хая пішла в свою кімнату й стала напроти трюмо. Подивилась на себе.

На покрівлі латали покрівлю: стук! стук! З'їли літа покрівлю...

... Пахло розтопленим салом...

Хая дивиться в трюмо й чує: Яблучкина знову вистукує закаблучками. Тоді Хая знову пішла до Зої й сказала з обуренням:

— Це ж хамка!

Це про Яблучкину. І розповіла:

— Хіба я раніш так жила? Тепер що? За ідеї. А перший мій чоловік був директором у заводі... Да...

Хая задумливо подивилась на Зоїну маму, а Зоя уважно, перелякано слухала.

— А що вона, ця Яблучкина? Потаскушка! Ну візьми: я ж Райського добре знаю... Ти його раніш бачила з нею?.. Ага! Ти б подивилась: він негліже, а вона перед ним, як сучка хвостиком. Ну, а потім розфутилась. Розумієш? Амури.

І відзначила з докукою:

А він — дурень. Радий за всяку ціну одкарекатись від неї, і не знає як. Боїться скандалу. Ех ти, теоретик!

Виходив полуценій до Зоїного вікна. Закричали в коридорі Зоїни й мамини діти. В саду „Гастроль“ ішла репетиція, кінчалась репетиція, а за силуетами димарів курів шлях.

. Подзвонили. Це Карло Іванович приніс обід. Зоя перелякано дивиться на маму, підморгує мамі, щоб не прохала в Хаї лишків Хаїного обіду. Мама похитала головою й пішла одчинити двері. А Хая пішла до себе.

Обід починається, почався звичайно з того, що Хая не задоволена з обіду. Дивується: чому не видають шоколаду? А від борщу смердить старим салом.

Карло Іванович:

— Це ж, дітошька, боршь, боршь всігда з старім салом.

Хая не витримала:

— Дурень!

Лягає на кровать і суворить брови, Карло Іванович винувато дивиться на борщ.

...За вікном „катеринка“ грає „розлуку“. Ще прийшов німий і закричав за вікном по-дикунськи:

— Е-е-е!

Полетіли, мабуть, засмальцювані грошзнаки. І знову чути: стук! стук! — латають покрівлю. Стихли бунти, громи, революція — латають покрівлю.

Коли Хая не єсть — не єсть і Карло Іванович. Тоді Хая спитала:

— А узnav, на якій підставі цей оболтус Петушков столується в совнаркомці?

Карло Іванович розгублено подивився:

— Ах, дітошька! Я забуфь.

Скрикнула Хая

— Забуфь! Забуфь! Нічого сказати — громадянин: забуфь! Хіба ти не бачиш, що ця бездара хитра, як лисиця. А він — забуфь! Ну й годуй Петушкових совнаркомкою.

Карло Іванович ще винувато подивився на борщ, а потім несподівано образився.

— Шьорт знає шо! Шьорт!

І підвівся й підсмикнув брюки.

Тоді Хая раптом заласкавіла:

— Що ти? Що з тобою, не хвилюйся, Карль.

Ах, який ти нервовий. От як поїдем у Ялту

Карло Іванович зневажливо подивився на Хаю, затрусилась русява борідка, почервонів, як стрючковий перець. Ще раз підсмикнув брюки й кинувся з кімнати.

— Шьорт!..

Прибіг до Зої:

— Тафольно. Ві, Зоя, карошій товарішь. Каварітє: долько она будіт мушіть міня? Ніфшелі она міня не люпіт? Шьорт!

IV

Поспівав виноград — там, на березі моря, де Алупка, Яйла, Чатирдах, Карабах, де задумливі татари: „шурум - бурум“ — нащадки лихої татарви.

Останні дні перед од'їздом.

Ранком уборщиця Пріся заплющує очі: чи зійдуться пальці? І в останні дні демонстративно вистукують закаблучки: Яблучкина й Хая. Пройшов П'ятірка на службу, конфектно, карамельно усміхається. Иноді й Хая йде на службу.

„...Дано сие в том, что он командируется на Кавказ по служебным обязанностям. Предлагается гражданским...“ і т. д.

Завтра Райський з Яблучкиною їдуть на Кавказ.

А перед од'їздом розігрався таки скандал. Яблучкина вилила в раковину помії, а це побачила Хая.

І сказала Хая:

— Боже мій, яка некультурність!

Яблучкина фіркнула:

— Будь ласка, не вчіть. Сама знаю.

— Знаєте, та, мабуть, не все... Ах, яка некультурність!..

Тоді Яблучкина скрикнула:

— Ідіотка!

Хая зблідла:

— Що ви сказали?

— Ідіотка!

Хая в знемозі похилилась на стіну:

— Ох, мені дурно...

Але раптом побігла до дверей і крикнула:

Ти думаєш, що тебе Райський любить? Дулю під ніс... Сучка!

Вийшов П'єтушков, конфектно, карамельно по-сміхався.

А - а - а!..

Хая скипіла:

— Чого вам треба?

— А - а - а!..

— Дурень! — і вскоцила в свою кімнату.

Хая конче хвилювалась і покликала Зою. Лаяла Яблучкину, а потім говорила про Пєтушкова:

— От. Живий ескіз для комедії. Сидить у совнаркомці й підслухує, що говорять. Вислухав засідання, а потім до якогось наркома: — „Ви ж не забивайте, Сергей Петрович, сьогодні у нас в шесть часов засіданіє“. — „Да, да... я помню“. А він же на бугайця взяв. От ескіз!... Ну, брешеш, я таки доб'юсь, яким ти махером у совнаркомку попав.

Зоя уважно перелякано слухала й вертіла в руках газету за 26.

І ще казала Хая:

— Брешеш! Ще й з будинку цього виживу.

І додала надто серйозно:

— Хіба ти не знаєш, що тут тільки члени колегії будуть жити? Я за тебе, дурочка, дуже рада. Тепер ти б ніяк не вселилась. Подякуй мені.

(Кінець! Кінець! Кінець!).

То б'є в літаври моє надхнення.

(Кінець! Кінець! Кінець!).

27. Яблучкина й Райський їдуть на Кавказ.

Метушилась Пріся:

— Баришня!

А шофер перевозив корзини на вокзал.

— Атвєтственнай... Гипо - по - по - там.

Райський увійшов до Хаї:

— Прощайте!

І сказала Хая

— Мені рішуче вас шкода.. Опредільонно

Шофер покликав:

— Пожалуйте, машина готова.

Райський підвівся.

... А за стіною Яблучкина вже демонстративно виступувала закаблучками.

Райський пішов.

27, 28, 29.

Їхати. І цим їхати.

... Це, здається, в Ібсена, а може в Пшибишевського — сильна любов перемагає нелюбов, і нелюбов любить.

Так Хая комусь:

— Я знаю, він мене любить до божевілля. Хай же переможе мою нелюбов.

А йому:

— Карль! Я люблю тебе, але в мене хороба матки. Я нервова.

Комуся:

— Він і справді став неврастеник. Йому треба жінщини. Але я не можу! не можу!

Йому:

— Дорогий мій Карль, не забудь захватити в Ялту оце шмаття: це для менструації.

Сьогодні Карло Іванович ходить самоваром вичищеним.

— Ка - арль ! Ка - арль !

І канарейкою летить Карло Іванович...

...А все - таки сьогодні, в останній день зчинилася драма.

Карло Іванович прийшов спати до Хаї і не приніс подушки.

Хая довго мовчала.

В саду „Гастроль“ не було симфонічного оркестру — співав московський Піrogov.

Кричали :

— Блоху ! Блоху !

Але не схотів співати блоху : гонор знаменитості.

Раптом вдарив духовий оркестр.

Хая спітала :

— Чого ти не приніс подушки ?

Карло Іванович :

— Я, дітошька, забуфь !

— Забуфь ! Забуфь !

I. почала розпікати, і ... почала.

-- Забуфь ! Забуфь !

Як і треба було чекати, Карло Іванович довго слухав, а потім пополотнів. Але на цей раз так пополотнів, як ніколи.

Спершу він підсмикнув брюки, потім забігав по кімнаті і раптом закричав мов не своїм голосом :

— Рабіня! Рабіня! Шьо ті мушаєш меня? Рабіня!

Трусилась борідка, ще підсмикував брюки й кричав мов не своїм голосом.

Хая перелякалась:

— Зою. Зоїчко! Йди сюди. Він уб'є мене.

Прийшла Зоя, але Карло Іванович конче розійшовся:

— Рабіня!... Рабіня! Два хота мушаєш!

Хая теж пополотніла:

— Карль! Що ти кажеш? Боже мій! Ти попираєш усе святе: ми так жили два роки... Ах, боже мій! Зою, мені темніє в очах. Ох! Ох!

Тоді Карло Іванович вискочив із кімнати й ускочив у Зоїну кімнату. І чути було на всю квартиру істеричне:— Рабіня! Рабіня!

Хая обняла Зою:

— Що мені робити, скажи, що мені робити.

Пропала Ялта!.. Що я буду робити без совнаркомки?

Але коли Карло Іванович стих, Хая заговорила з сумом:

— Він, їй богу, скоро вмре. Він неврастеник. Я вже спокійно чекаю на його смерть... Тільки що мені робити? Пропала Ялта!..

І плачем заплакала... В саду стихло: публіка розійшлася. За вікном жевріли зорі.

Зоя вийшла з Хайної кімнати й пішла до себе. Карло Іванович блідий, схвилюваний сидів край вікна.

— Канець! Тафольно! Я фам, Зоя, правду скажу: ізтєфалась ана два хота, а тепер канець. Тафольно.

І підвівся:

— До сфітання! Пойду к сіле. Тафольно!.. Ми сеферні люді долько терпім, но — тафольно!..

І рішуче пішов до себе на другий поверх.

Так було 29. 30 Пріся прийшла убирати, і вже не гадала на пальцях.

...Пробіг (конфектно, карамельно) Петушков.

А 30 увечері кур'єрським потягом Карло Іванович з Хаєю їхали в Ялту. Карло Іванович говорив:

— Шьо, детошька?

Хая дивилась у бік...

А про свиню я так нічого й не сказав. І не скажу. Свиня для того: „підложить свиню“, не сказати про свиню — це прийом.

КІМНАТА Ч. 2

Макс прокидався о сьомій годині, хоч і лягав надто пізніш од Вівді. Хутко одягнувшись, він біг до кубу, що був на першому поверсі. Коли там нікого не було, хапав два - три поліна і, озираючись, повертав із ними до кімнати. Так було що - дня, а тому й палива в кімнаті ч. 2 було завжди досить.

Вівдя прокидалась не раніш дев'ятої. Надумавши встати, вона похмуро казала:

— Срулю!

Макс покривловав обличчя і з благанням дивився на неї крізь сині окуляри. Тоді Вівдя грізно:

— Срулю!

Макс хвилювався:

— Як тобі не соромно ображати мене?

Вівдя мовчала, тільки брови їй збігалися до купи. Макс навшпиньках виходив із кімнати, а Вівдя вдягалась.

Одягалась Вівдя завжди з півгодини, а Макс стояв за дверима й чекав. Потім він приносив окріп вохи пили чай. Вівдя всміхалась:

— Чого ти на мене, Максе, сердишся?

Макс мовчав.

— Може того, що я не хочу за тебе виходити заміж?

Макс мовчав.

А ввечері вони слухали, як за стіною, в сусідній кімнаті, кричала дитина.

— У - а ! У - а !

Вівдя підводилась, брала із столу яку - небудь книжку й говорила

— Максе ! Ти не дурний хлопець. Скажи мені : який логічний зв'язок між життям і цією книгою ? Шо це за книга ? Max ! Ага, філософія Маха. Ну, що він там проповідує ?

І тут же Макса за плечі й не давала йому говорити.

— Я знаю ! Я все знаю... Ша !

Макс з благанням, як прибите цуценя.

— Дюнічко !

Грізно :

— Максе, не треба плодити дітей ! Наслідування відзнак нікчемності.

І серйозно :

— Ти кого зараз студіюєш, Гегеля ?

— Ні, Дюнічко, Канта.

Потім одягались і виходили на вулицю.

Коли була субота, увечері йшли через площеу Карла Лібкнекта до синагоги.

Вівдя — українка, Макс — єрей.

Макс казав :

— Уй, яке гарне небо !

Питала:

- Ти віриш у небо?
- Гм! Навіщо вірити... споглядаю.
- Тобі хочеться молитися?
- Так. Я хочу споглядати.
Вони йшли в синагогу.

А повернувшись додому, Вівдя глузувала

- Срулю! Уй, Срулю! Які противні твої фанатики.
Макс жахався.

— Дюнічко! Які ж вони мої?

І знову за стіною кричала дитина.

— У - а! — У - а!

А у вікно заглядав клаптик сірого неба:

В коридорах гостиниці — „загального помешкання“ робітників Н - ської військової установи — вешталися люди, а по вулицях шуміли автомобілі й фаетони.

Вівдя непорушно сиділя біля вікна.

Макс брав книгу й читав уголос.

О десятій годині Вівдя казала:

— Годі, скажи мені, Максе, що б з тебе вийшло, коли б не війна й не революція?

Макс:

— Не знаю.

— А я знаю. Ти б де - небудь у провінціальнім місті екстерничав. Тебе б жидожери уперто три роки підряд зрізували по латині, чи що. Нарешті ти б видержав іспит і був би дантистом. Ха! Знаєш, як шансонетки ...

Вівдя підняла трошки спідницю й цинічно за-
співала :

„Пошла я раз к дантісту,
К великому спеціалісту,
Чтоб он мне вставіл в дірку
Зуб ! Зуб !“

Макс нервово перекосив обличчя.

— Дюнічко !

— Знаю, що Дюнічка. Ну, ладно... А потім .

Потім вона замислилась і додала :

— А я була б інженером. Так, Максе, я була б інженером.

Макс уважно дивився на неї крізь сині окуляри, а вона примружувала очі, як кішка.

Несподівано :

— Сруліку ! Мій Сруліку !

Втягував шию в плечі й нахиляв голову.

А за стіною знову кричала дитина :

— У - а ! У - а !

До Вівді прийшла подружка по гімназії — Хри-
стя. Та є задумлива, як вечірнє небо. Як і завжди,
довго мовчала, а Вівдя стримано чекала. Хвилюва-
лася, що з партії викинуть — інтелігентка. Завжди
боялась.

Вівдя сказала :

— Яка ти жалкенька.

Усміхнулась :

— Я тобі, як другові...

... Прийшов із служби й Макс. Сів на кāнапу й довго дивився на Христю з - під лоба.

Каже :

— Чого турбуєтесь ! Хай викидають.

Христя :

— Ах,— зідхнула довго й широко.— Уже три роки в партії.

Вівдя поралась біля умивальника й знову прімружувала очі — єхидно.

— Тоді не будеш совнаркомської пайки одержувати.

Христя підійшла до столу, взяла в руки книжку, подивилася на неї, погладила її ніжною долонею.

— Я не одержую !

А Макс хвилювався :

— Я от вийшов з партії... і нічого...

— Ну, ви ж анархіст.

Максові приємно було, коли його називали так.

Він надхненно сказав :

— Так, анархіст... Вільний чоловік. І більшнічого.

Але Вівдя обрізала :

— Який ти анархіст ? Досить похвалятися.

— Дюнічко...

Не хотіла говорити.

Христя підвелається і заломила руки.

Христя така маленька дівчинка, хоч їй і два-дцять шість літ.

Вівдя накинула на плечі хустку й пішла з Христею на зібрання комгуртка. Там сиділа oddalik —

безпартійна — і слухала. Вона завжди була на партійних зібраннях.

У гостинці ще жила баба Горпина. Служила на кухні — картоплю чистила. Був у неї й чоловік. Чоловік мав орден червоного прапору — на фронті праці одержав. Чоловік був дуже ледачий і нічого не вмів, крім як похвалятися. Горпина була товста баба й євангелістка.

Коли хто спотикався, вона казала:

— Це вас господь Ісус Христос наказав. Значить, вам треба молитися.

А комендантові гостинці вона радила:

— Заглянь, мое чадо, в євангеліє од Матвія.

Комендант „гнув“ матюком і т. інш.

... Почистивши картопшку, Горпина піднялась на другий поверх. І сьогодні вона чекала. Так, вона чекала.

Цю ніч їй снились сни золоті, як ризи господні. Приходив Христос.

Такий золотий, такий золотий!

Думала — це добрий сон, і згадала серпневі колосся біля сусідського тину. Проте сусідський тин був тридцять років тому.

З Вівдею Горпина зійшлась несподівано й дивно.

— Господня справа, — казала Горпина й витирала сльози радости. Вона щиро вірила в чудеса. Вона людей не шукала, люди сами йшли до неї. Так думала. Вівдя теж сама прийшла.

Каже:

— Ви, бабусю, євангелістка?

Ну, а потім сходились, дивились одна на одну й мовчали.

Вівдя так тихо, лагідно, наче за далеким сном тьмяна тиша:

— Нам говорити, бабусю, нічого. Ви дивіться на мене, а я на вас... Отак! Я бачу в ваших очах Христа.

Колись один робітник постукав у цю мить до кімнати. Ой, як Вівдя заскаженіла. Горпина перелякалась, а потім подумала.

— Господнє серце!

І вони знову дивились одна на одну.

...Горпина увійшла в свою кімнату. Взяла євангеліє й читала. Подумала: на віщо друкують різні книжки, коли не достає священих книг. Недавно ходила на базар — скільки тих людей приїжджає з села, щоб купити євангеліє чи то біблію. А їх і нема.

Потім відкинула занавіску й дивилась у вікно. Вікно виходило в двір. Видно було помийну яму, а Горпина мріяла про небеса. Увечері чоловік її пішов дрова рубати, а в двері постукала Вівдя.

Простягла обійми — поцілувались. Вівдя сіла напроти Горпини. Зідхнула.

І на цей раз дивились в очі.

Колись Вівдя, лягаючи спати, сказала:

— Максе! А знаєш, що я бачила сьогодні?

Макс нашорошився.

Вівдя підвилася з ліжка, насунула на босі ноги виступці і, підійшовши до виключателя, погасила електрику.

В кімнаті стало зовсім темно.

Далі поволі поточився відблиск від далекого ліхтаря — блідоголубий.

Було пізно, бо тільки де-не-де протарахкотить фаетон і змовкне.

Вівдя казала:

— Ти не жахайся. Я буду спокійно. Іду я сьогодні тротуаром. Коли це зирк, а біля мене якась жінка в постолах. Я думала, що вона звичайна, а вона божевільна.

Зареготала:

— Божевільна... Ха! Тобі не страшно?

Раптом підхопилася і побігла на канапу, де сидів Макс. Обняла.

— Ти не бійся, мій Сруліку! Я хочу просто оповідати... Ну... от! Слухай. Вона, ця жінка, була в постолах, а лице її було таке, як оцей відблиск.

Вівдя простягла руку, і на фоні блідого світла чітко вирисувався силует її руки.

Макс важко дихав.

— Так, як оцей відблиск! І я подумала: вона божевільна. Вона йшла поруч мене й говорила з повітрям... Да! Я забула сказати! Вона тягнула з собою мініяюрний возик, а на нім був клуночок.

Ти розумієш, клуночок. І все це було так надзвичайно. Я згадала того божевільного, що завжди сидить біля вокзалу. А потім я згадала й усіх міських старців. І мені стало страшно. А потім я подумала. Ти знаєш, що я подумала? Ні, я тобі не скажу.

Вівдя притиснула свою гарячу щоку до Максового лоба. Макс зняв окуляри й протирає очі.

Казав.

— Патологія, Дюнічко. Не своєчасно.

Розсердилася.

— Дурне! А все життя — що таке?

Заговорив уперто:

— Ні, Дюнічко! Життя досить нормальнє явище.

Я люблю життя.

І засоромився:

— Може, не так, я не знаю. Мені іноді буває жалко, що я покинув партію.. А всі ми, правда, може й ненормальні, бо не кожному пережити ці дні.. важко...

Вівдя закричала:

— Мовчи! Мовчи! Ах ти, агішко моя нещасна...

Сруліку!

Хтось проходив біля їхніх дверей і зупинився.

Тоді Вівдя ще раз закричала:

— Мовчи! Мовчи!

Коли вони полягали на ліжка, біля гостиниці затрубив ріг і з грохотом пробігла пожежна команда.

Не спали майже до ранку.

Завтра Вівдя не пішла на службу, у неї боліла голова.

Наближалась весна. Голубіли душі, а в дахині імпровізувало на рожевих плямах. Танув сніг, тануло, сентиментальнничало сонце.

Баба Горпина казала:

— А там у нас, на селі, поле.

Хтось сміявся весело, дзвінко, на всю гостиницю.

— Ну і що ж, що поле?

Баба Горпина:

— Ціле поле, як ризи Христові.

На неї теж, безумовно, впливала весна. Крім того, вона не звикла до міста. Думала залишити гостиницю і — додому. А чоловік хай тут. Вона навіть не проти того, щоб він добув собі молодшу зозулю. Вона во Христі, що їй? З Вівдею Горпина майже не стрічалась останній час. А коли їй стрічалась, то розминались мовчки.

А до Вівді почав ходити комісар Вольський. Такий: самий звичайний комісар із батальону.

Макс зійшовся біля театру з Христею. Заговорив нервово, поспішно:

— Слухайте, що з моєю Дюнічкою робиться — не знаю. Ну от Вольський — він її любить. А мені що робити?

Христя задумливо дивилася кудись у бік і здавалось, що вона споглядає.

Макс :

— І сьогодні він у нас залишиться. Він буде в нас ночувати. А я не знаю, як мені бути.

Христя спитала :

— Ви з Вівдею живете ?

Наївно :

— Так, живу !

Але Макс не зрозумів Христю. Потім вона сказала, що їй треба спішити на зібрання, а Макс схвильований побіг у гостиницю. Він став біля дверей і цілу годину стояв тут, затуляючи вуха, коли з кімнати доносились голоси.

Нарешті вийшла Вівдя й здивовано :

— Чого ти в кімнату не йдеш ?

Тихо.

— Дюнічко !

Вона засміялась.

Він просив її, щоб Вольський не ночував у них. Тоді вона розсердилася і сказала, щоб не ночував Макс. Вона не боїться Вольського і буде спати з ним в одній кімнаті.

Вівдя пішла, а Макс плакав тихенько ще з годину, а ночував усе - таки дома.

...Далі було що - дня.— Вольський приходив і ночував у них. Макс змарнів, але боявся сказати Вівді, чого хоче від неї Вольський.

А по всій гостиниці співали - басували.

Кипіло все напередодні весни, як у казані над золотим багаттям.

Баба Горпина ходила коридором, і оповіщала:

— Моліться Ісусу Христу, діточки. А я завтра виїжджаю додому. Знаєте — там у нас поле.

Перед од'їздом Горпина зайшла таки до Вівді. Та подивилась на неї й тихо сказала.

— Ідіть, бабусю... Ви не вірите... а може я не вірю...

Гапка:

— Що з тобою, дитятко?

Але хутко вийшла й попрямувала до вокзалу. Вечірнім потягом вона поїхала на село.

Макс ходив непримітний по місту й шукав Вівдю. Вона пішла кудись із Вольським. На площі Карла Лібкнекта він зустрівся з червоноармійцем Киптяєвим. (Був такий у батальйоні Вольського).

Раніш Макс якось його не помічав, а сьогодні хотілось говорити з ним.

Повертає розмову на Вольського.

Киптяєв увесь час нервово підморгував очима — його контузило в імперіалістичну війну.

Макс спитав: що таке Вольський? Похвалив: Вольський — хороший чоловік і головне — витриманий.

Макс образився й пішов до парку.

На доріжках уже були люди. Кожному хотілось, щоб була весна.

Але в цей день дмухав з півночі гострий вітер. Дерева нашорошились на сонце, а на покрівлі будки сиротливо виглядав сніг.

Макс пішов із парку. Потім він стояв біля „ві-
трини голодуючих“. Пильно дивився на фотографії
дітей з тоненькими ніжками й розбухлими черевами.

На нього найшло обурення, коли він згадав
другу вітрину — з пірожними, і він пішов і oddав
старцеві останні п'ятдесят карбованців.

Так зробив незадоволений Макс.

Пізно він підходив до своєї кімнати.

Боявся, що Вівдя ще не прийшла. Приложив
ухо до дверей: там хтось був. Зрадів. Але Вівді,
дійсно, не було. Була Христя.

— Чого ви так пізно?

Христя:

— Я... так...

Говорила лагідно, а видно було, що хвилюва-
лася.

Макс просто:

— Вас, мабуть, турбує щось?

Христя сказала:

— Так, турбує.

Потім скаржилась:

...У неї не організуються думки, а тому все,
що вона читає, ніколи не може привести до си-
стеми. Це для неї велика хиба. Вона не може бути
ані агітатором, ані організатором. Це ж жах, бо
вона інтелігентка.

Макс і слухав, і нічого не чув. А Вівдя не при-
ходила. В гостиниці було вже зовсім тихо. Тільки
зрідка хтось проходив коридором, і кроки його

гулко звучали, ніби це було порожнє, нежиле помешкання.

Вівдя останній час майже не говорила з Максом. Прийшовши з служби, вона вбиралась і йшла. Біля пасажу її чекав Вольський, і вони йшли за місто.

У неділю вони пішли теж за місто.

Вольський казав:

— Чудово сьогодні...

Вона:

— А завтра?

— Що завтра?

— Завтра теж буде чудово?

— І завтра.

— І після завтра?

Вольський подивився гостро. Він завжди дивився гостро й чітко. Вольський сказав, що йому завжди буде чудово, бо він комісар.

Розсміялась:

— Ця цинічність мені подобається.

Він погладив себе по широкому лобі й тихенько засвистів.

— Що ж тут цинічного? Ви, мабуть, не про те подумали. Я просто почиваю себе здібним до життя, до боротьби. І тільки. А коли я комісар, то я, значить, такий.

— Агітація! — і скривила обличчя.

Виходили до залізниці. Збігли на насип.

Вона:

— От, дивіться: все далі й далі, а куди — невідомо.

Він:

— Ви про рейки? Чого ж невідомо? Далі станція — одна, друга, третя.

Вона:

— Тому невідомо, що, може, з цих рейок раптом потяг і звалиться. От вам і невідомо.

Він:

— На то є семафор. А нещасні випадки завжди бувають — це теж відомо.

Йшли на схід — по рейках. Простори кутались у надвечір'я.

Вівдя казала:

— Я люблю йти на схід, бо навіть вівтар на схід дивиться.

Вольський узяв її за руку й фамільярно посіпав.

— Не всі й вівтарі дивляться на схід... Так-с.

Проте і я люблю дивитись на схід.

Вівдя замахала руками:

— Годі вам! Годі вам!

Коли вони вийшли за будку 323, Вівдя кокетувала. А вона вміла кокетувати. Проте вона й так була дуже гарна з себе. Вона дозволила Вольському взяти себе під руку. Щільно тулилась до нього.

...Зайшли далеко й мусили повернути.

Вечеріло. Рейки загублювались у далині, ніби в провалля. Нарешті — до міста.

Вівдя махнула рукою:
— Прощай, поле!
Десь несподівано одклинулось луною.
Припинилась. Задумалась.
— Це баба Горпина!
— Яка баба? — спитав Вольський.
— Та то так! — засміялась вона. — Була така...
баба... чудесна...
Вирвала руку й крикнула:
— Біжім!

Христя посідала невеличку посаду. Перепищиця. Але їй тут вона не встигала все зробити своєчасно. Цілий день вертілось у голові — чого вона не прочитала, чого вона не знає. З неї підсміхувались. Думали, що вона має коханого, а тому їй така розгублена.

Жила вона край міста в одного чоботаря в холдиній кімнаті, і нічого не хотіла.

В той вечір Христя ходила по сусідах і прохала „трішки нафти“. Їй ніхто не давав. Тоді вона засмутилась і поплакала перед чоботарем, що їй не можна буде сьогодні читати. Чоботар резонно вказаничив:

— Завжди читати не можна, на легені погано.

А з Христиними легенями їй дійсно було щось неладне: кахикала —тило й сухо.

Христя подивилася на нього ясними очима й пішла до себе.

Із світла спершу нічого не було видно, а потім — так собі. Спати не хотілось.

Дивилась на книжки й уперто думала про нафту.

Десь далеко гавкав собака і, слухаючи його, було чогось сумно.

Ще дивилась на книжки, і захотілось плакати.

Вона ніколи не плакала, а в цей час хотілось. Підвела. Зняла з етажерки „Економічне уччення“ і придивлялась: „Да, воно!“ Положила на стіл...

І от вона почуває, що їй хочеться стати навколошки. До болю хочеться.

...Десь гавкав собака.

Стала. Простягла руки в просторінь, і їй стало солодко.

„Невже я молюсь?“

Підхопилася:

„Кому?“

А в голову: „Економічне уччення К. Маркса — К. Кавтського... Завтра прийдете одержите Сьогодні нема!“

Вона побігла до чоботаря. Там вона випила води й сказала, що вона хора. Потім дивилась, як чоботар забивав цвяхи в підошву й мовчала.

Скоро прийшов і Макс.

— Мені щось вам треба сказати. Ходімте.

Вийшли. Макс оповістив, що сьогодні рішучий день: він скінчить або так, або інакше. Він далі так жити не має сили.

Христя сказала холодно:

— Я не піду!

Макс захвилювався.

Христя ще раз сказала холодно

— Я не піду.

В той же вечір Вівдя сиділа з Вольським на ліжку й розмовляла.

Надворі знову знялась курява — зима не здавалась. Макс уже не ходив красти палива, а з установи перестали видавати — останній зимовий місяць (і то кінець). Вівдя задмухала на світло.

— Дивіться, як парує!.. Хіба ви не змерзли?

— Трішки змерз,— сказав Вольський, запалюючи цигарку.

— Ну, то йдіть сідайте біля мене — буде тепліш.

Сів.

Сказала.

— Щільніш. А то положіть і руку на плече.

Вольський:

— Ні, мабуть, не треба.

— Чому?

— Зайде Макс, а він і так на мене сердиться.

З іронією:

— А ви боїтесь?

Просто:

— Ні!

Курява заліплювала вікно. Через три кімнати рували дрова: гу! гу!..

Вівдя сказала:

— Чого мені сіро?

Подивився на неї. Вона дійсно була бліда й сіра.

— А ви візьміть себе в руки.

— Ха!.. В руки...

Спитав:

— Не можна?

— Ні, не можна. А проте противно, все противно... Ходимо... багато нас... як приголомшенні. Щось треба зробити велике, героїчне, а воно ї маленьке несила.

— А ви ще раз спробуйте.

Сказав серйозно.

Вівдя нервово перекосила обличчя:

— Що там пробувати! Як не пробуй, а все по-старому виходить... Так! По-старому.

Вольський:

— Я б вам порадив, що робити, та ви ж усе одно скажете: агітація.

— Так, краще не треба!

Вона засміялась.

— Я навіть думала, що мене баба Горпина спасе.

— Це та сама Горпина?.. — спитав Вольський.

— Ні, мабуть, не та,— сказала Вівдя й задумалась. Потім вони декілька хвилин посиділи мовчки.

Ще хтось гупав праворуч.

А фуга била сніжинками в вікно. Вольський ще раз спитав про Макса — де він?

А Макс прийшов уже від Христі й стояв знову біля дверей. По дорозі він спотикнувся й розбив одно скло від окулярів. Окуляри не здіймав, а тому й вигляд мав незвичайний. Крім того, вуха йому горіли, а в скронях стукало.

Вівдя не знала, що Макс стоїть за дверима, але була майже упевнена в цім. Це її дратувало.

Вона знову почала кокетувати.

Вольський:

— Я так не люблю!

— А як же ви любите? — і примружила очі,

Сказав:

— Ви мене не перший день дратуєте... Що ви від мене хочете?

Вівдя здивовано:

— Я од вас хочу?

— Так, ви.

Сказав уперто й рішуче.

Вона:

— Це мені подобається.

Вольський:

— А мені зовсім не подобається. Як ви хочете віддатися мені, то робіть це й не мучте Макса, мене й себе.

У Вівді загорілись очі.

— Ви хочете, щоб я вам віддалась? Добре. Ви знаєте, що за дверима Макс?

Вольський мовчав.

— З умовою, щоб двері не замикати! Добре?

Вольський мовчав.

Вівдя поспішно почала розстібати пасок і гудзики на кофточці.

Вольський спокійно відійшов до вікна й став спиною до Вівді.

А вона шелестіла убраним і важко дихала. В кімнаті було тихо, а тому й чути було, як жіночі груди вбирали й видихали повітря.

Нарешті вона сказала:

— Ну, йдіть, я готова.

— Готові? — не повертаючись спитав Вольський.
Вівдя не відповідала.

Тоді Вольський хутко повернувся, взяв із столу капелюш і вийшов.

Один момент у кімнаті було тихо, а потім Вівдя зіскочила з ліжка і, як ранений звір, завила в повітря :

— Сво-олоч!

І ще подскочила до стінки й билась об неї головою, зціпивши зуби.

Далі сиділа декілька хвилин, поки неувійшов у кімнату Макс.

Макс теж не дивився на неї і, уявивши якийсь клуночок, що наготовував зранку, теж вийшов.

Вівдя мовчала.

Праворуч і ліворуч уже не гупало.

В гостинці було тихо.

... А в вікно знову бились сніжинки.

Сніжинки ...

ЛЕГЕНДА

I

Влетіла буря, крикнула — дзвінко, просторо
— Повстання!

Зашуміло в зелених гаях, загримало, загуло.
Прокинулась ріка, подумала світанком та й розли-
лася — широко - широко на великі блакитні гони. Та
й побрели по коліна у воді тумани — зажурені, похилі.
...Ішла повінь... Летіла буря...

І от — я хочу про молодицю коротенько розпо-
вісти — як у народі чув. Таку: край села жила, де
незаможницька осада, де верби на ставок схилили-
ся й слухають пісень гнідих, що на зорі застигли
й кожну мить сивіють.

Звуть Стенькою (то, мабуть, Степаница), ніхто
не брав, а вже за двадцять перевалило. Жила - була
метелиця та й годі, огонь, баска, гаряча кобилиця.
А взяв її Володька, одружився, та не прожив
і років зо три — пішов у повстанці.

Отож і залишилась Стенька з хлопчиськом
невеличким та з бабою - свекрухою.

Дитина довго не жила, захоріла на віспу й ночи однієї кикнула.

... Вийшла молодиця на вулицю, стала біля воріт, замислилася.

Ходив Володька два роки на цукроварню, заробляв на коня, купив коня, а кінь теж здох.

... А батько закатував матір.

... Ну, і півтори десятини за двадцять верстов...

— Ех ти, сибірська каторго!

... Колись прокинулась удосвіта (під повіткою спала): за ногу хтось.

— Хто там такий? Одчепись!

Зареготав:

— Хлопці, сюди! Бач, яка краля!

Отже червоні прийшли, повстанці прийшли. Д'ех, будуть діла, матері їх ковінька!

Кричали:

— Не печи, не вари: все буде! Де тут у вас буржуї живуть?

Баба - свекруха сплеснула руками:

— Ой, лишенько! Які ж тут буржуї, сами селяни проживають.

Посміхнулися, а потім виймають папірці, читають із папірців.

— А Гордій Пронь є?

— Та є.

— А Остап Забийворота є?

— Та є.

Аж здивувалася стара усіх чисто хуторян вика-
зали, а хуторяни й справді жили, як коти в сметані.

... А потім повстанці пішли. А ввечері ще при-
йшли... Ой, було ж молока та ковбас — хоч собак
годуй!

— Вари вареники! Печи пиріжки!

Варила, пекла Стенька...

Мовчала, прислухалася, розглядала... А у
вікно зазирає молодик червоний, з лісу підводився.
Хлопці їли, дивились на Стеньку, а вона вже цвіла,
як мак... Д'ех! до чого була струнка та красива
молодиця, а очі їй, як у кози дикої, тільки хи-
тренькі трошки.

... Отже горіла, цвіла Стенька а баба спи-
тала:

— Шо ви, хлопці, надумали? Невже ліворуція?

— Ліворуція, бабо, повстання та й квит. Ідемо
буржуїв бити.

— Ой, лишенько! — та й утерла рукавом слізози.

Запитало товариство:

— Невже жалко?

— Та де там... щоб вони показилися. Це вже
такий звичай бабський — як що, то й плакати.

А повстанці підводилися, до Стеньки йшли.

— Ух ты, кралечко! — цеб-то обняв один.

... А другий заіржав та й ще полапав трошки.

Мовчала молодиця, думала, мабуть... А потім спа-
лахнула раптом, наче промінь пробився крізь хмари:

— За волю... Йдете?

І крикнули хлопці:

— За волю! — ще й шаблюки забрязкотіли.

Зашумували очі в слив'янці (під віями ніби сливи'янка кипіла), вискочила Стенька до порога:

— Цієї ночі п'ять чоловіка присплю... Хто перший? Виходь!

Задзвеніли шаблюки, з грюком розпанахало двері

... А ранком повстанці засіdlали коні, сіли на коні й закуріли з села. Перед вів загін, а по заду летіла Забийворотинська хура. Хуру везли гладкі Забийворотинські коні: гнідий у яблуках жеребець і білий кінь з чорною ногою, з тавром на стегні.

З того часу не бачили Стеньки, не чути було, не говорили про неї.

Гримали повстання

II

Не одна молодиця співала: „ої, зажурюся, запечалюся, піду в садок зелений — розвеселюся. То не хмари нависли над головою, то очіпок придавив вороне волосся.

..Ої, не чути було вже про баську молодицю, та пройшла вже слава про юнака - молодця.

... Гуділа - дзвеніла слава про Стеньку - юнака, червоного повстанця.

Не одна трясилова ніч пройшла, іде, пройде —
тисячі, тисячі, тисячі... Похилилася на тин кропива й
думає про бурю. Заспівають, запишуть нащадки: був
Приймак і Буденний і були — тисячі, тисячі, тисячі...

... Палали панські маєтки, тікали пани. Ішли
червоногвардійці — з заводів, з шахт, з Донеччини,
з Криворіжжя. А далі йшли повстанці — чабани,
байстрюки, голодранці (відтіля, де на ставок верби
похилилися). Проходили вздовж і впоперек чорно-
зем, міста, піски, ліси, байраки...

... Гримали повстання. Лютували повстанці.

А найбільш за всіх лютував юнак Стенька. Сама
чутка про нього викликала велику тривогу. А де
були пани, де були хуторяни (бліскучі трактори
й череп'яні покрівлі), там тоді важко ходила сумна
розпуха.

Казали: прийшов юнак із степу, з Хортиці, сюди,
в ліси, помститися. Казали: тільки краини радіють
(де верби на ставок похилилися), тільки чабани
й байстрюки радіють, а іншим — смерть.

Тоді вороги тримали владу, панували знов.
І тремтіли вороги, коли чули про Стеньку - юнака.

Дивно, хоч де йому з'явитися, там одразу дзве-
ніли повстання: виходили чоловіки й баби з косами,
ціпами, ховали борони — догори зубами — в тразі
й наганяли на них ворожі кінні загони. А ще дивно:
людей в юнака було дуже замало.

Казали: ватажок Стенька — стрункий юнак
і ясний, мов голубе небо, і буйний, неначе буря,

і гордий, мов сокіл. Хто слухав Стеньку, той ішов за ним і в огонь, і в воду. Його мова була блискуча, як весняний ранок. Він горів завжди й вабив завжди, наче степові огні в темряви. І як великий пророк, він віщував — так переказували по селях, по заводах:

— Збираймось до гурту! Насувається чорною хмарою час помсти, час розплати. Гей, виходьте на шляхи — чигає воля. Беріть ножі, одрізи, несіть смерть. Через смерть запанує нам життя. Виходьте з лісів, з нетрів, з темряви. Летіть, як метелики, на світло... Послухайте! Послухайте! Невже ви нечуєте, як віки б'ють на сполох! Невже ви не бачите, що ми видираємося з провалля? Один крок — і ми в голубій країні, не буде кроку — знову безодня, темна, слизька, як жаба... Послухайте! Послухайте! Ми кличемо вас огняним повстанським словом: беріть ножі! точіть ножі!...

І брали ножі, і точили ножі, а Стеньчине слово лунало по оселях, виходило з лісів, відходило далеко - далеко. І знову палали панські маєтки й чеп'яні покрівлі. Ходила кривава помста, а ліси знову гуділи буйну славу юнакові.

...І піднялися тоді вороги, вовчі загони пустили на Стеньку, а за юнакову голову пообіцяли пригоршню червінців. А тоді почали вибухати ще частіш повстання. Як вітер, літав юнак по оселях та підіймав пригноблених, і пригноблені тягнулися з усіх усюд до нього, і лилася цебрами ворожа кров.

Так чергувалися зорі: була вечірня, була вранцішня. Іще були дні, і відходили нерозгадані дні, за лісом зникали.

Вже майже рік лютує юнак, і не здібні вороги зловити його.

...І от проїздив селом молодий юнак. Висипали люди на вулицю, дивляться на нього. А він сидить на коні й посміхається до людей, наче вечірня зоря до річки.

Був тоді присмерк, стояли жнива, і на майдані пахло полем. Та й під'їхав загін до журавля, і позлавили з коней повстанці. І юнак зліз. І що ж? Юнак, як юнак, але справжній Стенька: очі йому, як невиїждженому коникові, грають...

...Любили люди того юнака, мов буревісник бурю, неначе чайка сине море. Але ховали люди між себе ще й погану думку про нього. Не казали, а тільки ховали. А була ота думка оця: ішла чутка, що Стенька з лісовиками валандається, тому й куля його минає. Дехто думав, що це вороги такі чутки пустили, а дехто й інакше мислив. Що куля минає, то ще й нічого: єсть такі діди, на Чорномор'ї були, від кулі теж заговорюють, по книгах чорноморських вичитали. А от як із нечистою силою що —то анцихрист.

...Отож зліз юнак, з цеберки воду п'є. І підійди до нього на той гріх бабуся старен'ка; її сина вороги закатували — червоний повстанець був. Підійшла ото ззаду до юнака та й сунула йому

в кешеню карбованця паперового й ще пиріжок маленький. Обернувшись юнак: примітив це. А баба скопила його руку та до уст своїх, та тужити.

— Голубе ти мій рідненський! Синочку ти мій гарненський!

Плаче баба, а юнак, як стовп, стоїть, а громада дивиться на нього.

Отут-то й було несподіване: як кинеться юнак перед бабою навколішки, зблід, як лист той осінній, і замолився юнак:

— Бабусю велика! Молюся тобі за твої страждання, за твої муки. Ти мій єдиний бог, а іншого не знаю. Молюся всім людським мукам, молюся помстою, що наводжу її на катів жорстоких, на силу не нашу. Молюся й тобі, людино вільна, що взяв ніж і запалив серце грозами.

Сказав це юнак, скочив на коня, і пропав загін у степу.

А люди стояли й думали. І порішили тоді люди, що Стенька дійсно звязався з нечистою силою.

І пішла з того часу погана слава про юнака. Тільки байстрюки та голодранці підтримували його, а інші люди відсахнулися від нього. І важко тоді стало юнакові жити з своїм загоном у лісі: вовчі загони стежили за кожним його кроком, а люди вже майже не підтримували його.

Та й сунулися хмари над тим лісом, де жив юнак. Сунулися, посувалися, лили воду на сосни,

а сосни стурбовано гули. І були тоді неясні думи
й неясні мрії, і журба була за далеким, неясним,
невимовним.

... Жив у тім лісі й дід Чорноморець сивий.
Приходили до нього люди вінавати: куди корова
поділася, хто коня вкрав. Розгортає Чорноморець
чорноморські книги й узнавав по них, куди корова
поділася, хто коня вкрав.

Іще знав дід Чорноморець, де ховається юнак,
і розповів він людям, що наступає кінець юнакові,
що лютою смертю помре він.

Але ще гримали повстання, і горіли панські маєтки.

Але вже надходив кінець.

Тихо, крадькома, мов кішка, насувалася юнакова
загибель. Як осіння журба між дерев, м'яко ступала
загибель. І прийшла загибель.

... Була темна ніч. Тоді була темна ніч. Зойкали
сичі, тривожно гуділи сосни. З трьох кінців палах-
котілі заграви. То горіли панські маєтки, то було
діло юнакове — ясного, мов голубе небо, буйного,
неначе буря, і гордого, як сокіл. Тоді загін його
отаборився в Зеленому Ярку. Біля багаття лежали
стрункі постаті, а з боку лежав повстанський пес —
здоровий вухатий собака.

І раптом підвівся й завив пес — тихенько й три-
вожно. І сказав тоді юнак:

— Іде зима. Підемо глибше в ліси.. Ще помсті
не кінець!

І одгукнулося здалека таємно:

— Ще помсті не кінець!

І заспівав один повстанець тихенько, зажурно,
наче вода виходить із заводи в Дніпро:

— Ой, Морозе-Морозенку, ти славний козаче...

І одгукнулося:

— Ой, Морозе - Морозенку ...

Та не чули тоді повстанці, що насувається на
них неминуче лихо. (Тоді байдуже тріщало багаття,
а здалека байдуже виблискували заграви).

...А Зелений Ярок оточили вже вовчі загони.
Скрадалися вовки. Тихо насувалося лихо...

Гей, гей! Була тоді темна ніч, як далеке - да-
леке минуле!..

...А потім раптово вибухли постріли. Затата-
кали кулемети — то оточили повстанців вороги.
І зійшлися тоді дві сили: одна сила юнакова,
а друга — вовча ...

Довго - довго не здавалися повстанці.

Та тільки перемогла вовча сила: перебили по-
встанців, тільки троє лишилося, а між ними Стенька -
юнак.

Ой, гудів та й тривожно ліс...

Не розповідає горлиця про свою дитину милу,
що її шуліка забив. Отож важко казати про те, як
Стенька - юнак загинув.

... Привели Стеньку на майдан і судили на май-
дані. І ніхто не прийшов сюди, люди неприйшли сюди.

... Тоді сумніло на шляху.

І сказав юнак :

— Одпустіть моїх товаришів, і я сам знайду собі найлютішу смерть.

Найлютішу смерть? Гей, гей, цього панам і треба. Погомоніли вороги й згодилися; вони хотіли перехитрувати юнака: юнак прийме найлютішу смерть! А тоді її товариші його приймуть найлютішу смерть!

...І виблискували ворожі багнети, а за майданом умирало сонце.

Та не знали вороги, що їх перехитрував юнак. Говорив він :

— Я вигадав собі смерть, як в старовину було: садовили козаків на палі, і вмирали козаки на гострих палях. Я хочу вмерти на гострій палі — це найлютіша смерть!

Посміхнулися вороги — це найлютіша смерть! Тоді загострили палю й вбили її в землю.

Подивився юнак на товариство й теж посміхнувся, і закипіли йому очі в слив'янці (під віями наче слив'янка кипіла), і сказав він :

— Ой, вороги - вороженьки. В старовину було ще й таке: приводили людей до палі й дівчат молодих приводили. Коли яка дівчина захотіла одружитися із злодієм, що на палю сідав, то його й одпускали на всі чотири сторони. Мені не треба прощати, але зробіть, як було в старовину, — по-кличте сюди громаду.

Ще посміхнулися вороги — хай подивиться громада, як злодії катують. І вдарили на сполох. І зійшлося народу сила силенна. Але ворожих багнетів ще більш було.

Тоді вже вмирала й вечірня зоря, і тихо було на майдані, тільки шаблюки иноді цокотіли та здалека гудів ліс.

І сказав тоді юнак:

— Тепер я буду сідати на палю... Але слухайте!
Слухайте!

І раптом розірвав юнак свій одяг повстанський, і побачили люди замість юнака буйного голу жінку красуню, що погордо дивилася поперед себе. І дзвінко сказала вона:

— Слухайте! Слухайте! Я вмираю за волю. Але я знову закликаю вас до помсти: гостріть ножі! Дивіться, дивіться на заграви: вже палає наше визволення, вже йде нова невідома зоря... Слухайте! Слухайте!..

Але не дали їй говорити вороги, як люті шакали, накинулися на неї й зав'язали їй рота.

...А народ уже гудів..

Тоді вовки накинулися на народ і розігнали його. А Стеньку - юнака закатували: одрізали носа, одрізали вуха й наштрикнули на палю.

...Гей, гей! Та й була ж то найлютіша смерть..

Але пройшла тоді про юнака Стеньку, про жінку молоду красуню — ясну, мов голубе небо,

буйну, неначе буря, і горду, як сокіл, ще бучніша
слава. Ще й досі гудуть їй ліси невмирущу славу..

І от біля ставка, де верби похилилися, стоїть
могила. Це юнакова. Приходять до могили люди
й слухають, як шумить вітер над нею...

Гей, гей! Гримали повстання...
...І були — тисячі, тисячі, тисячі.

ЗАУЛОК

З сіверких левад бреде осінь. На заулок насідає сивий присмерк. Але на сході починається день. На башті вдарив дзвін — глухо й вогко.

Леонід Гамбарський допиває вранішній чай. Передчуття неможливої радості остаточно затопило його. Іще була легенька й срібляста тривога. Сьогодні буде —

— рецензія

на ту книгу, де вміщено його першу статтю. Уявно він давно вже вважав себе за червоного професора і навіть більше:

будучи в Криму, в санаторію, він прочитав декілька лекцій, і на афішах стояло:

— професор Гамбарський.

А потім він пригадав фіялково Мар'яну. Ця чванлива дівчина завжди стояла перед його очима.

— Тепер...

Але це було трохи наївно, і він це розумів.

Леонід Гамбарський замкнув портфель і поспішно пішов у город.

Ішла жура осінньої чвири. Над міськими болотами шкульгали дощі — холодні й нудні.

Аркадій Андрієвич прокидається рано й виходить у сіни. Потім прокидається й Степанида Львівна. Мар'яна вдома не ночувала. — Мжичить холодний дощ. — Повз двір проїхаз візник на „стійку“. Коні ледаче перебирають багно. Проїхала сусідка в рибний ряд.

Напроти кричить півень на весь заулок.

Аркадій Андрієвич п'є чай і йде на службу. Степанида Львівна варить обід.

Через ті ж сіни проходить і Гамбарський.

... Коні нарешті вивезли візника на Глухайську вулицю і потюпали жвавіш.

Тротуар прокидається.

... А життя сем'ї таке:

на башті дзвін б'є дев'ять,
і Аркадій Андрієвич іде на роботу. Раніш Аркадій Андрієвич думав, що він закоханий в столоначальника, а потім думав, що в комісара.

Але було просто: він закоханий у канцелярію — безвихідно, фатально. Майже кожного року сниться йому напередодні різдва (коли ялина, коли юність): якась чудова казкова королівна, що вся в білому, а біля неї, наче живі, в білих рукавичках — галантні, елегантні — журнали, пакети, сургучі й т. інш.

... Степанида Львівна — ніжна жінка й хороша хазяйка.

...На Глухайській вулиці
кричить сирена — довго, різко, заріzano: мчить
автомобіль...

...А в кімнаті, де висів раніш Олександр II,
Ніколай II, а також білий генерал на білому коні, —
висяТЬ:

Ленін,
Троцький,
Раковський

і манесенький портрет Карла Маркса.

Степаниді Львівні сказали, що Маркс — жид,
і вона образилася, тому що вона цього раніш не
знала й казала всім, що Маркс —

з Петербургу!

З того часу — не великий, а маненький.

Про Троцького Степанида Львівна каже:

— Ну, і що ж, що жид? Він же не хоче розігнати всі установи й служащих?. А жида я знала й у Полтаві, бакалійника, зовсім не поганий, навіть навпаки: і в борг давав.

Зінов'єва Степанида Львівна не повісила, бо дуже кучерявий і молодий.

...А Мар'яна, їхня дочка.

Про Мар'яну говорять:

— Господи! Як може від таких маленьких родителів вирости така пишна жінка.

Року 1917, покинувши („к чорту!“) середню школу, Мар'яна пішла в чека.

І сказав тоді Аркадій Андрієвич:

— Мар'янко! Що ти робиш??

І сказала тоді Степанида Львівна:

Мар'янко! Що ти робиш???

А потім погодились:

„така божа воля“.

. Леонід Гамбарський живе в цім же домі.

Мар'яна прийшла з роботи й пройшла прямо в свою кімнату. Сіла біля вікна й задумалась. Безсонна ніч положила на її тьмяну щоку холодний хоробливий червінь. З огидою згадувала вакханалію в „Гранд - Отелі“

(...У вікно бились краплі мжички...).

...Згадувала спорзне, звіряче обличчя гладкого типу, і гнійні нарости на його животі.

Тоді в її очах загорілись порожні фосфорити. Порожнеча гамарила кожний нерв її істоти.

Але раптом вона відчула біля серця біль і привлив енергії.

Мар'яна вийняла з чулка пачку кредиток і з силою кинула їх у куток.

Тоді у вікні, напроти, зашарів огонь. Чути було трињкання на балалайці і веселі вигуки. Долітало:

„Ми ковалі, ми ковалі.

Куєм ми щастя на землі“

...За стіною жили комольці
ї завжди тривожили заулок своєю агітаційною ба-
льорістю.

Мар'яна написала:

„Милиці друже! Туди, в твій далекий край, на північ. Мені хочеться сказати інакше: „на сєвер“. Твій народ має два чудових слова, вони не перекладаються — „сєвер“ і „грусть“. Але найкраще слово на землі:

— „че - ка“

Пам'ятаєш?: стоять ешелони, а паровик так задумано шипить. Ідемо в дикі замріяні степи, де чекає тривога, невідомість, де ціле провалля жури й радости. Станція, ще станція, і семафори, і степи... Тоді не було порожнечі...

А зараз у мені осінь. Ідуть дощі, бредуть похилі отари хмар. Нема вже: „Секім - башка!“ З партії мене вигнано, не пам'ятаю зашто, здається, не вносила три місяці членських. Проте, це єрунда: мене й так би вигнали. Тепер член парткому каже:

— Наши жінщини з папіросками бігають!

... Словом, я безпартійна комуністка. Мій пapa, Аркадій Андрієвич, каже:

— Мар'янко, як записуються в партію?

.. Я йому розказала, хоче кандидатом, витримувати стаж. Правда, зворушливо? Але це не те. Ти питаєш, що я

роблю? Звичайно, працюю, але хочу залити себе дурманом, до солодкої нестяями. Иноді слухаю вчені промови липового професора Гамбарського, який, очевидно, в мене закоханий... Але ѿ це не те. Я тобі писала, що хочу покінчти з життям. І от я рішила. А щоб не було повороту, сьогодні вночі віддалась сифілітикові. Це найкращий спосіб проявити силу своєї волі. Правда? Вже не буде вагань. Так роблять чекісти минулого... Надворі дощ. Сонця не бачимо. „Сєвер“. „Грусть...“ Але найкраще слово — „че-ка!“ Милий друже, я в твій народ закохана. Я вірю, що воскресне велике слово — „че-ка!“ Тоді воскресне бірюзовий потік людського надхнення љ стопова тривога.

...А зараз дощ і болить серце. „Сєвер“. „Грусть“.

P. S. Через годину повішусь. Прощай.

Але тут же Мар'яна з жахом подумала:

— Прощай?

...Брели години. Мар'яна ходила з кімнати в кімнату љ нервово перебирала складки на спідниці.

...Брели години.

Аркадій Андрієвич одинадцять місяців не одержував грошей, і тепер одержав за місяць (40 мільйонів), і був сам не свій.

Кричав :

— Мар'янко! Со - о - о - рок мільйонів!

І переможно трусив кредитками над головою.

Степанида Львівна готовила самовар і теж була сама не своя, і навіть бліді щоки порожевіли їй. Руки дрижали, і ніяк не могла роздумати огонь.

— От і кажуть: Ленін і Троцький... А що ж вони учреждення прикривають, чи що?

Аркадій Андрієвич сказав:

— Ох, Степушко! Якби ти знала, яка в нас каталася. З П'ятигорську приїхав товариш Аральський, а на його місці вже другий начальник. І от тепер: той собі, а цей собі. Біда. Ну, я думаю, що все - таки Аральський переможе!

— А хто з них симпатичний? — спитала Степанида Львівна.

— Ну, звичайно, Аральський. . — І додав серйозно: — У нього великі звязки. Це, знаєш, мужчина во - о!

— Так ти ж держи його руку!.. — сказала Степанида Львівна й підвела очі догори: — Аркашо! У нього портрета ще нема?

— Га?

— Та повісила б. Може коли зайде.
Хто їх знає — вони люди не горді

І зідхнула:

— Боже мій! що то наробила революція. Такі хороші люди, симпатичні... прелість...

Вітер вдирався в сіни, крутив дим і виносив його у вогку осінь. У вікно зазирало мелацхолійне небо. Падало листя за вікном. Скорі приїде біла зима..

Знову дзвонять на панаходу.

...У сіни раптом вскочив Леонід Гамбарський і схвильований побіг до дверей.

Степанида Львівна спітала:

— Пане професоре! Може вам водички гаряченької? У нас сьогодні, знаєте, Аркаша жалованує одержав..

А Аркадій Андрієвич скаржився:—

— Шу - шу! Шу - шу! Цмок! Цмок! А роботи й нема: ні входящого, ні сходящого. Тільки й знають, що по коридору.

Слухала тоді Мар'яна й відчула, як до серця підкотилася злість, і сказала з другої кімнати:

— Це, тату, зветься стадія організації. Чули про таке слово? Я чую його тисячу літ, тисячу літ!

Червінь хоробливо горів їй на щоці, але цього Аркадій Андрієвич не бачив, і він образився

— Ну, ти, Мар'янко, хоч і була в чека, а в ділах государствених ні бельмеса.

А Степанида Львівна сказала:

— Боже мій, Мар'янко! Яке твоє діло до ділов государствених? Я знаю, чого ти хочеш тобі б як би Ленін і Троцький і товариш Раковський

прикрили всі учрежденья, а папашенька без шматка хліба зостався... Ну, ні, вони люди розумні й симпатичні, цього сурйозно не зроблять.

Мар'яна мовчала й знову нервово перебирала складки на спідниці.

Гамбарський положив на стіл газету й у розпуці похилився на вікно. Рецензент писав, що в його статті багато претензійності на вченість, і Гамбарський йому нагадує —

чехівського телеграфіста Ять.

Це було так нахабно, так, нарешті, нетактовно...

Леонід Гамбарський з тривогою думав, що тепер він не зможе підняти своє реноме, і його професорська кар'єра розлетілася в пух.

Потім зняв пенсне й ліг на кровать.

...З півночи летів сіверкий вітер. Передають: за містом випав вогкий сніг і запорошило дороги. Над містом струмкують хмарні потоки.

З тоскою згадував:

— Ага, телеграфіст Ять!..

І здавив руками голову.

— Ага, телеграфіст Ять!..

Здавалось, б'ють обухом — цією важкою безглуздою фразою... І майнуло в голові:

— Пропав!

І відчув тоді Гамбарський, що нема вже повороту, і був один якийсь безвиходний тупик.

А з півночи знову летів сіверкий вітер, і суну-
лись сірі й нудні хмари. І знову з тоскою згадував:
— Ага, телеграфіст Ять...

— ...Можна зайти?
Підвіся: — Зайдіть!

Увійшла Мар'яна й мовчки сіла біля кровати.
Кілька годин внутрішньої боротьби положили від-
биток на її обличчя.

Гамбарський дивився прибито, перелякано, бо
Мар'яна рідко до нього заходила,
а зараз зайшла.
— Чого? ..

І ще дивився прибито й перелякано.
А Мар'яна в цей момент знала:
„Далі не можна. Треба кінчати!“ Сказала схви-
льовано:

— Прийшла до вас спитати: що таке безпо-
радність? Що — сила волі? Не знаєте?

А потім підвела і жагуче промовила:
— Так... Я прийшла спитати вас... прохати
vas...

Мар'яна кинулась до столу й розридалась. Гам-
барський розгублено дивився на неї й наливав
воду в стакан.

— Випийте!.. Що з вами?

Вогкі дзвони загубились
в осені. Вогка луна зарилася у болотній чвирі за-
улка ...

Мар'яна випила води й дивилась сухими фосфоритами на Гамбарського. Потім стиснула руками голову й сказала:

— Треба повіситися... Негайно... зараз.

— Що ви, Мар'яно?

Гамбарський, блідий і розгублений, ходив по кімнаті.

А у вікно знову бив дрібний дощ. І тягуче проходили хвилини напруженої мовчанки.

Думала: — Так! Треба кінчати... Так!.. Скоріше!.. — І знала, що вона не може кінчити, що їй бракує сили.

Подумала: — Єрунда, треба кінчати!

Мар'яна сухо подивилась на Гамбарського, а потім сказала:

— Пробачте! — і хутко пішла до дверей.

Аркадій Андрієвич надів окуляри й написав:

„Прошу меня зачисліть в кандидати Вашей государственnoй партії. Мої лічніє убеждення в правоте комуністических ідей...“

В ідалюю увійшла Мар'яна. Аркадій Андрієвич:

— Мар'янко! Ану, йди сюди! Чи так я?

Степанида Львівна продовжувала:

— ... Він дуже симпатичний... кажуть уже повищення получив...

... Короткий осінній день сконав. Мар'яна вийшла на ганок.

Дощ прибив жовті листя, і вони лежали холодні, мертві. Через вулицю блимав огонь і млявим світлом освітлював пустельний заулок.

Високо текли потоки сумних хмар. Із стріхи одноманітно падала крапля на камінь. Ішла глибока сіра осінь по сірих заулках республіки.

Коли Мар'яна виходила за ворота, з комольської кімнати вискочив натовп юнаків і з репотом кинувся в туман.

Через дорогу, до Глухайської вулиці — сарай,
за сараєм — віжки.

...А далі, коли вийти з пустельного заулку, на міді висічено: Доктор Фальк.

— Куди?

ЕЛЕГІЯ

„Минають дні, минають ночі...

У грудні згнила зима, і тихий степовий городок
знітився в облозі мовчазних нерухомих хмар:

— нагнав вітер із далеких Альпійських
гір, через Карпатські верхів'я, через Дунай.

Прийшло різдво.

Зідхали дзвіниці, і промерзло жевріла журасум неспокійної землі.

Цього року старожили не бачили різдвяних зір,
бо небо стояло в сірій сорочці будня.

І була мряка.

І старий газетяр теж не бачив різдвяних зір.
Був він сивий, древній, майже босоніж. Стояв біля
ратуші на бульварі й казав мимохідцям:

— Може купите газету?

Иноді мимохідці купували газету, иноді заклопотано проходили, иноді зупинялись і дивились на старого газетяра.

...А прийшов він в - осени, коли було прозоро, коли за кварталами пахли гречки...

..Але це було так неможливо давно!!!
Це було за народження його прекрасної юності,
коли тихий степовий городок стояв перед ним
надзвичайною примарою.

І він подумав тоді: про радість.
І урочисто залунало по кварталах:
— Радість!

І тоді було, як мигдальні потоки під уда-
ром весняного весла. Це був голубиний заспів
до тієї синьої пісні, ім'я якій — життя.

Це був новий заповіт, що ми, волхви, ба-
чимо на сході в темну ніч із хрустального Віф-
лієму...

— Але це було так неможливо давно! І це
майже забулось, бо ж — неясні, туманні, мов
перший сон за першого мятеjnого кохання,
ці уривки, що виринають із тьми перед моїми
старечими очима.

„....Що це?“ — подумав з тоскою старий
газетяр.

І чув тоді: ніби раптом прокида-
лась природа, ніби дзвеніли, пливли й пропа-
дали неясні відголоски з дальніх літ.

...Але це була ілюзія:
— натовп тихих міських
кварталів стояв у суворій мовчанці.

..Газети продавали й ж wavі пацани, і не
любили вони старого газетяра, бо був невідомий,
невідомо звідкіль і похмурий.

І ще не любили:

— зійшов на великий шлях, по якому
Йдуть, дико, по-звірячому озираючись.

І був ще з ним, із старим газетярем, древній пес, що покірно шкульгав за ним і ніс підсліпуваті очі на асфальт..

— пес: вовна прилипла попелом і лізла, падала на землю, щоб угноїти землю. Пес не гавкав, а тільки тихо й нудно вив: на світанках шумів скляний мороз, а пес був голодний. Иноді пес кидав старого газетяра й блукав на базарі, біля рундуків, де били його закаблуками, де гризли його молоді байдарі пси.

...Вранці тихий степовий городок оживав. Виходили заспані горожани, плентались по мостової візники, вилітав із гаражу єдиний на всю округу виконкомський автомобіль і з вереском мчав у туман, розганяючи обивательських курей і зграї голодних собак.

Тоді біля редакції — теж єдиної газети з великими підзаголовками і з нудними традиційними гаслами — грубим шрифтом — суєтились газетярі.

Кожний знов:

— треба скоріш!

Треба скопити стос паперу з промовами, статтями про всесвітній пожар:

„Мы на горе всем буржуям мировой пожар раздуем:

мирівські пожар в крові..
господи, благослови!“

— треба схопити й бігти, захопити всі пе-
реулки, всіх обивателів, щоб —
— жити один день.

І старий газетяр ніколи не встигав за пацанами, і завжди йому з веселим сміхом, що звучав, як „колокольчик“, пацани підставляли ніжку, щоб старий газетяр упав у грязь!

І старий газетяр падав у грязь, розкидав сьогоднішні газети; потім поспішно збирав їх, обтрушувається і, покірний, з кінським калом на лобі, спішив, спотикаючись, до бульвару.

На бульварі проходив день.

Але й увечері старий газетяр був там же, де праворуч від каланчі стояли стільці. Увечері старий газетяр тупо дивився на мимохідців.

... А бульваром проходило багато:
— одні бігли, другі шкульгали, треті раптом зупинялись і потім стурбовано відходили кудись.

Тоді над головою колихались гілки акацій — була алея акацій. Акації розцвітали, коли в тихім степовім городку потоки мріяли про голубі пісні, про голубу журу і схвилювано бігли до срібних вод забutoї ріки Лівобережжя...

Іноді пацани, побачивши старого газетяра, хovalись за ріг і шпурляли відтіля в свого колегу грудки землі.

Тоді підводився, відходив до каланчі, за каланчу, до Зеленого Озера, де стояла самотня будка, а нижче лежало небо на поверхні брудної стоячої води...

Тиша. Далеко клекоче брук.
Пес лежить і облизує попіл — на хвіст. (Мовчиш? —
Мовчу!) Тиша. Далеко клекоче брук. Пес лежить і облизує попіл — на хвіст.

...Уночі старого газетяра не бачили на бульварі. І ніхто не знат, як він жив, як він живе. Бо кому це потрібно?

...бо йдуть молоді дні з юнацьким запалом грізними колонами по безмежних ланах часу. І відступають —

місяці,
роки,
тисячоліття.

в глуху невідому безвість минулого.

Тихий степовий городок
знав і сум, і великдень цієї
боротьби.

...Коли на древній дзвіниці годинник протеленькає чверть на восьму, коли повстане заокеанське сонце, —

— вулиці знову прокидаються, і тоді бреде бульваром похила постать старого газетяра.

...Так починається день.

А зима зовсім згнила, і
шкульгає різдво в мряку чвири. Старожили не ба-
чили в ці дні різдвяних зір, і стояло небо в сірій
сорочці будня.

Старий газетяр теж шукав сузір'я Оріону; але
були самі мутні далі. Десь дзюрчала вода, і тому,
що вона промжичила мозок, боліла голова.

Так

pic

час:

— у грандіозній боротьбі падали пе-
реможені дні, на них падали ще дні, і росла гора,
від Гавризанкуру вища, глибша від океанських
глибин. Тоді питали:

— Що це? Тоска чи радість?

Але на далеких обріях знову громіли,
знову наступали молоді буйні дні грізними коло-
нами.

Так

pic

час!

О, я знаю:
багато думав старий газетяр. Думав
про юність, думав про те, що було,
чого не було, чого хотілось. Все оді-
йшло великим шляхом часу... О, я
знаю: і мое кволе старе тіло проки-
неться колись і спитає:

— Невже кінець?

Але не прокинеться світанок.

О, я знаю!..

Іноді старий газетяр ішов у заозерний край. Шкульгав вище й вище на кучугури по кварталу кавалерійського полку. За ним шкульгав пес.

Тоді в одинадцятій сотні був пожар: городок поділявся на сотні — полковий городок степового краю.

Шуміли на каланчі, над ратушею. Палахи-котіли смолоскипи; під навісом тривожно дзвеніли й саркали коні.

...Старий газетяр виходив за квартали й брів бездоріжжям, на північно-західні межі — туди, де стояв,

як лелека, підбитий бурею дуб.

Дуб наблизався. В далекім степу горіли огні. І стояло древнє небо, а позаду туманіли міські оселі. І здавалось, що оселі не існують, що вони відійшли в далину, за гору переможених днів.

...Старий газетяр приходив до дуба, сідав під дубом і озирався. Висіло небо в чвири, за дубом причаїласьтиша. І промерзла чужа земля. І все було чуже — і земля, і межі, і квартали, і кучугури, і дальні степові огні. Тоді підходив пес і тихенько вив. Потім із сходу прилітав колючий вітер. Й відчував старий газетяр:

— десь тліє торішній гній.

Підводився.

За старим газетярем підводились і кучугури, і сунулись у небо, зливались із небом, відходили, пропадали, і була одна сторожка пустота.

Ще городка не видно. Тільки за Баллясним Бором маячить невідомий нічний огонь. І був він не близький, тільки далекий, тільки чужий, як чужа земля, де тліє торішній гній.

...Огонь стояв на шпилі ратуші,
і був надто червоний.

А иноді бачили:

— брів старий газетяр по
дорозі на цвінтар.

І думав старий газетяр:
— Цвінтар?

Тоді пахли могили — глибоко й тихо. Це
був запах незносного чебрецю — він ішов з - під бі-
лого снігу.

Старий газетяр прийшов у городок в - осени.
...І згнила зима.

З Чорного моря, з Індійського океану, че-
рез Малу Азію, прилетів перший тепловій.

І вже на бульварі снили акації.

І знову бачили старого газетяра біля мудрої ратуші. Пацани ще били старого газетяра грудками, і він ішов до Зеленого Озера, до каланчі, за каланчу, до самотньої нікому непотрібної будки; за ним — древній пес. Тоді були невеселі голубі

дзвони: то йшов піст, і каланча перекликалася з іншими церквами.

...А з південного бігуна, з Австралії, грізними колонами ще насувались молоді дні, і відступали — місяці, роки, тисячоліття в глуху безвість мінулого.

Старий газетяр це знати. Тільки не хотів знати!.. (О, я знаю: старий газетяр не хотів цього знати!).

...А потім розлилась ріка. По вулицях тихого степового городка летіли вже мільйони тепловіїв. Ріка затопила міст, і не було дороги на кучугури, до дуба.

Старий газетяр зажурився.

I от в одну тривожно - радісну ніч, коли весняні вечерові сутінки пливли над Зеленим Озером, пацани підстерегли старого газетяра й побили.

I таки добре побили: тільки через два тижні він вийшов із лікарні.

...А потім прийшла знову тривожно-радісна ніч: ріка нарешті увійшла в береги. Ранком до мосту прийшли плотники, і зацюкали сокири.

Скоро над рікою повис міст.

...Старий газетяр вийшов із лікарні, але він не пішов до редакції — пішов на північно - західні межі.

Одступали дні й тягли за собою. І відчував старий газетяр:

— десь тліє торішній гній.

І падали сили.

Старий газетяр покірно брів у навіщоване: ішов туди, де стояв, як лелека, підбитий бурею дуб.

І прийшов старий газетяр, і ліг під дубом. І, коли у дзвінкій степовій тиші задзвінів перший жайворонок, старий газетяр глибоко, на всі страчені легені зідхнув і вмер.

Тоді зновутихо й нудно завив древній пес, подивився підсліпуватими очима на старого газетяра й побрів туди, до рундуків, де гризли його молоді, бадьорі пси.

...Завтра біля дуба найшли мертвого старого газетяра й завтра його одвезли на цвинтар. За два дні за старого газетяра забули. Тільки там, де він лежав, залишився ледве помітний слід.

...Але біля дуба зацвів уже молодий запах юного невідомого дня.

. . .

Тихого ясного ранку над древнім степовим городком уроочисто потопали голубі дзвони.

ДОРОГА Й ЛАСТИВКА

I

У перспективі — дорога.

Праворуч, ліворуч — акварелі. Делеко — ліс. Дорога до лісу, а може в бік.

Дорога спокійно відходить, і на ній порожньо.

Мабуть, скоро зажовтіє листя, і в небо засумує старий дуб. Старий дуб був колись біля нашої хати, в дитинстві.

Я дивлюсь на дорогу, і вона веде мене за далекі гори.

Покірно йду за нею.

... Колись була береза, зірвав листок і положив у книгу; книзі, здається, більш, як сто літ, пожовкли навіть рядки. А в цій книзі лист із берези, пожовкливий. (Може, берези вже й нема... А де згадка про автора столітньої книги з пожовклими рядками?).

... Дивлюсь на дорогу. На дорозі порожньо, і я думаю про небуття: коли дорога відходить, тоді щось відходить, кудись відходить.

Потім згадую сливи.

Саме по цій дорозі везли колись сливи. Я був маленький і прохав у тітки слив.

Тоді вона дала мені жменю.

Та не були то сливи. Було дитинство.

...На краєвиді купчаться хмари, збираються на вечір.

Але то буде не потоп, а впаде звичайна роса.
Тоді забуяє рослина.

А в потопі (пам'ятаєте?) були голуби.

Біля вікна пролетіли голуби, фуркнули і зникли за величезним будинком.

І каже голубка: — Дорога? — Каже голуб: —
Дорога!

Потім полетіли на площе Володарського і там сіли біля ратуші.

...Дивлюсь знов на дорогу.

За нею, куди вона йде, іде суworість, може, жорстокість, може, сама смерть.

Ну, і що ж? Хай ідуть: так треба.

Але все - таки що з дорогою?

І сказав голуб: — Дорога? — Сказала голубка: —
Дорога!

По далекій дорозі пішла широка тінь. Проходили розпатлані хмари і погасили сонце.

Коли пройшла тінь і сковала дорогу — дороги не було.

Я впав на обніжок своєї мудрости й подумав,
з тоскою:

— Дорога?

Але голуби не озивались.

Город шумів, кричали мотори, летіли будинки.
Мій далекий сон (лебедине крило) розтанув
над містом.

Я надів кашкета й вийшов на вулицю.

ІІ

Було тихо і темно.
Раптом повіяв вітер.
І закрутило,
зашуміло

в деревах.

Був грім — то прийшла літня пахуча громовиця.
Зірвало її, і помчалась вона в темну просторінь.

А потім зашумів дощ.
Вона шукала світло —
— шукала,
найшла,

полетіда.

Влетіла.
Було чудове блискуче світло і тихо, без дощу.
То була кімната.
Сіла на шахві — спокійно, сухо, тепло.
Але хвилювалась.

Її хвилювало звичайне світло — електрика.
Тоді вона зірвалась і знову полетіла.
І от — чотири оксамитових стіни.
Ясно: вдарилася в оксамитову стіну і впала
в фарфорову чашу.

Назад!

Назад!

І — в клавіші!

Пронісся мелодійний звук.

А що вона?

Ще раз у стелю розписну, а там
в знемозі
впала.

Сиділа. Важко дихала.

А її ніжки обгортав килим — то східній окса-
митовий килим із Турції.

Певно, кімната була незвичайна — то була кім-
ната в моїй уяві.

... А за вікном носився вітер, скиглили дерева,
тревожно кричали гудки.

Тільки ніч сміялась тихо, темно і лукаво.

Так! Вона шукала вікна — вилетіти у вікно,
у дощ, у ніч.

Але вікна не було.

А потім ще довго носилася по кімнаті. Знову па-
дала в фарфорову чашу й билася у розписну стелю.

Була в розпуці — її надто тривожило звичайне
світло — електрика.

Тоді в дощ заскигли дерева, потім у дощ засміялись дерева.

Чи чула вона, як сміялись дерева ?

Нічого не чула вона.

Нічого !

Нарешті —

— вдарилася вона в срібну жирандолю і впала на оксамитовий турецький килим.

Зідхаючи востаннє (вона розбилась на смерть), хилила головку від світла й шукала очима —
— вікно.

Вікна не було. І вона вмерла.

...А за вікном стояла ніч і тихо, темно і лукаво усміхалась.

За десять хвилин світало.

За годину я увійшов у кімнату.

Вже ночи не було.

Пройшла громовиця, пройшов дощ.

Підводилося сонце.

Пахло сонцем, пахло життям.

Я зідхнув глибоко й високо підвів голову.

...Потім узяв її за крильця, зневажливо подивився на крильця й кинув її в помийну яму, де рились бродячі міські пси.

То була ластівка.

АРАБЕСКИ

IX слово

Г б р о д.

Я безумно люблю гірський містечко. Я люблю виходити ввечері із своєї кімнати, іти на шумні бульвари, випивати шум, нюхати запах бензолу й тоді йти на закинуті квартали, щоб побачити японські ліхтарики — так, здається — в трикутниках цифр: будинок, на розі, №: горить. Я люблю, коли далеко на дальніх міських левадах рипить трамвай: щось неможливе нагадує цей рип, щоб постали переді мною теплі образи, як хрустальні дороги, як прозорі-фантастичні ліденці (коники), що я іх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я люблю Еспанію, тому, що вона далеко, тому що я фантаст, тому що я пізнаю й кохаю город не так, як інші, тому що город — це Сервантес Сааведра-Мігель, тому що в битві при Лепанто, тому що в полон до алжирських піратів. Тому що підходить до мене Марія й каже:

— Nicolas! Я читала сьогодні еспанські новели, і я скажу: Мартінес Сієрра — моя радість, бо в його

новелах маленька музика, мелодія слів, як оркестра моєї душі, коли у вишневих садках мої чумацької країни жевріють зорі:падають на ягоди крізь темну темряву літньої синеблузої ночі й падають на ставки, щоб прозвучати. Мартінес Сієрра — маленька флейта, веснянка дум про далеку Еспанію.

Ми зупинились на мосту. Гримить повінь. Над рікою важкі весняні хмари. Тоді Марія дивиться на далекий огонь, що горить на костьолі, і творить поему. Гримить повінь. Над рікою важкі весняні хмари.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

О, Мартінесе Сієрра! Тобі, музичному музикантові, твоїм новелам, де звучить така широка й радісна весна, де міріяди міріядів голубих метеликів над гармонією моєї душі — тобі шлю із своєї чумацької країни привіт. О, Мартінесе Сієрра! Не тільки ти закоханий у звуки, фарби й запах слова — я теж естет. Я вірю, що наші душі зійдуться десь у міріядах міріядів голубих метеликів, у цій голубій хуртовині, коли серце так енергійно стисне, наче таємна мавка розказує океанну казку, коли в океанах горять жемчуги, як горить сонце на шляхах моєї чума-

цької надзвичайної країни. О, Мартінесе Сієрра! Про що розповім тобі? Чи розкажу тобі, як співають наші дівчата біля шведських могил, коли пісня з буряків, як сіроока журя, як геніяльний Леонтович у бур'янах моєго степового краю? Чи розкажу тобі, як повільною ходою бредуть круторогі воли з молочні фарми? Чи сплету тобі вінок із польових дзвоників — з подій: як була, як пройшла, як громіла, як народжувалася молода епоха? Ішла мятежна епоха. Ішла духмяна романтика, і нечутно ходили в борах тіні середньовічних лицарів. Бігли вітри із Сходу — сторожкі й тривожні. І тоді в аулах моєї голубої Савоїї стояв гул. Через перевали, з азіятського степу, з глухої тайги, летіли: депеша за депешею.

О, Мартінесе Сієрра!..

Ніч. Весна. Гримить повінь. На дальньому костянті горить огонь і теж творить поему. Я мовчу. Марія мовчить. На мосту тихо, і тільки мутні води клекочуть і тікають у невідому даль. Тоді я знову пізнаю, як я безумно люблю город. Уранці, в городі, де незнайомі вулиці, а по них проходиш, якось невідомо й задумано: проходять і зникають давно забуті тіні іхтіозаврів, і розчиняється рожеве вікно в майбуття. Гарно приїхати в город із села,

коли в кварталах дрімаєтиша, дрімають візники,
а по вулицях метуть двірники, коли вгороді про-
кидається ранок і гулко процокотить фаетон, а по-
тім —

— змовкне.

— Слухай, Nicolas! Коли я думаю про міські
квартали, я думаю, що я чула юнка з голубими
прозорими віями, що я амазонянка й джигітую десь
у заозерних краях... Слухай, Nicolas!

Ніч. Весна. Гримить повінь. І тікають мутні води
в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Але так можна збожеволіти: коли ранок почне
рундуки: за м'якою зеленою дерев стоять рундуки.
І плentaются сюди люди — білі, незнайомі, забуті,
як далека Еспанія, як троглодитний вік, коли люди
ловили за хвіст леопарда й тут же роздирали його
надвое, щоб істи. І починає ще ранок — битий
шлях, а за ним плentaются фургони селянської
городини.

— Marie! Я безумно люблю город! Я люблю
робітничі квартали й квартали єврейської голоти,
коли дивишся відтіля на костьол, коли на костьолі
в діядемі ночі горить казковим огнем цифер-
блат. Тоді я похиляюсь на телеграфний стовп і ду-
маю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй

душі, які виникають обrazy, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля моого романтичного серця: жемчуг хрутить і японські ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої муки й молюся, щоб „боженька“ зробив мене генієм: щоб розказати, як хрутить жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, №: горить.

Я безумно люблю город.

Деталь із моєї біографії

Народився я (Сойрейль, припустім, бо для мене просвітянський реалізм — „к чорту“ навіть у прізвищах, бс я його органічно „органонами“ не виношу), народився я, Сойрейль, котрого не треба плутати з Карейлем, автором „Французької революції“, оскільки в Англії нема просвітянства такого, як у нас, але, може, є й покраще: я маю на увазі Ірландію й англійський бокс, після якого й після літургії (підмаслені очі д'горі) навіть coitus за „розписанням“, — народився я в одному з тих городків, саме в степовому kraю, саме в полковій залозі, де колись — так давно! — слобожанські полки, а потім недалеко Диканька з Мазепою на шведських могилах перед полтавським побоїщем. Я був сином якогось чиновника, який від мене одмовився. Звичайна історія: чиновник спокусив горняшку

однієї прекрасної травневої ночі, коли зацвіли яблуні, під яблунями. А коли я народився, чиновник, котрий мене народив, щоб не годувати Сойрейля, утік із провінціяльного городка. Таким чином у країні покриток стало одною покриткою більше. Ale моя мати не пішла дорогою — на Сагайдак — шевченківської Катерини й моєї Оксани із „Життя“ — з тієї книги, що „Сині етюди“, яких, етюдов, я вже ніколи, ніколи не буду писати, бо я пишу —

— роман.

Моя мати не пішла цією дорогою, бо на другий день умерла. Тоді другий чиновник, гадаючи, що його жінка безплідна й нездібна родити, взяв мене за сина. Чиновник помилився. Прийшла друга травнева ніч, коли небо було в яблуневій завірюсі й пахло горизонтом (а небо може пахнути горизонтом наперекір усікій міщанській логіці), коли степовий городок дрімав під голубим крилом весняної ночі, безплідна чиновникова жінка родила майбутнього колезького реєстратора. Чиновник цикнув і сказав:

— Помилка - с!

Але мене не можна було викинути, бо формальності що до закріплення було пророблено. Таким чином, не глядячи на те, що чиновникова жінка була не безплідна, що в травневу ніч, коли стояла яблунева завірюха, родила колезького реєстратора, — не зважаючи на все це, я лишився в чиновника на його хлібах.

Я не буду описувати те, інше, що, може, когось і цікавить, але мене, навпаки, і ніскільки; не буду описувати так, як писали наші шановні корифеї; я буду писати так, щоб зрідка почути кармазинові дзвони з глухого заріччя, коли серце так стисне, ніби погляд стрункої юнки, коли вона на мое буйне бажання каже крізь яблуневу завірюху, здригнувши:

— Да!

...Але як же хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків, біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі!

— Слухай, Nicolas! А що ж далі? Як же з твоїм чиновником?

— Marie! Ти найвнічаєш. Нічого подібного не було. Я тільки приніс тобі запах слова.

Ніч. Весна. Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Marія.

А сьогодні вітри насідають із півночи. Цілий день шаленіє хуртовина, і ростуть на дозорі замети. Іде грудень року від народження легендарного Христа тисяча дев'ятсот двадцять третього, від народження епохи громадянських війн —

шостого. Я ще не знаю, що я напишу, але на моїй душі — біль. Бо ж подумай, Маріє:

— Я читаю кожного дня книжки, але я ані разу не зустрів справжньої книжки (поеми) про нашу — у віки — революцію. Тоді я знову молюся, щоб „боженька“ зробив мене генієм, щоб розказати, як ішла, як пройшла, як grimіла молода епоха.

Ішла мятежна епоха. Ішла духмяна романтика, і нечутно ходили в борах тіні середньовічних лицарів. Бігли вітри із сходу, сторожкі й тривожні. І тоді в аулах моєї голубої Савоїї стояв гул.

Ще деталь

Мені пророкують велике майбуття: одні кажуть, що я буду командором нової художньої школи; на погляд других, я „прорублю вікно в Європу“, куди й буде (біс!) виглядати мій чумацький надзвичайний край; треті запевняють мене, що я в потенції.

Мені навіть неловко писати...

Є, правда, і четверті, які вважають мене графоманом, дилетантом, парвеню і т. д. Але, на радість, я цим не хочу вірити: я гадаю, що я все-таки напишу гарний твір, бо ж яблуні тільки-но зацвітають у садах моєї духмяної фантазії, бо ж переді мною й за мною гори поетичного матеріалу.

Словом, коли б я хотів загубити свою індивідуальність, я б давно її загубив. А коли б я був

через міру шанолюбивою людиною (зовсім без шанолюбства — ні риба, ні м'ясо), я міг би використати своє становище.

Але я дуже тиха, лагідна людина. І тому, коли мені, як літераторові, що подає надії, запропонували взяти посаду командора одного чималого, правда, видавництва, я навіть з охотою взяв її.

Отже там, де я працюю, де все так імпозантно, там ви найдете всіх, кого вам треба. Тут і Пульхерія Івановна Жоха, тут і тов. Крутік (мій заступник, прекрасний „зам“), тут і ціла академія різнобарвної професури.

Але більш за все мені подобаються ті весняні дні, коли потоки ласкавого сонця заливають усі кімнати моєї установи, коли з моого імпозантного будинку падає весняна „капель“, коли за моїм кабінетом шум ділового будня.

Я розвалююсь у кріслі, закурюю гаванську сигару (недавно прислав із Германії дипломатичний кур'єр) і кричу:

— Антошка!

Антошка тут - як - тут. Цей бородатий симпатяга до чотирьох годин сидить за моїми дверима й тиче — автоматично — пальцем у напис:

— „Без докладу не входити“.

— Що прикажете, товаришу?

Що ж я йому прикажу? Власне, мені нічого приказувати, бо за мене приказали мої підручні,

мої прекрасні підручні, які зараз шумлять, як музика, за дверима моого кабінету.

Тоді я кажу:

— Антошка! — і потираю руки.— Альянс?

Антошка:

— Альянс!

— Ах ти, моя карапуля,— млію я від гарного настрою.— Ах ти, моя дурашка!

— Так точно! — каже Антошка й підходить до моого столу.— Дозвольте прикурити?

Ця фамільяність мене зовсім не нервує: по-перше, в кабінеті нікого нема; по-друге, я радий ще раз доказати свою демократичність, свій комунальний лібералізм.

— Прикурюй, каналья! Прикурюй! — і я галантно підношу йому свою гаванську сигару.

За моїм вікном грає голубе небо. Деся, очевидно, гомонять жайворонки; деся, очевидно, такий простір, така легкокрила даль, що я не можу не мріяти. З моого імпозантного будинку летить весняна „капель“. Її не може заглушити навіть шум шумного міста.

— Антошка! — і я потираю руки.— Альянс?

Антошка:

— Альянс!

А Пульхерія Івановна завідує в мене редвидатом. Це славетна людина. Коли я приймав посаду, мені стільки про неї наговорили, що я й справді думав її викинути з

установи. Але тепер я бачу, що це була робота злих язиків. І справді — Пульхерія Івановна така прекрасна жінка: у неї таке прекрасне волосся — золотом, що я прямо дивуюсь. І потім вона така енергійна, така розбитна.

— Пульхерія Івановно! — питаю я. — Ви заключили договір із професором Чам?

— Як же! Давно заключила. Він такий хороший чоловік; у нього таке, знаєте, велике горе: вчора фокстер'єр здох, і потім він такі прекрасні роботи пише... Я гадаю, що йому треба дати найвищу ставку.

О, Пульхерія Івановна не проморгне. Це я добре знаю. Вона не підірве авторитету нашого видавництва. Вона викине на ринок, так би мовити, сливки наукової мисли.

— Обов'язково! Обов'язково! — кажу я. — Найвищу ставку.

І, щоб завжди бути в курсі справ, виймаю з бокової кешені порожній блокнот і беру олівець.

— Дозвольте, Пульхерія Івановно, записати ці прекрасні роботи, які незабаром випустить наше видавництво.

Вона:

— Ах, Миколо Григоровичу, я й забула... От пам'ять... Я зараз принесу їх.

— Що ви! Що ви, Пульхерія Івановно! Не турбуйтесь. Дозвольте тоді мені просто написати: в якому це буде відділі?

Вона:

— Відділі?.. Ах, боже мій... от пам'ять. Це ж відомий професор Чам... по... по... неврогеології, здається. Професор Чам.

Професор Чам.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

— Nicolas! Про що ти думаєш? Милий мій!.. Ти думаєш про осінь? Невже ти думаєш про осінь? Милий мій! Похили свою голову на моє плече, розкажи мені голубу поему.

— Marie! — і я чую, як гримить повінь, як біжать мутні води в невідому даль, і моя радісна Марія кладе на моє чоло свої духмяні кучеряшки й пахне, як юність, як безмежні дороги в прекрасний невідомий край.

Уранці прийшла весна.
І цілий день тануть сніги. Біжать по дорогах потоки, і чути: десь хропуть коні. Стоїть таке неможливе небо, ніби - то воно тільки - но народилось.

Учора опівночі, коли за гірдом урочисто скликав гудок нічну зміну, над костьолом із західнього боку повис теплий туман. Учора я думав про Тургенєва й про вальдшнепів, тому що це в крові,

тому що мій батько був стрільцем, думав про заводі на Ворсклі, про свій степовий край, про його одинокі озера, що стоять там, де пересікаються чумацькі шляхи. Сьогодні мої мислі про інше. Це знає й Марія. Я думаю зараз про жінщину революції.

— Nicolas! — і Марія виймає хустку, що пахне конвалією, і підбирає волосики під капелюшок, що їх розкидає весняний вітер. — Nicolas! Ти скажи мені: невже жінщина так міцно звязана з революцією, що без неї новелістові не можна обійтись.

— Да, Marie! Без жінчини не можна обійтись. Бо жінщина — це круг наших емоцій.

— А я от тобі не вірю! — говорить Марія й підставляє весняному вітрові своє обличчя.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить весняна повінь. І тікають мутні води в невідому даль. Ми стоїмо на мосту. Перед нами й за нами — гірський хребет. Ми чуємо, як глухо б'ється крига. Над костьолом горить огонь.

— Nicolas! Я тобі не вірю, тому що ти й досі не показав жінчини в революції.

— Да, Marie! Я ще не показав, але я покажу.

— Ні, ти її не покажеш, бо в твоїм уявленні вона не більше, як самичка.

— Marie!

— Да, Nicolas! Так.

Гримить повінь.

І тікають мутні віди в невідому даль.

Кводлібет.

У Діккенса, здається, в „записках Піквікського клубу“ герой скрикнув:

— Іхатъ — так іхатъ, як говорив папуга,
коли кішка потягла його за хвіст.

У Діккенса, здається, з тих же „Записок Піквікського клубу“ є й такий радісний вираз:

— А от і я! — як сказав хтось, падаючи з десятиповерхового будинку.

Студент жив у підвалі, в кімнаті з одним тусклим вікном, що виходило на глуху брудну вулицю. Але й тут він жив милостю якоїсь грузної баби, що знімала весь підваль і одводила йому цю кімнату виключно за його прекрасні очі: кожної суботи баба тягнала студента до себе на кухню, напоювала його там жовтим (якась примісь) самогоном, і, коли студент часто починав хилити голову на бік, коли повз вікна проходив із калатушкою сторож, грузна баба брала енергійним жестом свою жертву за плече, роздягала її догола й клала на своє ліжко. Після так званої суботньої ночі студент завжди почував у роті якийсь неприємний запах і потім цілий день спльовував.

Це теж деталь, і, „позаяк“ вона з життя, я й її пишу.

— Marie! Не будь наївна. Я даю тобі запах слова.

І знову переді мною легкосиня даль надзвичайного минулого. І знову я чую далекий загірній голос: „пройдуть віки, найдуть свою змужнілість, пізнають радість журу твоєї прекрасної землі, відійдуть по древній дорозі в небуття, але ніколи не повториться народження твоєї мятежної нареченої“.

— Тільки один раз!

— Тільки один раз!

Так б'є годинник над ратушою глибокої ночі, коли тривожно горить циферблат.

І я, романтик, закоханий у свою наречену, знову бачу її сірооку гарячою юнкою з багряною полоскою на простріленій скроні. Вона затулила рану жмутом духмяного чебрецю й мчить по ланах часу в бессмертя.

— Чи наздожену її — свою сірооку мятежну наречену?

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Я безумно люблю гόрод. Але я похиляюсь на телеграфний стовп і думаю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй душі, які виникають образи, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля

мого романтичного серця: жемчуг хрумтить і японські ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої муки й молюся, щоб „боженька“ зробив мене генієм: щоб розказати, як хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, №: горить Я безумно люблю город!

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

— Marie! Ти пам'ятаєш той день, коли я перший раз побачив тебе?

— Да, Nicolas! Ходім! — і вона енергійно переступає калюжі весняної води. — Да, Nicolas, пам'ятаю.

— Marie! — і я зупинився.

Вона — теж.

Тоді я беру кінчик її салдатської блузки й кладу на нього свої гарячі уста. Марія мовчить. Я мовчу. Пахне конвалією. Весняний вітрець б'ється в кучеряшки моєї нареченої.

— Nicolas! Милий мій! Не треба думати про осінь.

— Marie! — і я тисну її руку.

Вона мовчить. Я мовчу. На костьолі горить циферблат, і далеко гримить повінь. Марія опра-вляє блузку й раптом зникає в темряву, в глухий міський заулок.

R. S. Я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову: про метелика, що з черепом на голові. Мені навіть сни якісь химерні. З - під канапи вискочив звичайний пацюк з перебитим задом. Мені кажуть, щоб я його добив. Тоді я беру чималий молоток, і, коли пацюк іде на передніх лапках повз мене, я з гидливістю опускаю з силою молоток на його голову. Але диво: після моого удару пацюк раптом виріс, став розміром із болонку й пішов на задніх лапках, а на його голові я бачу череп: я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову, про метелика. Тоді мені зупиняються мислі, і стойть переді мною якась настирлива пляма, що може довести до божевілля. Я знову підвожжу чималий молоток і з гидливістю опускаю з силою на пацюкову голову. Але диво: пацюк знову виріс і став розміром з фокстер'єра. Пацюк з перебитим задом іде на задніх лапках. В кімнаті тихо, за вікном тихо, і тільки на костьолі горить циферблат. Я мовчу.

XIV слово

Коли цвіркуни на далекому зруйнованому курорті починають мовчазний концерт, тоді за ко-сою в порту горить маяк. Маяк блимає, булькає,

погасає на мить, і знову за косою в порту неможливо привабливий огник. Тоді далеко серед морської мертвоти реве пароплав і несе людей, їхні муки й сподівання в інші краї, у виноградну даль.

— і от, поет з тієї божественно - незрівняної країни, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, пізнав сірого чортика й тісно жив з ним і не в сенсі банально - сантиментальній нудьги, а так, я може жити художник. Він був страшний нахаба, але він міг тільки жевріти і то в тайзі, і то для утилізації обмеженого кола часто обмежених людей. Поет знов, як далеко одійшов запах тобілевічо - старицьких бур'янів, що прекрасно пахли після „Гайдамаків“ і „Катерини“, як далеко і „Тіні забутих предків“, і все, що хвилювало юність, а тепер залишило тільки сірого чортика. Поет знов, що в історії народів його божественно - незрівняній країні, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, принаймні на першу півсотню літ одведено силою рабської психіки тільки два рядки і то петитом; і на ці два рядки ніхто й ніколи (аж поки пройде півсотні літ!) не зверне уваги. І поет, що крізь огонь своєї інтуїції побачить нові береги, загине, як Катерина на глухій дорозі невідомості.

Тоді біжить коник моєї фантазії по першій сніговій дорозі, і летять од його копит діаманти сніжинок. У далекому бору, що ледве маячить, дід мороз трусить білою бородою, і якась фантасма-

торія навкруги. Під столом сидить кішечка і мур-
котить про радість морозного дня. Над оселею
здіймаються димки й пливуть у тихе голубе небо.
І ніхто не розкаже мені: що це?

Степова оселя ї дальні виноградники — все по-
топало в мовчазному концерті цвіркунів. Стояли
похмурі хмари, і десь традиційно глухо билось і
трапло з берегами сіре туманне море. Природа, цей
незрівняний художник, шукала цієї ночі химерного
жанру. В кожнім шелесті й тремтінні приморської
сиротливої флори я відчував напружену боротьбу
за майбутнього прекрасного Рафаеля. Вмирала ста-
ра форма, як лицарство, як запорожці. По таємних
лабірінтах мистецтва мчав вітер із незнаного краю.

І жили в тій оселі, що її звали по циркуля-
рах курортом, люди, собаки, коти та інші тва-
рини. Чим годували котів чи то собак, я напевне не
знаю. Але людей годували дохлою гнилою рибою,
трохи некращими яйцями й такими ж сосисками.
Все це привозили з нудного провінціального міста.

За тих днів, коли до столу подавали (висло-
влюючись канцелярською мовою) вищезазначене,
за тих днів зчинявся бунт. Бунтували пролетарі,
службовці й навіть комунари. Тоді комунарів зби-
рали й говорили:

— Вам бунтувати не можна, бо ви — комунари,
будівничі нової держави, а курорт, як вам відомо,
державний.

Комунари хвілювались, але вони знали, що їм бунтувати не можна, а можна говорити іншим „халатникам“ (хорі), що курорт дуже гарний і коли риба гнила, то це — помилка, бо вона зовсім не гнила.

І комунари розпинались і доказували, бо вони знали, що таке дисципліна і що таке для всесвітньої революції ця неприємна деталь, коли ми стоїмо напередодні. Тільки один написав щось у центральну пресу, після чого стало багато краще, бо вже не подавали гнилої риби, а подавали гнилі сосиски.

Проте не зайвим буде зупинитись і на цій деталі: нудне провінціяльне місто, на жаль, лежало далеко від степової оселі, що по циркулярах називалась курортом. Отже, підтримуючи інтереси свого населення, курортна адміністрація організувала на своїй території непоганий буфет. Коли халатники були незадоволені обідом, вони мали цілковите право піти до буфету й узяти там те, що їм було потрібно. Дешевка тут була надзвичайна: коли, припустім, десь пачка цигарок коштувала сімнадцять копійок, то тут брали всього (за таку ж таки пачку) тридцять п'ять. Те саме і з іншими продуктами.

Тоді в мовчазнім концерті цвіркунів я бачив жінку. Її звали панна... не пам'ятаю добре — хай буде за Винниченком: панна Мара. Вона виходила, коли йшли з вечері халатники, до виноградників,

де кінчается степ і починається море, і думала. Панна Мара думала про те, що вона — жінка - лікар, прийшла сюди за три червінці на вісімнадцять годин праці, але вона ніколи не почула ласкового слова від своїх пацієнтів, бо вона була трохи кри-ва і з звичайним сірим обличчям, що ніколи не зу-пиняє. Вона дивувалась, чому хорі незадоволені гнилою рибою, бо ж гнилу рибу подають не кожного дня, а вона добре знає, як важко відбудувати той курорт, що зазнав великих пертурбацій за часів громадянської війни. Правда, є багато неприємних явищ, і їх легко усунути, висловлюючись газетною мовою, але для цього бунтувати не треба, особливо комунарам (вона зовсім позапартійна!), бо про це напишуть письменники в різних газетах та журналах.

Але панна Мара думала й про те, як би гарно йти в цей вечір, коли цвіркуни починають свій химерний концерт, а недалеко рокотить море, з гарною людиною, що буде її нареченим. Вона була за цих хвилин безмежно сантиментальною й вона трошки плакала.

Море традиційно глухо билося у береги, і тоді за виноградниками зливалися в єдину гармонію і море, і нічний степ і одинока оселя серед пустелі.

Панна Мара йшла до курзалі, сідала там біля шахматистів, дивилася. Але ніхто на неї не звертав уваги й ніхто не хотів покохати панну Мару, бо такий уже жорстокий закон природи.

„Мила мамусю! Яке хороше життя, який божественний запах навколо мене. Тут море таке надзвичайне і тут такі мислі, наче я не звичайний рядовий лікар, якого ніхто не знає і який нікому, за винятком хорих, непотрібний, а якийсь Персі-Біш Шеллі, що про нього я мріяла колись у своїй студентській кімнатці. Увечері я йду до моря, дивлюся в сині краї й думаю: відтіля буря принесла уламки кайори й тіло Шеллі, а тут, на пісчаному березі, його наречена вихопила з огню його прекрасне серце. Ти, мамусю, будь ласка, не читай нікому моего листа, бо цим ти зробиш мені багато неприємного. Прошу я тебе також ніколи, ніколи не згадувати в своїх листах Стефана, бо я й досі не можу прийти в себе. Ах, як він насміявся над мною! Але я йому простила, я йому все простила. Ти, як жінка, повіриш мені, бо знаєш, що нема меж тій любові, що її носимо ми. Я пізнала цю любов і я щаслива. Нехай фігляри й скептики „возводять в канон“ бездушний американізм, але людини вони все одно не перероблять. Ах, мамусю! Яке прекрасне життя, який божественний запах навколо мене, як чудово пахне одвічне море, яка даль за темними виноградниками, що так тривожить мою душу цієї химерної південної ночі“.

Коли цвіркуни на далекому зруйнованому курорті починають мовчазний концерт, тоді за косою в порту горить маяк. Маяк блимає, булькає,

погасає на мить, і знову за косою в порту неможливий морський вогник. Тоді далеко серед морської мертвоти реве пароплав і несе людей, їхні муки й сподівання в інші краї, у виноградну даль.

— Товаришко Маро, ще раз і ще раз: воїстину прекрасне життя. І, коли я умру й на мої могилі ви положите пучок чебрецю — знайте: я воскрес.

І знайте: біля тієї криниці, що в ній, як у верцадлі, ввесь світ, давно вже стою я, і на моїй душі таке тихе, таке світле й прозоре озерце, що я відчуваю себе господом-богом. Товаришко Маро, схиліть свою голову на мої груди і знайте: я ваш друг.

...Маяк блимає, булькає, погасає на мить, і знову в порту неможливий морський вогник. Праворуч — море, далі — виноградники й моя мука за пароплавом — у виноградну даль.

Тихо. Тільки одвічні цвіркуни плетуть легенду із дали первісних віків, і нема їй ні кінця, ні краю. Тоді зникають і дороги в диких половецьких краях.

Літо тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року. — Головний лікар читав сьогодні лекцію про душу. Це характерно: про душу. Народу було досить, майже всі халатники.

Цікавились усі й особливо комуниари. Справді, що може сказати спец про душу?

І от, коли головний лікар скінчив, один несміливий голос запитав:

— А дозвольте, товариш професоре, спитати вас, що з'явилося раніш: мисль чи слово.

Лікар, що мусив сказати не те, що хотів сказати, крутнувся:

— А ви як думаєте?

— Скажіть, як ви думаєте, — уперто сказав комунар.

— Я думаю, — головний лікар проковтнув слово й кинув:

— Я думаю — мисль.

— Тоді дозвольте й мені слово, — і комунар поліз на трибуну.

Він говорив довго, уперто. Він говорив так весело, що майже всі поснули. Комунар був добрым книжником, бо вчився він у партшколі й не міг не знати, як на це питання дивиться товариш Богданов.

І, коли б спец не прийшов у себе після першої й не зовсім вдалої вилазки і, набравшись нахабства, не зупинив промовця, промовець, мабуть, і досі розмахував руками.

Спец:

— Зупиніться, будь ласка. Ми з вами ніколи не договоримося, бо це аналогічно цьому: що раніш з'явилося — курка чи яйце.

— Звичайно, курка, — вирвалось з мовчазної аудиторії (жіночий голос), бо курка.

— Ну, ну, що ж таке курка,— ехидно запитав спец, — слово чи мисль?

— Ви, товаришу професоре, застали нас зовсім непідготовленими, — скрикнув жіночий голос. — Треба було попередити комгурток.

Тоді головний лікар зняв окуляри й сказав, що лекцію скінчено і що халатники можуть розходитись. Що ж до того, що раніш з'явилось — мисль чи слово, даному зібранню нема ніякого діла, бо хорим заборонено хвилюватись, і потім останні наукові дані недвозначно натякають: раніш з'явилась мисль.

Отже мораль: раніш з'явилось не слово і не мисль, а гнила риба, бо лекцію про душу було розріховано спеціально на заспокоєння нервів, які розтривожено було вищезазначенюю морською твариною.

Повз одинокої оселі, що біля моря, іде залізниця — тупик. І на тупику, коли вийдеш увечері слухати, як приливає море, бачиш зруйновані вагони, розірвані снаряди, бачиш руїну.

То пройшла махновщина і зникла в степовій тирсі, як згадка про дику татарву. Увечері, коли на малому лимані кричать чайки й десь важко сідають баклани, над морем стоїть чіткий місяць і грає срібними веслами на поверхні синьої води. На березі, як хрусталь, медуза. Кажуть: медуза горить, коли йде зграями. І це, як древнє сказання. Тоді в пустельному кутку приморської полоси

рибалки підводять чайму над кайорою, беруть невід і йдуть у море.

Міцнішає вітер. Вітер із моря. У порту проревів пароплав, але враз змовк: він сьогодні не вийде за хвильоріз, бо збирається на ніч не аби - яка буря. Кайора метнулася на обрії й раптом зникла. Тоді з одинокої рибальської хати вийшла мати й дивилася в море. І підійшла до неї ще молода жінка, і вони довго стояли на березі.

І сьогодні море казиться, і казяться піщані береги в хуртовині камінців, але це останній шквал. Даль жене табуни: вал, вали і гребні хвиль розкидають бісер. Сходить сонце. І одинокий рибацький посьолок зустрічає його золотих вершників тишею.

На якорі кайора. Вона плавко колисається. Але вже скоро вщухне вітер, над морем стане мертвий зиб. Тоді вщухнуть і береги. На камінцях буде муркоті море. Чайки полинуть на болота, і стане велика морська пустеля.

II

І от вранці Брігіта була на узлісі й там рвала проліски. Бригіті було щось біля шістнадцятьох. Вона рвала проліски й дивилася на них. Потім вона пішла до батька. Це було в тому лісі, де її батько був лісником.

У цей час біля хати з шумом зупинилась карета. То приїхав молодий граф. Він був, як

казковий лицар, і одяг йому було всипано діямантами. На кашкеті, збоку, біля фазанового пера, стояв великий рубін. Молодий граф грав тростинкою. Кінь його раз-у-раз хропів і переступав з ноги на ногу. Це був породистий англійський жеребець з агатом на лобі. Брігіта винесла кухоль криничної води й подала молодому графові. Той подивився на неї, сильно вдарив коня, так що кінь знявся на диби, і сказав, що Брігіта, як мавка. Всі зареготали, Брігіта почервоніла. Кавалькада поскакала далі.

Був весняний вечір; за лісом, в оселі, скликали до вечірні. Брігіта вийшла з хати, взяла пойнтера Мілорда й пішла в глуш.

Там вона знову зустріла графа. Він зліз із коня, погладив пойнтера й підійшов до Брігіти.

Він притиснув її до своїх грудей і скрикнув. Брігіта не перелякалась і тільки зідхнула глибоко. Молодий граф скопив її й положив на свого коня. Потім вони поскакали по лісових доріжках.

За годину граф був у своєму маєтку. Він уявив Брігіту за руку й повів її до себе. Там він сказав їй, що вона відци вже ніколи не піде.

Брігіта вирвала руку й стала серед кімнати.

— Графе, — сказала вона, — я виросла в лісі. Пустіть мене.

Граф став її умовляти, але вона його не слухала. Тоді він пообіцяв їй, що примусить її силою. Брігіта підскочила до вікна й вискочила на

веранду. Граф свиснув; зграя борзяків кинулась за Брігітою, але її вже не було.

Вона прибігла до своєї лісової хатки й нічого не сказала батькові. Цілу ніч вона думала про графа. А вранці по слідах копит вона сама пішла до графського маєтку. — От!

I от моїм арабескам несподіваний *finis*. Навколо тиша. Тільки зрідка постріли вартових, тільки зрідка прошелестять підошви незнайомих людей. Люди йдуть і зникають, мов безшумні шуми моїх строкатих аналогій і асоціацій. Гόрод спить. Над ратушою даль божевільно далекого неба. I нерозгаданий зоряний Віфлієм стоїть у квадрильонах віків таємною загадкою. Мовчки бавляться люксі своїм світлом — білим до різи в очах, і ховаються по темних кутках луни трамвайніх ударів. Мовчазно стоїть нічний гόрод, стоять заулки, під'їзди й усе, що тут, на землі, загубилося в хаосі планетарного руху й тільки ледве - ледве блищить у свідомості. I здається: це химерний Сатурн біжить у телескопі, і біжать його кільця й десять дальніх супутників.

Моїм арабескам — *finis*. I герої, і події, і пригоди, що їх зовсім не було, здається, ідуть, і вже ніколи - ніколи не прийдуть. I ніколи я не повернусь до своїх арабесок, щоб мучити себе над кожною крапкою. I вже ніколи не промчаться феєрверки гиперболізму крізь темряву буденщини, і не спалахне огнецвіт моєї фантазії: на рік буває

тільки одна ніч — на Івана Купала — коли в зачарованому колі жевріє жемчуг химерної папороті.

Моїм арабескам — *finis*. Але я не тоскую. Я ще раз пізнав силу безсмертного слова, і воно перетворилось у мені. І з океану варіяцій я випливаю, мятежний і радісний, до нових невідомих берегів.

— О, Маріям! Хіба не коштовні крупинки золотих камчатських розсипин хочу я вихопити з бурі емоціональних вибухів.

Моїм арабескам — *finis*. Тоді Стерн, Гоголь, Діккенс, Гофман, Свіфт ідуть теж від мене, і вже маячать іхні романтичні постаті, як голубі диліжанси на шляхах моєї безумної подорожі.

Так сказав Теодор: це радість бунту проти логіки. Я такий же химерний, як Сатурн у телескопі в хаосі планетарного руху. Я — щасливий, о, Маріям! Який орган так божественно звучить у кожному нерві моєї істоти? Кому там співають славу?

Це тобі, моє синє вечірнє місто з легенд Шехерезади. Це ж з тобою я розмовляв по заході сонця, коли треба було найти слово.

— О, Маріям! Ти — жінка й ти пізнаєш радість моєї пісні про синій вечірній гòрòд.

... Тихий вечір. Синій вечірній гòрòд. Азія. І я цього тут не бачу: ні проституток, ні чорної біржі, ні старців, ні бруду. Я бачу: ідуть квакери — не ті, XVII віку, а ці, сповідники світла, горожани щасливої країни. І я вірю, я безумно вірю: це — не

квадратура кола, це — істина, що буде на мойому сантиментальному серці. І тоді в молитовному екстазі я дивлюся, як мільйон разів дивився, в далекий димок на курган, де скликає муедзин до загірньюї Мекки.

Синій вечірній гірод. Азія. І мені, Сатурнові, не божеству, що біжить у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією, мені радісно сказати, що тут увесь я: із своєю мукою, із своїм „знаю“, із своїми трьома кільцями: віра, надія, любов. Синій вечір. Синій вечірній гірод. Азія.

— Але на сучасність я дивлюсь крізь призму легенд Шехерезади. *Liberum arbitrum*. Для епохи великого ренесансу характерним буде тихий азіятський гірод — без проституток, без чорної біржі, без бруду. І душевна дисгармонія буде тоді легенький вир під водяними ліліями, коли човен без весел несе не несе, а комиші стоять на кордоні зелених луків і прислухаються.

Для епохи великого ренесансу буде характерним строката весна й плебеїв великден. Тоді підуть тисячі горожан на площу мятежної комуни, а потім підуть карнавалом на аеродром. І цей строкатий колір б'є мені в вічі, мов чітка червона пляма, що від слова „ярмарок“.

— О, Маріям, я безмежно щасливий. Тільки тепер не забрудню твоєї родинки, що впала на твоє слонове рамено.

Так сказав Теодор!

Тоді пройшла слава про синій вечірній гόрод. Азія. Тоді пішли горожани не в академічні колізеї, де йшла нудота декадансу, де тисячі анемічних надломлених людей дивилися на бутафорію минулоД епохи, а пішли до цирку, на футбольне поле, в спортивні клуби. І були ще клуби ділового будня і клуби наук.

— ...Мат королю! Я вам готовий дати форою й ферзя, але й тоді я вийду переможцем. Бо й великий маestro Капабланка не міг перемогти модерніста Реті.

...Моїм арабескам — *finis*. І тобі, сине вечірнє місто, надхненно співаю славу. І йдуть, і пливуть квартали, а за ними трамваї й густий присмерк.

Сторожкий дзвін. Бігають огники — такі химерні, мов фіолетово - рожеві ліхтарики в ресторані японських куртизанок. Над площею мятежної комуни стоїть прожектор і уперто розглядає строкаті вітрини державних крамниць. Іду. Ралтом падає під ноги ріznокольорова реклама, і я згадую чарівний ліхтар, що в забутій школі моого дитинства демонстрував на стіні картини. Це — не кіно, це — примітив, але я його ніколи не зрівняю з кіно, бо тоді була надзвичайна вражливість і таке міле й симпатичне дитинство.

— Іду. Синій вечірній гόрод. Азія. Б'є годинник. Іду.

...А за мною прожектор, трамвайні ліхтарики, тротуарні світлові плакати й мільйон інших дрібниць..

І все це мчиться в химерному колі асоціацій і пливе, мов Сатурн у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією і все, що тут, на землі, загубилось у хаосі планетарного руху й тільки ледве-ледве блищить у свідомості.

...Іду. Синій вечерній гόрод. Азія. Б'є годинник. Іду.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступна новела	5
Життя	13
Колонії, вілли	24
Редактор Карк	34
Кіт у чоботях	63
Юрко	84
На глухім шляху	98
Солонський Яр	106
Силуети	120
Шляхетне гніздо	141
Синій листопад	150
Чумаківська комуна	172
На озера	192
Бараки, що за містом	206
Свиня	226
Кімната ч. 2	246
Легенда	267
Заулок	280
Елегія	292
Дорога й ластівка	302
Арабески	307

